

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

V. évfolyam, 1. szám

Volume V., Issue 1.

2005. január – március / January – March 2005

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2005, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader, ...	6
Szerzőink / Our authors	7
Szerkesztőség / Editors	10
BALLY GYÖRGY : Ünnepi beszéd 1956.	11
46. Mikes Tanulmányi Napok – 2005. : NYUGATI MAGYAR SZELLEMLÉNY	13
FARKAS, Flórián : A Mikes jelene és jövője	14
The Present and Future of Mikes	19
SEGESVÁRY, Viktor : Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembenállása	20
Dawn in the East and decline in the West: Two Opposing Types of Modernization	37
LENGYEL, Alfonz : Kína mindent romboló Kulturális Forradalma utáni gazdasági és kulturális fejlődés	38
Economic and Cultural Development after China's Devastating 'Cultural Revolution'	44
WONKE, Rezső : Élet a klasszikus Selyemút mentén	45
Life along the Classic Silk Road	54
MONOK, István : Az Országos Széchényi Könyvtár hungarológiai tevékenységének átalakulása	55
The Transformation of the Function of the National Széchényi Library.....	58
BOSELAAR, Janet : Het handwoordenboek Nederlands-Hongaars	59
A holland-magyar kézisztár.....	63
The Dutch-Hungarian Concise Dictionary	63
IN MEMORIAM HANÁK TIBOR	64
DEÁK, Ernő : 75 éves lett volna	64
VERES, Ildikó : Hanák Tibor és a magyar filozófia	67
In Memoriam Tibor Hanák	71
SCIENTIA ET RATIO	72
FARKAS, Flórián : Grote Sprong Opwaarts	72
Nagy Ugrás Felfelé.....	76
Great Leap Upwards.....	76
NYUGATI MAGYAR IRODALOM	77
ARDAY, Géza : Wass Albert munkássága Értől az Óceánig	77
HUNGARIAN LITERATURE IN THE WEST – The Œuvre of Albert Wass.....	79
BOOK PREVIEW	80
SIPOS, Gyula : Préface à « L'EFFONDREMENT » de Zoltán Szabó	80
KÖNYVAJÁNLÓ : Előszó Szabó Zoltán « ÖSSZEOMLÁS » című könyvének francia kiadásához	82
BOOK PREVIEW : Preface to the French Edition of Zoltán Szabó's « COLLAPSE »	82

ÍGY ÍRTUNK MI.....	83
DEÁK, István : ÖTVENTŐL A SZÁZ SZÁZALÉKIG.....	83
HAAS, György : HOGYAN KÖTÖTTEK BÉKÉT PÁRIZSBAN?.....	89
RÉVAY, István : ÁRULÁS NÉPÜNK ELLEN.....	97
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	101

Kedves Olvasó!

A nemrég elkezdődött 2005-ös esztendőre minden Kedves Olvasónknak sikerekben gazdag, nagyon Boldog Új Évet kívánunk!

A hagyományokhoz híven 2004. október 24-én a Hollandiai Magyar Szövetség a Hollandiai Mikes Kelemen Körrel karöltve megemlékezett az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról. Az emlékbeszédet Bally György tartotta, amelynek szövegét ugyancsak közöljük.

Jelen számunkban egy újabb rovatot indítunk el **SCIENTIA ET RATIO** (TUDOMÁNY ÉS TECHNIKA) címmel, amelyben olyan tudományos vagy technikai felfedezésekről, találmányokról kívánunk beszámolni, amelyek nagy kihatással vannak vagy lehetnek a világ gazdasági, politikai, tudományos-technikai fejlődésére.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör (<http://www.federatio.org/mikes.html>) idén szeptember 8 és 11. között rendezi meg a hollandiai Elspeet-ben, immárom 46. alkalommal hagyományos évi Tanulmányi Napjait. Az idei Tanulmányi Napok címe:

NYUGATI MAGYAR SZELLEMLILÁG

A konferencia témáját jelen számunkban közöljük. A Tanulmányi Napokkal kapcsolatos információt, beleértve a teljes műsorfüzetet a jelentkezési lappal, hamarosan a Tanulmányi Napok honlapján (<http://www.federatio.org/mikes3.html>) jelentetjük meg.

Az elmúlt negyedévben a *Bibliotheca Mikes International* keretében a következő könyvet adtuk ki:

❖ **Kibédi Varga Sándor:** Rendszeres filozófia

E kötet két egyetemi félév előadásanyagát tartalmazza, amelyet Püski Sándor gyorsírással jegyzetelt, amelyet azután kidolgozva és sokszorosítva az egyetemi hallgatóság körében terjesztett. Ennek körülményeiről részleteket lehet megtudni Püski Sándor önéletrajzi könyvéből: *'Könyves sors – Magyar sors'*, Püski, Budapest, 2002. Ezt az egyetemi jegyzetet, Püski Sándor engedélyével, most teljes egészében, változtatások nélkül tesszük közzé a *Bibliotheca Mikes International* keretében.

Könyveink a következő címről tölthetők le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Az elmúlt negyedévben két kiemelkedően fontos hírt is kaptunk a Magyar Elektronikus Könyvtárból:

- **2004. 11. 26.** November 26-án, az OSZK-ban bensőséges rendezvényen ünnepeltük a MEK fennállásának 10. évfordulóját. Az OSZK részéről Rády Ferenc, az NIIF képviselőjében Máray Tamás, a MEK Egyesület nevében Zimányi Magda, a MEK könyvtárosai közül pedig Drótos László mondott néhány köszöntő szót. A beszédek után Török Máté, a MEK Osztály egyik munkatársa, a Misztrál együttes tagja, megzenésített verseket adott elő. A rendezvényről Renkecz Anita készített képriportot, amely megtekinthető a MEK Irattárában (<http://mekosztaly.oszk.hu/iroda/irattar/2004/mek10/kepek/>).
- **2004. 12. 22.** Még kisebb technikai szépséghibákkal, de elindult a MEK harmadik határon túli tükrözése: Erdély és Szlovákia után ezúttal a Vajdaságban. A szervert az NIIF-től kaptuk, az üzemeltető a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ. A szolgáltatás a <http://mek.tlkk.org> címen működik, és teszi könnyebben elérhetővé az Elektronikus Könyvtár gyűjteményét az ott élő magyaroknak.

Szerkesztőségünk ezennel is szeretné jókívánságait kifejezni a Magyar Elektronikus Könyvtár minden munkatársának és sok sikert kívánunk nekik a jövőbeli tevékenységükhöz. Nagy öröm számunkra a vajdasági tükröszerver létrejötte; ezáltal reméljük, hogy a Mikes International kiadványai is könnyebben és gyorsabban elérhetőek lesznek.

A Szerkesztőség

Hága, 2005. január 18.

Dear Reader,

We wish to all our Readers a very Happy New Year!

During the past quarter we published within the framework of *Bibliotheca Mikes International* the following book:

❖ **KIBÉDI VARGA, Sándor:** Systematic Philosophy (in Hungarian).

This volume contains the lectures of two semesters, recorded with shorthand by Sándor Püski then stencilled and sold among the university students in Budapest beginning of 1940. This edition is an unabridged version of the original one.

In this issue we launch a new column with the title **SCIENTIA ET RATIO** (SCIENCE AND TECHNOLOGY), wherein we intend to publish articles that present those scientific and technological achievements that have (or at least the potential to have) a great impact on our life.

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

The Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) will organize its 46th annual Study Week conference in Elspeet, the Netherlands between 8 and 11 September 2005. Its title is **WESTERN HUNGARIAN SPIRITUALITY**. We will continuously update the site (in Hungarian) of the Study Week (<http://www.federatio.org/mikes3.html>).

The Editors

The Hague, January 18, 2005

Szerzőink / Our authors**ARDAY, Géza**

1973-ban született Budapesten. Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. Az Osztrák-Magyar Európaiskola tanára volt két évig, majd a Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglalkozott. Jelenleg az Európa 2000 Középiskola tanára. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, eddig két kötete látott napvilágot.

Born in 1973 in Budapest. Teacher, literary historian, ministerial counselor. Received his degree at the Károli Gáspár Reformed University. First he was with the Austro-Hungarian European School for two years then he worked as a counselor at the Ministry of Environment. At present he is with the Europe 2000 High School. Mr. Arday published numerous papers and two books in the field of literary history.

BALLY, György

Gordonkaművész. 1960-ban a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán végzett. 14 évig a Budapesti Operaház Zenekarának majd utána a Holland Rádió Szimfonikus Zenekarának tagja. 1972 óta él Hollandiában. Kétszer volt a Hollandiai Mikes Kelemen Kör elnöke.

Cellist. Completed his studies at the Liszt Ferenc Music Academy in Budapest in 1960. He was member of the Orchestra of the Budapest Operahouse for 14 years then of the Symphonic Orchestra of the Dutch Radio. Living in the Netherlands since 1972. Mr Bally was twice chairman of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands).

BOSSELAAR, Janet

Jogász. Jogot és teológiát hallgatott Hollandiában és Magyarországon. Jelenleg Groningenben a Finn-Ugor Tanszék munkatársa.

Lawyer. Studied law and theology in the Netherlands and Hungary. At present she is with the Department of Finno-Ugristic of Groningen.

DEÁK, Ernő

Gazdaságtörténész, költő. 1956 óta Asuztriában él. Az Integratio alapító szerkesztője, 1984 óta a Bécsi Napló szerkesztője. Az Europa Club egyik alapítója. Az Osztrák Tudományos Akadémia gazdaság- és társadalomtudományi osztályának munkatársa.

Economic historian, poet. Living in Austria since 1956. Founding editor of Integratio. Editor of Wiener Diary (Bécsi Napló) since 1984. One of the founding members of Europa Club. Mr Deák is with the Austrian Academy of Sciences.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

LENGYEL, Alfonz

Jogász, művészettörténész. 1944-ben Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiát, 1948-ban jogot végzett (absolutorium). 1949-1950-ben a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Múzeumok, Levéltárak és Tudományos Intézetek főosztályán, főelőadó. 1950-1956 között politikai fogoly. 1959-ben California Állami Egyetemen művészettörténetből Master Degree-t szerzett. 1964-ben a párizsi Sorbonne-on doktorált. Párizsban, Heidelbergben és Amerika több egyetemén mint egyetemi tanár tanított. Nyaranta Karthagoban (Tunisz), Sirmiumban (Jugoszlávia), Sienaban (Olaszország) és Xi'an-ban (Kína) ásatásokat vezetett. Jelenleg amerikai igazgatója a Sino-American Field School of Archaeology-nak.

Studied law and history of arts. Completed his studies in 1944 at the Hungarian Royal Ludovika Military Academy, then received a law degree in 1948. Between he was with the Ministry of Education. Between 1950 and 1956 he was held political prisoner. In 1959 he received a master degree in history of arts at the California State University then a

Ph.D. in 1964 at Sorbonne. He taught as professor at the universities of Paris, Heidelberg and at several universities in the US. Led during the summers excavations in Tunisia, Yugoslavia, Italy and China. At present he is the American chairman of the Sino-American Field School of Archaeology.

MONOK, István

Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. Tanulmányok: a szegedi József Attila Tudományegyetemen magyar-történelem szak; a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen könyvtár szak. Egyetemi doktor, kandidátus. Korábbi munkahelyek: a szegedi JATÉ-n főkönyvtáros, főtktár, majd tudományos tanácsadó. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanszékvezető, majd a Művelődéstörténeti Intézet igazgatója. Számos lap szerkesztőbizottsági tagja és sorozatszerkesztője. Kitüntetések: Miniszteri Dicséret 1988; Széchényi Professzori ösztöndíj 1997-2001.

General director of the National Széchényi Library. Studies: Hungarian-history at the József Attila University in Szeged and librarian at the Eötvös Lóránd University in Budapest. Holds a Ph.D. degree. Before becoming the general director of the nation's library Mr Monok was with the library of the József Attila University, Juhász Gyula University, and then the Institute of History of Civilization. He is member of editorial boards of several journals. Mr Monok received in 1988 a Ministerial Distinction and the Széchényi Professor Fellowship 1997-2001.

SEGESVÁRY, Viktor

A budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált politikai tudományokból, majd református teológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója - Algéria, Afganisztán, Mali, - majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozza.

Born in Hungary, he left his homeland after the 1956 Revolution, and worked during 25 years with the United Nations in the field of economics and social development. His experiences in Asia and Africa familiarized him with the existence of different human worlds and taught him the necessity of understanding and tolerance in human relations. He obtained a Ph.D. in Political Science and International Relations from the Graduate School for International Studies and a D.D. from the Faculty of Protestant Theology, both at the University of Geneva (Switzerland).

SIPOS, Gyula

Irodalomtörténész, kritikus. Tanulmányait a budapesti Pedagógiai Főiskolán végezte, valamint a párizsi Sorbonne-on szociológia, francia nyelv és irodalom szakon. A Szabad Európa Rádió külső munkatársa, 1989-től 1991-ig a párizsi szerkesztőségének vezetője. Kassák-díj jutalmazott.

Literary historian, literary critic. Completed his studies at the University of Pedagogy in Budapest then at Sorbonne, where he studied sociology and French literature. Mr Sipos was - as external associate - with the Radio Free Europe; between 1989 and 1991 was the manager of its Paris branch. He received the Kassák Award.

VERES, Ildikó

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett oklevelet 1978-ban magyar és kulturális menedzsment szakon, majd 1981-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen filozófia szakon. 1991-ben filozófiából kandidátusi fokozatot szerez, amelynek témája Tavaszy Sándor és a Kolozsvári Iskola. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, ahol többek között magyar filozófiatörténetet ad elő. Fő kutatási területei a Kolozsvári Iskola és Brandenstein Béla. Számos filozófiatörténeti könyv szerzője, illetve szerkesztője.

Graduated in 1978 at the Kossuth Lajos University, Debrecen (Hungarian and Cultural Management) and in 1981 at the Eötvös Lóránd University, Budapest (Philosophy). She received a Ph.D.-degree in philosophy in 1991, which subject was Sándor Tavaszy and the Kolozsvár School of Philosophy. Ms Veres is professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy) where she teaches - among others - history of Hungarian philosophy. Her main research areas are the Kolozsvár School of Philosophy and Béla Brandenstein. She is the author and editor of numerous books on history of philosophy.

WONKE, Rezső

Operatőr, újságíró. Tanulmányait a budapesti Színház és Filmművészeti Főiskolán és az ELTE Média Manager és Újságíró, valamint Szociológia szakán végezte. 1978 és 1992 között a Magyar Televízió (MTV) munkatársa, 1993 óta a Duna Televízió riport-dokumentumfilmek, portrék operatőr-rendezője. Szakterülete: az MTV-nél háborús és válságövezetek (70 országban forgatott); Duna TV-nél kisebbségi ügyek, irodalmi, képzőművészeti műsorok. Díjak: a 26. Filmszemlén dokumentumfilm kategóriában különdíj; 10. nívódíj; Nemzetközi Finnugor Filmfesztivál „Legjobb operatőri munka” díj 2002.

Cameraman, journalist. Completed his studies at the Theater and Motion Picture University in Budapest. Next he also completed studies at the Eötvös Lóránd University's Media Manager & Journalism and Sociology departments. Between 1978 and 1992 he was with the Hungarian TV; since 1993 Mr Wonke is with the Duna TV where he produces documentaries and portrait-programs. He specializes at war and disaster regions (shot documentaries in 70 countries), minority issues, literary and art programs. Mr Wonke received several awards for his outstanding achievement.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

BALLY GYÖRGY :*A Hollandiai Magyar Szövetség és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör*2004. október 23-i ünnepélyén elhangzott beszéd¹

Tisztelt Ünneplő Közönség, Kedves Honfitársaim és Barátaim!

A magyar történelem egyik legnagyobb, nemzetközi jelentőségű eseményéről, az 1956-os forradalomról ma már számos könyv, visszaemlékezés., korabeli újságcikk, filmfelvétel áll rendelkezésünkre, ezért én itt most nem óhajtom az események felsorolásával tölteni az időt. Viszont engedjék meg, hogy a forradalommal, illetőleg annak előzményeivel kapcsolatos néhány gondolatomat röviden kifejtsem, és néhány személyes élményemet is elmondjam.

A diktatúra összeomlása gyakran úgy kezdődik, hogy a kemény hatalom kicsit lazít a szorításon, pontosan azért, nehogy társadalmi robbanás következzen be. Véleményem szerint ilyesmi történt Magyarországon is az ötvenes évek közepén. 1950 és 53 közt senkinek se jutott eszébe komolyan valamilyen, a rendszert alapjaiban megváltoztató társadalmi megmozdulást kezdeményezni, mivel a jól megszervezett pártapparátus és politikai rendőrség, az ÁVO - ÁVH pillanatok alatt lecsapott és felszámolt, keményen megtorolt minden ilyenfajta kezdeményezést.

Sztálin halála, 1953 márc. 5-e után a Szovjetunióban, annak ellenére, hogy látszólag minden maradt a régi, a politikában egy háromtagú legfelsőbb vezetés vette át az irányítást (Malenkov, Bulganyin, Hruscsov), mely „triumvirátus”-ból végül is Hruscsov került ki győztesen, de már ő sem tudott, tán nem is akart olyan egyszemélyi diktatúrát és személyi kultuszt bevezetni, mint amilyen Sztálin alatt volt.

Természetesen ezek a szovjetunióbeli változások nem maradtak következmények nélkül Magyarországon sem, hiszen a magyar politikai élet fontos döntései gyakorlatilag Moszkvában születtek ebben az időben. 1953 júniusában Moszkvában rendelték Rákosit, Gerőt, Nagy Imrét és még néhány magas beosztású párt és állami vezetőt. Ott a szovjet vezetők rátámadtak főleg Rákosira, úgy téve, mintha a magyarországi katasztrofális gazdasági és politikai helyzetért kizárólag ő lenne felelős, holott Rákosi tulajdonképpen a szovjet vezetés által diktált irányvonalat képviselte, azt néha jól túl is teljesítve. Végül is közzétették Moszkvában, hogy legyen ezúttal Nagy Imre a miniszterelnök, kinek ki kell vezetni Magyarországot a gazdasági csődhelyzetből, Rákosi csak pártfőtitkárként tevékenykedjen tovább (ugyanis addig miniszterelnök is volt).

Nagy Imre a miniszterelnöki beiktatásakor mondott beszédében mélyreható változásokat ígért gazdasági, de politikai téren is. A nehézipar helyett a fogyasztási cikkek gyártó könnyűipar fokozottabb fejlesztését, a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetővé tételét és az egyéni parasztgazdák támogatását. Politikai téren a kitelepítések feloldása, az internálótáborok megszüntetése, a koncepciók percek részbeni felülvizsgálata stb szerepelt a programban.

Az ezt követő 2-3 évben hol Nagy liberálisabb, hol Rákosi keményvonalas irányzata került felül, természetesen mindig a szovjetunióbeli fejlemények függvényében. 1954-ben Nagy Imrét leváltották, majd 1955-ben a Pártból is kizárták.

Időközben történt néhány figyelemre méltó esemény. 1954 nyarán, mikor a híres magyar futbalcsapat Bernben a világbajnoki döntőt elvesztette az akkor jóval gyengébb nyugatnémet csapattal szemben, a futbalszurkolók táborában kisebbfajta lázongás tört ki, ami abban az időben szokatlan és meg nem engedett volt. 1954-ben az Országgyűlés elfogadott egy törvényt, mely kimondta, hogy csak olyan személy lehet képviselő, aki a választókerületében lakik. Természetesen ezek a személyek felülről kijelölt yemberek voltak. Ez még távolról sem jelent demokráciát, de a lakosság legalább tudhatta, hogy kik azok, akik őket - állítólag - a Parlamentben képviselik. 1954 novemberben a Szabad Nép - a hivatalos pártlap - pártszervezetének három napos ülésén többen kemény kritikával illették a pártvezetés működését, törvénytelenégeit, és radikális megújulást követeltek. 1955-ben Ausztria visszanyerte függetlenségét, és ezt követően a szovjet csapatok elhagyták az addig megszállva tartott osztrák területeket. A párizsi 1947-es békeszerződés értelmében ezt követően Magyarországról is ki kellett volna vonulniuk, de az időközben megkötött Varsói Szerződés már lehetővé tette, hogy továbbra is az ország területén maradjanak. Ausztria esete azért figyelemre méltó, mert láthatóvá vált, hogy a Szovjetunió is fel tud néha adni már megszállt területeket.

1956 nyarán - ismét szovjet beavatkozásra - leváltották Rákosit a pártfőtitkári posztról. Sőt az országból is eltávolították. Úgymond szovjetunióbeli „gyógykezelésre” ment. 56 nyarán feloldották azt a rendeletet, mely a Budapesten és nagyobb városokban való letelepedést külön engedélyhez kötötte. Ebben az időben egyes szervezetekben, mint az Írószövetség, a DISZ Petőfi Kör-e, egyre élénkebb viták zajlottak az ország főbb problémáiról, egy demokratikusabb közélet megteremtésének lehetőségéről. 1956 okt. 6-án a koncepciók perben kivégzett Rajk László és társai újratemetése kapcsán már szinte kisebb forradalom tört ki Budapesten.

¹ Elhangzott 2004. október 24-én a Vianeni Magyar Otthonban.

Október 16-án Szegeden az egyetem hallgatóinak gyűlése kimondta, hogy kilépnek a DISZ-ből és egy független egyetemista és főiskolás szervezetet, a MEFESZ-t alapították meg. Ehhez néhány nap múlva a budapesti Műszaki Egyetem hallgatói is csatlakoztak. Lengyelországban - főleg -Poznanban - komolyabb munkásmegmozdulások törtek ki, melyek a liberálisabb Gomulka rehabilitációját követelték.

Szűkebb szakterületemen, a zenei életben is történtek változások 55-56-ban. Az előző évek gyakorlatával ellentétben szórványosan előfordult, hogy már nem csak szocialista országokból, hanem Európa nyugati feléről is érkeztek vendégművészek, és helyell-közszel magyar művészek is kiutazhattak Nyugatra.

1955 dec. 16-án a Zeneakadémián bemutatták Kodály Zoltán újabb kórusművét a „Zrínyi Szózat”-át. Kodály a mű szövegét Zrínyi különböző műveiből állította össze. Köztudott, hogy Zrínyi irodalmi műveit a megszálló törökök elleni összefogás gondolata inspirálta. El lehet képzelni, hogy a művet hallgató közönség azonnal felfogta és értette a kompozíció aktualitását. A siker tomboló volt. És ez nem csak az alkotás kétségtelen erényeinek szolt. 1956 októberében Budapesten Liszt - Bartók Zongoraverseny-t rendeztek, melyen szép számmal vettek részt francia, angol, olasz és más nyugati zongoristák is. Reménykedni lehetett, hogy talán kissé normálisabb világ köszönt Magyarországra.

Szeretném még néhány személyes élményemet elmondani.

Ezekben az években nem nagyon érdekelt a politika, úgy gondoltam, hogy a fennálló helyzeten úgy sem lehet változtatni. Ha valami enyhülés történt, azt az ember örömmel nyugtázta, de lehetett tudni, hogy a rendszer alapvetően marad. Ezért az újságok politikai rovatait se nagyon olvastam, hiszen azok általában hazug demagógiával és semmitmondó írásokkal voltak tele. Így aztán az előbbieken említett eseményekről se volt fogalmam. Mint a budapesti Zeneművészeti Főiskola hallgatója elsősorban szakmai tanulmányaim kötötték le figyelmemet.

1956 okt. 23-án délután is teljesen gyanútlanul mentem népzene órára, s mikor beléptem a főiskola előcsarnokába, ott legnagyobb meglepetésemre rengeteg hallgatót és tanárt találtam, kik közölték, hogy aznap délután nem lesz tanítás, ellenben akik akarnak együttesen felvonulnak a Bem szoborhoz és részt vesznek a műegyetemisták által szervezett, a lengyelországi pozsnai munkásmegmozdulások melletti rokonszenvtüntetésen.

Teljesen elképedtem. Mi az, hogy tüntetni megy aki akar? Addig voltak ugyanis kötelező felvonulások május elsején, április negyedikén, amelyekről az ember, ha ügyes volt az első utcákon meglépett, de ilyen, hogy önkéntesen rokonszenvtüntetésre menni, ez valahogy teljesen új volt számomra. Természetesen mentem nagyszámú társammal együtt.

Az Andrassy úton - melyet akkor Sztálin útnak hívtak - már szépszámú tömeg haladt az úttesten a Lánchíd felé, s az emberáradat egyre csak nőtt, majd a budai Dunapartot már teljesen ellepték a felvonulók.

A Bem téren aztán már osztogatták a műegyetemisták által fogalmazott, 16 pontot tartalmazó cédulákat, melyeken az akkori Magyarországon elképzelhetetlen követelések álltak. Néhányan, köztük Veres Péter is beszéltek a szobornál, majd megjelent a téren lévő laktanya ablakában az első lyukas zászló az akkori szovjet mintájú címer nélkül. Ettől aztán a hangulat teljesen felforrósodott, majd a tömeg átvonult az Országház elé, ahol Nagy Imrét akarták hallani. Nagy Imre meglehetősen soká jelent meg egy erkélyen, s mikor „Eltársak” megszólítással kezdte eléggé semmitmondó-beszédét, a tömeg felmorajlott, majd nagy része - magamat is beleértve - csalódottan szétoszlott. A radikálisabb része viszont a Rádióhoz távozott, hogy ott bemondassák a hírekben azt a bizonyos 16 pontot. Ezenközben más tüntetők a Sztálin szoborhoz vonultak, melyet végül is sikerült ledönteniük.

Aznap este, mint ismeretes, a Rádiónál elkezdődött a fegyveres harc, majd megjelentek a szovjet páncélos egységek is, melyek megszállták a hidakat és a főbb közlekedési csomópontokat. A harc fokozatosan áterjedt a város különböző területeire.

A forradalomra általában jellemző volt a harcolók és a lakosság nagyfokú fegyelmezettsége. Hasonló eseménnyel összehasonlítva feltűnő, milyen kevés közbüntényes eset fordult elő. A harcok közben megsérült kirakatokat, üzleteket nem fosztották ki, az utcákra kített dobozokban a hallottak, sérültek hozzátartozói részére gyűjtött pénzdományokból senki nem vett el.

Számomra, és gondolom sokak számára hihetetlen élményt jelentett, hogy a forradalom napjaiban megjelent újságok, rádióhírek a valós tényeket közölték, melyeket az ember maga is tapasztalt, és nem holmi tendenciózusan beállított propagandisztikus hazugságokat.

A diktatórikus rendszer összeomlását követően rendkívüli gyorsasággal jöttek létre az új társadalmi szervezetek, munkástanácsok, a legkülönbözőbb szakterületek, intézmények forradalmi bizottságai, a nemzetőrség, mely megpróbálta a különböző harcoló csoportokat valamilyen egységes szervezetté kovácsolni, valamint biztosítani a lehetőség határain belül a közrendet, és elejét venni az önkényeskedésnek, önbíráskodásnak, mely néhány eset kivételével sikerült is.

A pártok is újjászerveződtek és úgy tűnt, hogy az ideiglenes Nagy Imre kormány ura lesz a helyzetnek, s Magyarországra is beköszönt a szabadság korszaka. A szabadságé, mellyel kapcsolatban tegnap a Duna Televízióban az egyik megemlékező azt a gyönyörű hasonlatot használta, amely szerint „a szabadság olyan, mint a levegő, mely, ha van észre se vesszük, de ha nincs feldoklunk.”

HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR – MIKES INTERNATIONAL

46. Tanulmányi Napok

2005. szeptember 8-11.

Elspeet, Hollandia

NYUGATI MAGYAR SZELLEMLILÁG

A magyarság elmúlt 1100 éves történelme szorosan összefonódott a kontinensünk nyugati felében létrejött civilizációval. A XIX. és főleg a XX. században önkéntes vagy kényszerű migráció következtében számos nép jelentős diaszpórát hozott létre a világ különböző államaiban. Ez a folyamat az ismert történelmi események következtében a magyarságot különösen érintette. A XXI. század elején a magyarság gyakorlatilag az egész földgömbön jelen van, s a magyar diaszpórában a társadalom minden rétege képviselve van.

Természetes és szükségszerű szociológiai jelenségként a nyugati magyarság egy sajátos szellemvilágot hozott létre: a magyar szellemiségre építve és a helyi körülményekhez alkalmazkodva létrehozta saját kulturális és egyházi szervezeteit stb., amelyeknek révén új áramlatokkal gazdagította és továbbra is gazdagítja az egyetemes magyar szellemvilágot. Számptalan lap- és könyvkiadási vállalkozás, kulturális és egyházi összejövetel, konferencia, cserkész tábor, de gazdasági vállalkozás, különböző országok politikai életében vállalt szerep stb. tanuskodik a magyarság nyugati ágának aktív és szerteágazó szellemi életéről. Emellett a magyar irodalom két vonalon is aktívan jelen van a nyugati kulturális világban magyar írók könyveinek a fordításaival és olyan szépirodalmi alkotásokban, amelyek 'nyugaton' látnak napvilágot, de témájuknál, stílusuknál fogva, ha nem magyar nyelven íródtak is, a magyar irodalom leágazásainak tekinthetők.

A magyarság napjainkban egy határ-talan térben, a Magyar Szellemlil Hazában él és alkot. Ehhez küldetésstudatra van szükség, amely nem létezhet mélyebb bölcséleti és világnézeti alapozás nélkül. Nem elég az, hogy 'magyarok vagyunk'. Tudnunk kell, mit jelent a magyar kultúrvilágban élni, azt képviselni, azt oltani bele környezetünkbe, azt gazdagítani meg környezetünkkel, mindezt a 'nyugati' kultúrvilág határ-talan vibráló gazdagságában és szabadságában.

Mennyiben hasonló és mennyiben más a magyar diaszpóra szerepe más nemzetekéhez viszonyítva? Megérti-e a maga emberi jelentését? Milyen egyetemes szellemi összjátékban játszhat szerepet 'magyar' területen és általános emberi területen?

Többek között ezekre a kérdésekre igyekeznek a 2005. évi Tanulmányi Napjaink szakértő előadói válaszokat keresni. Emellett szeretnénk kellő időt szakítani személyes beszélgetésekre is.

Körünk hagyományaihoz hűen természetesen figyelmet szentelünk az irodalomnak. Többek között a 'Nyugati Magyar Irodalom' hordozóinak és alkotóinak, továbbá a Magyarország körül élő népek íróinak is igyekszünk tért adni. Körünk irodalmi díját, a *Magyar Irodalmi Figyelő*-t ezévbén is odaítéljük egy magyar írónak, éljen bárhol a világon. 2004-ben a Kőr Sipos Gyula laudatioja alapján a díjat Kemenes Géfin Lászlónak (Groningen) ítélte oda.

FARKAS, Flórián : A Mikes jelene és jövője

Lélektől lélekig
(Tóth Árpád)

Tisztelt Olvasók!

Kérem engedjék meg, hogy mint a Hollandiai Mikes Kelemen Kör¹ elnöke és a Mikes International² szerkesztője szeretettel üdvözljem Önöket e két szervezet nevében. Jelen írás ötlete a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2003. évi Tanulmányi Napok konferenciája alatt született meg³, amikor Pomogáts Béla⁴ felkért arra, hogy készítsék egy összefoglaló beszámolót a *Nyelvünk és Kultúránk* olvasói számára a Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a Mikes International tevékenységéről, célkitűzéseiről, terveiről. Ezen megtisztelő felkérésnek nagy örömmel teszek most eleget.

Mielőtt azonban a jelenről és főleg a jövőről beszélnek, hadd tekintsem át dióhéjban a Hollandiai Mikes Kelemen Kör eddigi több mint fél évszázados történelmét.

A Kört 1951-ben alapították Hollandiában élő magyar egyetemisták, amely döntően meghatározta ezen hollandiai magyar kulturális szervezet jellegét, programját és vonalvezetését. Holland, azaz nyugat-európai talajban szökött szárba, a legigazibb magyar szellemi magból. S ez azért volt lehetséges, mert alapítói a legtisztább magyar szellemiségben nőttek fel fiatalokként, diákként Magyarországon, s alapították meg Hollandiában a Kört. Ezek a fiatal emberek a két világháború közötti Magyarországon nőttek fel, tanultak, s szívták magukba azokat az értékeket, amelyek nem az osztrák-magyar, német-magyar, vagy szovjet-magyar világ értékrendszerébe határozták meg. A Mikes több mint 50 éves fennállása során egy sajátos nyugat-európai magyar kultúrvilágot hozott létre, amelynek meghatározó alapeleme a balatonszárszói Magyar Élet konferenciák voltak, s amely kibővült a holland világ értékrendszerével.

A Kör első ötven évét számos írás taglalja részletesen, amely írások egy része már elektronikusan is elérhető a *Mikes International* kiadásában az interneten.⁵ Ezek tartalmát nem áll szándékomban részletesen megismételni. Inkább azt szeretném kiemelni, hogy milyen óriási és meghatározó jelentőségű egy szervezet számára alapítóinak szellemisége. Ne feledjük: 1951-et írunk a Kör megalapításakor; az akkori Magyar Népköztársaság lakossága a szovjet katonai megszállás terheit nyögi s a világtörténelem talán legbrutálisabb, barbarizmusával az egész nyugati civilizációt lételemében fenyegető szovjet kommunizmust kénytelen elviselni, s igyekszik túlélni. Az utódállamok magyarságának helyzete még ennél is rosszabb; helyzetüket még a kisebbségi lét, az erőszakos asszimilációs politika is súlyosbítja. Ebben a kilátástalannak tűnő helyzetben azonban oly történelmi esemény zajlik, amely jelentőségét csak utólag, bizonyos történelmi távlatból lehet igazán felmérni és megérteni. A magyar történelemben először kerül jelentős számú magyar menekült Nyugat-Európa különböző országaiba. S mivel Magyarországon a legfanatikusabb szélsőbal uralma tombol, elmondható, hogy gyakorlatilag az egész magyar társadalmi és politikai spektrumot fedik le az 1945 utáni különböző menekülthullámok tagjai. S ebben a reménytelennek tűnő helyzetben, amikor a hazatérés lehetősége mindjobban elhalványul, a nyugat-európai magyarság elkezd szerveződni, s sorra alapítja kulturális, egyházi szervezeteit. Ebben a sorban kiemelkedő szerepe lesz a Mikesnek, amely nyitottságával, toleranciájával, elit igényével nemcsak Hollandiában, hanem Hollandia határain túl is ismertségre és elismerésre tesz szert. A Kör egyértelműen határozza meg magát: a legtisztább magyar

Megjelent a 'Nyelvünk és Kultúránk' 2004. évi július-augusztusi számában (XXXIV. évf. 134. szám, 66-74 o.). [Mikes International Szerk.]

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör honlapja: <http://www.federatio.org/mikes.html>

² A *Mikes International* honlapja: http://www.federatio.org/mikes_int.html

³ A konferencia „ÚJ ATLANTISZ – Jelenünk és jövőnk kultúrvilágaink távlatában” címmel 2003. szeptember 11-14. között került megrendezésre a hollandiai Elspeet-ben. A konferencia teljes anyagát a 2004. év első felében tervezzük kiadni a Bibliotheca Mikes International elektronikus könyvkiadásunk keretében (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html).

⁴ A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) elnöke és a konferencia egyik vendégelőadója. Előadásának címe: „Nyelvünk és irodalmunk Európában”; megjelent a *Mikes International* negyedévi internetes folyóirat 2003. évi szeptember-decemberi számában; http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁵ Elsősorban a következő írásokra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek a Mikes International negyedévi internetes folyóirat különböző számaiban jelentek meg, s amelyek letölthetők a folyóirat honlapjáról (http://www.federatio.org/mikes_per.html):

Karátson Endre: *(Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?* Mikes International 2002. január-március

Tóth Miklós: *Concordia Discors*. Mikes International 2002. július-szeptember

Tóth Miklós: *Concordia Discors II*. Mikes International 2002. július-szeptember

Németh Sándor: *Eszmék természetrajza*. Mikes International 2002. július-szeptember

Tóth Miklós: *Mikes-önarckép 2003. február 9*. Mikes International 2003. április-június

Tóth Miklós: *Nyugat-Európai Magyar Kultúrvilág*. Mikes International 2003. október-december

Gaál Enikő: *A Hollandiai Mikes Kelemen Kör mint a nyugat-európai magyar emigráció kulturális fellegvára*. Mikes International 2004. január-március.

szellemiséget képviselő, nyugat-európai talajban szárba szökken magyar kulturális szervezet. Az évközi előadásaiival, majd az 1959 óta minden évben megrendezésre kerülő többnapos Tanulmányi Napok konferenciákkal - együttvéve több mint 1200 előadás hangzott el a Mikesben – a Kör úgy funkcionált, mint bója a tengerben: tájékozási pontot nyújtott a magyar szellemi vizeken. Ehhez kell még hozzávenni a könyvkiadást⁶ és az 1980 óta kiosztásra kerülő Magyar Irodalmi Figyelő⁷ díjat. A kérdés igazából az, hogy miért volt mindez lehetséges?

A választ erre az alapvető kérdésre - akár tudatosult ez az alapítókban, akár nem - a következőképpen lehet megfogalmazni: a Mikes sikerének titka a legeredetibb és legtisztább magyar szellemiség fellegvárába vezet, Kolozsvárra. Ott szökken szárba ugyanis a XIX. század végén, a XX. század elején a Kolozsvári Filozófiai Iskola, az első autentikus és önálló magyar filozófiai iskola, amelynek két meghatározó alakja – Böhm Károly és Málnási Bartók György – két lábbal a földön járó, szuverén bölcselő volt. Ők ketten, de az iskola többi tagjai is, munkásságukkal, személyes példamutatásukkal bizonyították be, hogy a szellem világában nincs nagy nemzet és nincs kis nemzet; ott kizárólag az egyén erkölcsi és szellemi minősége számít. Erre a filozófiai alapra lehet építeni, ez az a gránittömb, amelyre a Mikest alapították, s amely a Mikest a mai napig oly szilárdan megtartja és hordozza.

A '80-as évek végén lezajlott kelet-közép-európai antikommunista forradalmak alapvetően változtatták meg nemcsak Európa politikai térképét, hanem komoly kihívást jelentettek a nyugati magyar emigráció sorsát illetően is. Értelmszerűen merült fel minden nyugati magyar kulturális szervezetben az alapvető kérdés: hogyan tovább? Vége van-e most már az emigrációs létnek, nincs többé értelme önálló nyugati magyar kulturális élet szervezésének, hiszen a Magyar Köztársaság (és szomszédai) politikai berendezkedése parlamentáris demokráciává alakult, s megnyílt az út ország(ok) Európai Unióba való integrálódása előtt? Vagy éppen ellenkezőleg, a Kárpát-medencében lezajlott változások alapvetően nem befolyásolják a nyugati magyar emigráció létét, szerepvállalását és küldetését? Erre az alapvető kérdésre a nyugati magyar kulturális szervezetek által adott válaszok megoszlottak. A Mikes állásfoglalása azonban egyértelmű és határozott volt. A '90-es évek elején a szervezet közgyűlése egyhangúlag úgy döntött, hogy a Mikes Hollandiában van otthon, nem települ át Magyarországra vagy a Kárpát-medencébe, hanem Hollandiában fejt ki tevékenységét a jövőben is az 1951-ben lefektetett elvek alapján. Ez a döntés azt a meglátást és meggyőződést fejezte ki, hogy bár igaz, hogy Magyarország történelmének ismét egy viszonylag nyugodtabb periódusába jutott, de a nyugati magyarság úgy létszámát, mint összetételét tekintve alapvetően tér el a korábbi nagyobb (pl. a Thököly-, Rákóczi-, vagy Kossuth-féle) emigrációktól.⁸ A Kárpát-medencében lezajlott változások azért nem jelentenek fordulópontot a Mikes számára, mivel a Mikes *raison d'être*-je nem kizárólag a kommunista Magyarország megszűnté.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a '90-es évek történései nem befolyásolták a Mikest. Itt azonban azt is szükséges kiemelni, hogy nemcsak a kelet-közép-európai országokban lezajlott változások hatottak a nyugati magyar emigrációra, így a Mikesre is, hanem a világban lezajló nagy politikai, gazdasági, kulturális átrendeződések is. A Szovjetunió megszűntével összeomlott a szovjet-amerikai bipoláris világrend, amelynek egyik következménye az lett, hogy újból a kultúrák mindent

⁶ A Kör összesen 15 kötetet adott ki. Ezek a következők:

Weöres Sándor: *Tűzkút*. A Párizsi Magyar Műhellyel közösen, 1964.

Eszmék nyomában - válogatás a Tanulmányi Napok anyagából, 1965.

Három tanulmány az avantgardról. Különnyomat az Új Látóhatárból, 1973.

Az embernek próbája. Emlékkönyv a HMKK fennállásának 25. évfordulójára, 1976.

Adam Makkai (Ed.): *Toward a Theory of Context in Linguistics and Literature*. Az 1971. évi Tanulmányi Napok előadásai angolul. A Mouton kiadóval közösen, 1976.

Nyugati magyar irodalom, 1976.

Mérlegen, 1978.

Belső tilalomfák. *Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról*, 1982.

Hít-Világ-Nézet, 1983.

Önarcképünk sorsunk tükrében 1945-1949. *Sine Ira et Studio*, 1984.

Változás és állandóság. *Tanulmányok a magyar polgári társadalomról*, 1989.

A szó hatalma, 1991.

Hungarian-Dutch contacts in Medicine since the Epoch of Herman Boerhave. A Holland Királyi Tudományos Akadémiával közösen, 1995.

Az új század küszöbén. *Válogatás a Tanulmányi Napok anyagából*. a Jelenkor kiadóval közösen, 1998.

Számadás: Hollandiai Mikes Kelemen Kör (1951-2001). *Emlékkönyv a HMKK fennállásának 50. évfordulójára*. a Kalligram kiadóval közösen, 2001.

⁷ Magyar Irodalmi Figyelő díjat kaptak: Esterházy Péter, Nádas Péter, Hajnóczy Péter, Rába György, Tolnai Ottó, Kodolányi Gyula, Kabdebó Lóránt, Fábrián László, Földényi F. László, Csalog Zsolt, Krasznahorkai László, Petri György, Cselényi László, Pusztai János, Radnóti Sándor, Márton László, Tandori Dezső, Kukorelly Endre, Illyés Kinga, Sebestyén Mihály, Parti Nagy Lajos, Makkai Ádám, Rakovszky Zsuzsa, Karátson Endre, Tózsér Árpád, Ladik Katalin, Szepesi Attila, Mózes Attila, Danyi Magdolna.

A Magyar Irodalmi Figyelő díjat odaítélték: Sipos Gyula, Czifágy Lóránt, Kibédi Varga Áron, Cs. Szabó László, Karátson Endre, Határ Győző, Siklós István, Balassa Péter, Sárközi Máttyás, Nagy Pál, Csordás Gábor, Lászlóffy Aladár, Thomka Beáta, Gömöri György, Kemenes Géfin László, Grendel Lajos, Papp Tibor, Ladik Katalin.

⁸ Ezen történelmi emigrációk sorsát kitűnően dolgozza fel Juhász László tanulmánya, amely a *Katolikus Szemle* 1986. évi 2. számában jelent meg először Történelmi emigrációnk válaszkeresése a helytállás és a megalkuvás között címmel, s amely a *Mikes International* folyóiratunk 2004. évi január-márciusi számában is olvasható.

meghatározó szerepe lépett előtérbe, ismét színösszeállításává és árnyaltabbá téve a világ politikai térképét. Az egyre gyorsuló globalizáció következtében egyre több ország kapcsolódik be a gyorsan integrálódó világgazdaságba. Az információs technológiai forradalom következtében alapvetően alakul át a (világ)gazdaság jellege. A délkelet-ázsiai régió (elsősorban Kína és India) pedig mérföldes lépéssel tör előre s válik a Nyugat egyenrangú versenytársává, illetve partnerévé.

Ebben az új helyzetben tehát a kérdés így vetődött fel a Mikes alapítói és az újonnan csatlakozottak számára: Mi a Mikes szerepe, küldetése ebben a megváltozott világban? Erre a választ a Kör - fennállásának 50. évfordulóján - a 2001. évi 42. Tanulmányi Napok konferencián adta meg már témaválasztásával: „Magyar ifjúság world-wide és emlékünnepe 50 év Mikes”. A konferencia témája és a megemlékezés is egyértelművé tették, hogy a Mikes nem egy befelé forduló, nosztalgizáló szervezet, hanem továbbra is előre néző, útmutató szerepet kíván betölteni. Ezt a leggyertelműbben a Kör egyik doyenje, Karátson Endre mondta ki a jubileumi megemlékezésen előadásában, amelynek címe: *(Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?* Álljanak itt beszédének záró mondatai:

„Közben persze éveink száma végzetesen megnövekszik. S az öreg vitézeknek feltett kérdésre lehet, hogy hovatovább a fiatalok felelnek. Mert úgy tetszik, tettekre készen állnak. Ezért írtam az öreg szót zárójelbe. És lehet-e majd csodálkozni azon, hogy az ő válaszuk más lesz. Nem az folytatódik, amit mi éltünk meg. Ők nem egy emigráns egyesület utóéletét szervezik, nekik saját programjuk van a saját kihívásaik távlatában. Csupán az elhelyezkedés közös, melynek alapjait a mi tapasztalatunk vetette meg. Sorolom még egyszer. A Központtól való függetlenséget. A Nyugat természetes közelségét. Az elit igényt. A ragaszkodást a magyarsághoz, a magyar nyelvhez. És ha ebben egyetértünk, és ha ők bírnak kedvvel, képességgel, egyáltalán szükséges-e megkérdezni az ifjú vitézeket, hogy mi lehet szebb dolog a végeknél?”⁹

A jubileumi konferencián a megemlékezéseken kívül sor került egy – a jövőbe mutató - történelmi eseményre is: 2001. szeptember 8-án hivatalosan elindult a *Mikes International*. Ez a szervezet, amely formálisan egy független alapítvány, a Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemében kívánja küldetését betölteni többek között összejövetelek szervezésével, lap- és könyvkiadással, az egész világ magyarságát és más nemzetbelieket is megcélozva. World-wide. A Mikes International megalapítását alapvetően két tényező tette szükségessé, illetve lehetővé: amint már említettük, egyrészt a megváltozott geopolitikai helyzet, másrészt egy új technikai vívmány: az internet. Az új korszakban a Mikes – a Mikes International révén - már nemcsak mint bója kíván funkcionálni, tájékoztató pontot nyújtva a szellemi vizeken hajózkodóknak, hanem már a világitótorony szerepét kívánja betölteni, pásztázva a vizeket, rámutatva a mai kor lehetőségeire és veszélyeire.

A szervezet célja

A Mikes International egy Hágában 2001-ben bejegyzett alapítvány, amely az 1951-ben alapított Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemében fejt ki tevékenységét. Az alapítvány nyugat-európai magyar kulturális szervezet, amelynek célja - ezen háttérből kiindulva és erre építve - az egyetemes magyar kultúra előmozdítása. Teszi mindezt az egész világon jelenlévő hálózatán keresztül. A szervezet ezen célt többek között többnyelvű elektronikus folyóirat-, illetve könyvkiadással, oktatási anyag terjesztésével, összejövetelek szervezésével kívánja elérni.

A Mikes International ezen célkitűzését jelenleg két vonalon valósítja meg

1. *Lapkiadás:* A Mikes International 2001. októberében lépett a világ színpadára a *Mikes International* nevű internetes negyedévi lap első számának kiadásával. A szám előszavában a szerkesztők, Farkas Flórián, Kibédi Varga Áron, Tóth Miklós és Csanády Ágnes, röviden összefoglalták a lap profilját:

„A harmadik évezred küszöbén, 2001-ben a magyarság számára kiemelkedően fontos történelmi dátumhoz érkezünk: két évezred telt el Jézus Krisztus születése óta. Időszámításunk és erkölcsi értékvilágunk vele veszi kezdetét. Erre épül rá szervesen a magyarság európai millenniuma. Ezer évvel ezelőtt vezette be Szent István király a magyarságot a nyugati kereszténység világába és ezzel a nyugati kultúrvilágba. Ez a »fordulat« a magyarság és Közép-Európa – s azáltal egész Európa – történelmére befolyással volt mindmáig.

A magyarság a Kárpát-medencében Európa néptömbjeinek és kultúráinak találkozási pontján hozta létre több mint ezer év alatt sajátos kultúrvilágát. A XX. században történelmi erők feldarabolták a magyarságot a Kárpát-medencén belül és szétszórta azon kívül az egész világon. Ez az évszázad egyben lezárta azt a periódust, amelyben népek egyszerűen csupán földrajzi egységeket jelentettek. Az új kor, a tudáson alapuló információs társadalom határtalan. Ennek az új korszaknak, ennek az új globális világrendnek vagyunk aktív része szerte a földgömbön. Ott »terül el« a mi szellemi hazánk.

⁹ Karátson Endre: *(Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?* *Mikes International* 2002. január-március. http://www.federatio.org/mikes_per.html

Ebből az következik, hogy problémáinkat egyetemes emberi nézőpontból közelítjük meg. Ezt a világra való nyitottsággal lehet elérni.

A *Mikes International* ezekkel a gondolatokkal indul útjára az 50 éves Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemében. A világon szinte mindenütt jelentős számban élő és a helyi társadalomba integrálódott magyarság különleges helyzetben van: nagyon sok és változatos forrásból tudunk meríteni. Olvasóink számára pedig a Mikes International eszmecserére kíván alkalmat nyújtani.

Ezt a sokszínűségben rejlő erőt lapunk többnyelvűségén keresztül is igyekszünk kiaknázni. Elsősorban magyarul és angolul, de természetesen más nyelveken is megszólalunk. Az Internet adta lehetőségekkel élve, az információs sztráda csomópontjaiban igyekezzünk formálni kultúránkat.”

A lap, amely indulása óta negyedévi rendszerességgel jelenik meg a Mikes International honlapján s térítésmentesen letölthető PDF-formátumban (http://www.federatio.org/mikes_per.html), nagy olvasottságnak és megbecsülésnek örvend szerte az egész világon. Az olvasói tábor földrajzi elhelyezkedése pedig tökéletesen lefedi azt a kört, amelyet az alapítók megcéloztak: olvasóink lakóhelye Marosvásárhelytől Hongkongig, Vancouver-től Buenos Airesig, Hágától Washingtonig, stb. terjed. Maga a lap és olvasói bizonyítják azt a tételt, hogy a magyar szellemi haza határtalan.

A lap két „munkanyelve” a magyar és az angol. Ezenkívül természetesen más nyelveken is publikáltunk írásokat, úm. hollandul, franciául, németül, szerbül. Ami pedig a témaválasztást illeti: a szellemi élet legszélesebb palettáján mozgunk, lefedve filozófiát és teológiát, irodalmat és történelmet, gazdaságot és tudományt, stb. Szerzői gárdánk, olvasóinkhoz hasonlóan, a világ minden táján él. A publikálásra szánt írások kiválasztásánál egyetlen szempont vezérel bennünket: a minőség.

Az önálló írások mellett elindítottunk időszaki rovatokat is, amelyek egy-egy bizonyos területre kívánnak koncentrálni. Jelenleg a következő rovatok jelennek meg:

- **ÍGY ÍRTUNK MI:** ezen rovat a XX. századi nyugati magyar lap- és könyvkiadásból kíván válogatást nyújtani. Olyan kimagasló nyugati magyar sajtótermékekből válogatunk, amelyek nem vagy alig hozzáférhetőek a Kárpát-medencében és másutt. A rovat célja, hogy segítsen rávilágítani arra a tényre, hogy a nyugati magyarság egyrészt integráns része az egyetemes magyarságnak, másrészt annak egy specifikus ága. A jelenlegi válogatási kör a következő kiadókat fedi le: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Svájc), Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Hollandia), Irodalmi Ujság (Párizs), Jöjjetek (Hollandia), Katolikus Szemle (Róma), Új Látóhatár (München).
- **VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ:** ezen rovat aktuális világ gazdasági témákat dolgoz fel, azokra a nagy gazdasági trendekre koncentrálva, amelyek döntően határozzák meg a világ sorsát.

A jövőben tervezünk újabb rovatokat is beindítani, úm. SCIENTIA ET RATIO (tudomány és technika), amely azon tudományos vagy technikai eredményeket elemzi majd, amelyek már sorsdöntőek vagy azokká válhatnak a világ fejlődése számára; KULTURÁLIS KALEIDOSZKÓP, amely különböző régiók magyar vagy más nemzetiségű irodalmának vagy egyéb kulturális termékének bemutatására koncentrál.

2. **Könyvkiadás:** Ezen tevékenységünket 2002. augusztus 3-án indítottuk el, a Kolozsvári Filozófiai Iskola kimagasló egyénisége, Málnási Bartók György születésének 120. évfordulóján. Ebből az alkalomból kiadtuk Bartók György teljes filozófiatörténetét, amelynek első része *A görög filozófia története – Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával* addig csak kéziratban volt meg.

A Mikes International célkitűzése alapvetően határozza meg könyvkiadásának, a Bibliotheca Mikes International sorozatnak a profilját. A Bibliotheca Mikes International a következő témacsoportokban felvázolt művek kiadásával fejti ki tevékenységét:

- Kolozsvári Filozófiai Iskola prominens képviselőinek életműve (úm. Böhm Károly, Bartók György, Kibédi Varga Sándor, Tankó Béla, stb.).
- Nyugati magyar irodalom, illetve egyéb kulturális művek.
- Kisebbségi magyar irodalom, illetve egyéb kulturális művek.
- Kisebbségi magyar területek többségi nemzeteinek irodalma, illetve egyéb kulturális művek.
- Egyetemes magyar szellemi termékek (úm. történelmi, társadalomtudományi, stb. művek).
- Egyetemes szellemi termékek, amelyeknek van magyar vonatkozásuk (úm. történelmi, társadalomtudományi, stb. művek).

Könyvkiadásunkban, lapkiadásunkhoz hasonlóan a hangsúly a minőségen van. Célunk olyan művek elérhetővé tétele széles körben, amelyek nem, vagy alig szerezhetőek be, de az egyetemes magyar szellemi kultúrkincs gyöngyszemei. A művek felfedezésében, kiválogatásában támaszkodunk az egész világon élő barátaink, illetve támogatóink hálózatára.

Eleddig a következő könyveket adtuk ki, amelyek a következő címről tölthetők le térítésmentesen, PDF-formátumban:
http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

2002-ben megjelent könyvek:

- Málnási Bartók György: *A görög filozófia története - Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával* (209 old.).
- Málnási Bartók György: *A középkori és újkori filozófia története* (210 old.).
- Málnási Bartók György: *A filozófia lényege - Bevezetés a filozófiába* (52 old.).
- Farkas Flórián: *Creating the Balance between Central Management and Local Autonomy in a Global IT Services Company* (72 old.).
- Németh Pál: *A keresztyén gondolkodás kezdetei – The Beginnings of Christian Thinking* (Angolra fordította Fükő Dezső). (52 old.).

2003-ban megjelent könyvek:

- Málnási Bartók György: *Böhm Károly* (60 old.).
- Kemenes Géfin László (szerk.): *Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980.* (276 old.).
- Abú-Hámíd Mohammed al-Ghazálíj: *A tévelygésből kivezető út* (Arabból fordította Németh Pál). (59 old.).
- Jahjá Ibn Saraf Ad-Dín An-Nawawíj: *Negyven hagyomány* (Arabból fordította Németh Pál). (51 old.).
- Herczegh Géza: *Európa közepén és Európa peremén - Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története 896-1945.* (372 old.).
- Kibédi Varga Sándor: *A magyarságismeret alapfogalmai – The Hungarians – Les Hongrois – Das Wesen des Ungartums – La esencia del pueblo húngaro.* Ötnyelvű: magyar, angol, francia, német, és spanyol. (37 old.).
- Boško Krstić: *Kaštel Beringer - A Behringer-kastély* (Kétnyelvű: szerb és magyar; magyarra fordította Rajsli Emese). (83 old.).
- Böhm Károly: *Az Ember és Világa I. - Dialektika vagy alaphilosophia* (155 old.).
- Ladik Katalin: *Fűketrec* (45 old.).
- Mariska Zoltán: *A filozófia nevében* (122 old.).

2004-ben megjelent könyvek:

- Boško Krstić: *Vodolija - Vízöntő* (Kétnyelvű: szerb és magyar; magyarra fordította Beszédes István és Varga Piroška). (84 old.).
- Segesvary Victor: *Dialogue of Civilizations - An Introduction to Civilizational Analysis* (82 old.).
- Segesváry Viktor: *Civilizációk dialógusa - Bevezetés a civilizációk tanulmányozásába* (Könyvének angol fordításából magyarra fordította a szerző) (91 old.).
- Ladik Katalin: *A négydimenziós ablak* (167 old.).

Mind a lapkiadás, mind pedig a könyvkiadás tekintetében kiváló együttműködésünk van az Országos Széchényi Könyvtár - Magyar Elektronikus Könyvtárral. A *Mikes International* negyedévi lap archívuma megtalálható a Könyvtár Elektronikus Periodika Archívumában (<http://epa.oszk.hu>), míg könyveinket a Könyvtár törzsgyűjteménye tartalmazza (<http://mek.oszk.hu>). Az együttműködés tovább bővült 2003. decemberében, amikor is egy úttörő vállalkozás eredményeként a *Mikes International* egyik könyvkiadásával párhuzamosan – Ladik Katalin *Fűketrec* című verseskötetéről van szó – a Magyar Elektronikus Könyvtár elkészítette és felvette állományába a verseskötetre épülő hanganyagot is. Ehhez hasonlóan a költőnő újabb verseskötetével párhuzamosan (*A négydimenziós ablak*) ismét hangkölteményeket jelentettünk meg, amelyeket a Magyar Elektronikus Könyvtár állománya tartalmaz.

Tisztelt Olvasók!

Bizom benne, hogy sikerült dióhéjban bemutatnom a Hollandiai Mikes Kelemen Kör történetét s a Kör jövőbeli zászlóvivőjének, Mikes Internationalnek történetét s tevékenységi körét. Nem túlzás azt állítani, hogy korunk, a XXI. század eleje rendkívül izgalmas, komoly kihívásokkal és lehetőségekkel teli időszak, amely a világ magyarsága számára egy új államalapítás, a magyar szellemi haza megalapításának és kiépítésének a korszaka. Ebben a *Mikes International* tevékeny szerepet kíván játszani elemzéseivel, útmutatásaival, összejövetelek szervezésével és egy, az egész világot átfogó szellemi háló kiépítésével. Minden érdeklődőt és leendő barátot bátorítunk arra, hogy kapcsolódjék be ebbe a körbe. Ezt elősegítendő, olvasóink, barátaink számára egy levelezési listát (Mikes International Newsgroup) hoztunk létre. Aki rendszeres híradásainkat szeretné kapni, illetve rendszeres kapcsolatban szeretne velünk lenni, kérjük, iratkozzék fel erre a listára; feliratkozás: küldjön egy emailt a következő címre: mikes_int-subscribe@yahoo.com

Hága, 2004. március 15.

The Present and Future of Mikes

Present paper was written to be published in the bimonthly '*Nyelvünk és Kultúránk*' [Our Language and Culture] of the International Society of the Hungarian Language and Culture, Budapest. Its chairman – Mr Béla Pomogáts – was one of the guest speakers of the 44th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands] held 11-14 September 2003 in Elspeet, the Netherlands, entitled 'New Atlantis'. During that conference Mr Pomogáts requested Mr Farkas – the Mikes chairman – to write a paper on the history and present activities of the Association and the plans for the future, including its flagship – Mikes International. The writing was published in the July-August 2004 issue of the '*Nyelvünk és Kultúránk*'.

SEGESVÁRY, Viktor :**Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembenállása**

Kínában gazdasági téren a modernizáció eddig elért sikerei arra mutatnak, hogy ez az ország pár évtizeden belül a 21. század vezető hatalma lehet, s a híres angol gazdasági folyóirat az *Economist* már 1994-ben azt jósolta, hogy Kína a világ első számú gazdasági hatalmává válik az elkövetkező 25 éven belül.

1,2 milliárd lakosával Kína népessége ötszöröse az Egyesült Államok népességének; piaca a világ harmadik legnagyobb fogyasztó piaca és a világkereskedelem 6. legfontosabb résztvevője. A nemzeti össztermék (GNP) 9,7 %-os átlagos évi növekedése 1979 és 1994 között a földgolyó egyik leggyorsabban fejlődő gazdaságává tette a kínai gazdaságot. 1979 és 1989 között, a Deng által elkezdett ún. Nyitott Kapu Politikája (*Open Door Policy*)¹ következtében, az évi külföldi beruházások elérték a 40 milliárd dollárt 1996 óta, míg 2002-ben már 50 milliárd dollárra emelkedtek, s így Kína a világon az első helyet foglalta el a külföldi direkt beruházások szempontjából.

India lakosainak száma ma az egy milliárd fölött van, – 1947-ben, a függetlenség elnyerésének idején, még csak 300 milliónyi volt, – s az előrejelzések szerint, egy évi 1,6 %-os növekedés alapján, 2010-ben eléri a 1,16 milliárdot. Területe majdnem 3 millió négyzetkilométerre terjed, mely a Himalája, a világ legmagasabb hegylánca és az Indiai Óceán között fekszik.

Indiáé a világ ötödik legnagyobb nemzetgazdasága az Egyesült Államok, Japán, Kína és Németország után. Bár népességének 70 %-a máig is a mezőgazdaságból él, az ipari termelés emelkedésében és technológiai sikereiben – elsősorban az információs technológia terén – viszont India az elsők között van.

A Kongresszus Párt 2004 tavaszán bekövetkezett győzelme után az új miniszterelnök kijelentette, hogy a 21. századnak India századának kell lennie – persze ki tudja melyik trónkövetelőnek sikerül majd elérni ezt a státust, hiszen Kína mellett még az Egyesült Államok bizonyos körei is vallják, hogy nemcsak a múlt századnak, hanem a jelenleginek is Amerika századának kell lennie.

Ezeknek a gazdasági fejlődésre vonatkozó adatoknak az alapján fogalmaztam meg előadásom címét, melynek másik összetevője a nyugati modernizációtól eltérő civilizációs, vagyis társadalmi és kulturális tényezők felvázolása.

Több mint nyolcvan évvel ezelőtt adta ki sokat vitatott, de nagy jelentőségű könyvét Oswald Spengler a Nyugat alkonyáról. Jóslata azonban a náci és a kommunista totalitáriánus rendszerek eltűnése, s a nyugati világ második világháború utáni gazdasági és politikai fejlődése nyomán hamis próféciának bizonyult az európaiak és amerikaiak szemében. Pontosan ennek ellenkezője vált általános közhitté, az, hogy a mai nyugati világ az emberiség fejlődésének egyáltalán lehetséges legmagasabb csúcspontjára érkezett el, s ennek kifejezése volt Francis Fukuyama mára szállóigévé lett mondása a „történelem végéről.”

Ugyanakkor az utóbbi két évtized folyamán egyre inkább megerősödött a hit, elsősorban az Egyesült Államokban, hogy a távolkeleti világ – a *Pacific rim* – lerázva a politikai kiszolgáltatottság bilincseit és a gazdasági és technológiai elmaradás béklyóit, egyre nagyobb lendülettel fejlődik s hamarosan a Nyugat versenytársa lehet, melynek felsőbbbségét közvetlenül veszélyeztetheti. Végül a Távol-Kelethez hozzáfűggesztették az ázsiai kontinens felét elfoglaló Indiát is, különösképpen az információs technológiában feltörő elitjének teljesítményei következtében. Mindez arra jogosítja a világszínpadának sok megfigyelőjét, hogy behelyettesítsék a „21. század Amerika százada” tételét a „21. század Ázsia százada lesz” tétellel.

Előadásom címe – *Virradat Keleten és a Nyugat alkonya* – ezt a kétértelműséget fejezi ki a modernizáció perspektívájában. Azért választottam ezt a megközelítést, mert a nyugati civilizáció a modern kor beköszöntésével lett e földgolyó vezető katonai, gazdasági és politikai hatalmává, s a nyugati körökben uralkodó felfogás máig is az, hogy az ázsiai országok, elsősorban Kína és India, abban a mértékben válhatnak a Nyugat kihívóivá, amennyiben utolérnek ennek technológiai és gazdasági fejlettségét, magukévá téve egyúttal e fejlődésnek a nyugati világban érvényben lévő társadalmi, politikai és szellemi alapjait.

Ily módon röviden meghatározva azt a keretet amelyben mondanivalóm elhelyezkedik, elsősorban meg szeretném határozni, hogy mit értek a nyugati világban végbement modernizáció alatt és melyek a nyugati és más civilizációk közötti legfontosabb különbségek. A továbbiakban pedig a kínai és indiai modernizációs folyamatok jellegét és körülményeit fogom felvázolni

---

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.)

¹ Deng politikáját Kínában elsősorban intézményes reformok jellemezték, – így a népi kollektívák megszüntetése és a háztartási egységek felelősségének helyreállítása, az agrár vállalkozások körében a tulajdonjog elismerése és kis vállalkozások támogatása; végül pedig az állami tulajdonban lévő ipar nagyságának csökkentése egyidejűleg a városi és községi vállalkozások bevezetésével. A kínai reformpolitika valójában csak 1986-ban vált átfogóvá, amikor lehetővé vált a külföldi tőke részvételével közös vállalkozások beindítása, s az ezekkel kapcsolatos bürokratikus szabályok egyszerűsítése, különleges adózási előnyök bevezetése és a valutapolitika hajlékonyabbá tétele.

megmutatva azt, hogy ennek a két országnak modernizációs törekvései miben különböznek attól, ami a Nyugat újkorát jellemzi, s miért lehet a két folyamat szembenállásáról beszélni.

1. MI A MODERNIZÁCIÓ ÉRTELME?

Modernizáció alatt azt a komplex folyamatot értjük, amely a késői középkorban indult el, a 16. századi Reformáció és a 17. században elkezdődött tudományos fejlődés, valamint a 18. századi felvilágosodás eszméinek hatása alatt egy teljesen új világot teremtett Európában s a nyugati civilizáció szélesebb körein belül. A modern kor legfőbb jellemzői: a szekularizált társadalom; az egyénnek a közösség fölé való helyezése egyidőben a nemzetállam hatalmának megerősödésével; a pénzben kifejezett materiális értékrendszer lassú uralomrajutása a hagyományos etikai és morális értékekkel szemben; a termelő, elosztó és értékesítő gazdasági tevékenységeknek a kapitalizmusban az egyes személyek kezdeményezésére alapuló megvalósítása,² mely a késői modernitás korában a termelés helyett a pénzügyi mechanizmusok és piacok funkciójára helyezte a hangsúlyt, és amely az iparosítást és a szolgáltatási szektorok fejlesztését részesítette előnyben a vidéki népesség életnívója emelésének elhanyagolásával; a demokratikus politikai rendszer, mely a késői modernitásban szintén alapvető változáson ment keresztül, mivel a közélet és az állam apparátusa egyre jobban bürokratizálódik; és végül, a legmeglepőbb fejlemény, a bürokratikus államhatalommal szemben pontosan az egyén védelmét szolgáló emberi jogok doktrínájának bevezetése.

A modernizáció tehát a nyugati perspektívában egy totális életformát jelent, amelynek minden elemét el kell fogadni, ha egy társadalom a nyugati értelemben modernizálni akarja magát. Ez a meggyőződés annak ellenére uralkodik, hogy késői modernitásunkban egyre láthatóbbakká válnak annak jelei, amit Ulrich Beck a rizikó-társadalom fogalmában foglalt össze,³ az amire társadalmunk egyes marginális gondolkodói és csoportjai igyekeznek a figyelmet felhívni: természetes környezetünknek az ember érdekében való teljes elpusztítására, az ökológiai egyensúly teljes felborítására mely az emberi faj elkerülhetetlen kipusztulásával járhat.

Mindenképpen jogos felvetni azt a kérdést, hogy a modernizáció folyamata egy részekre szét nem osztható egész-e, melynek minden aspektusát el kell fogadni és utánozni azoknak az ázsiai, dél-amerikai vagy afrikai országoknak, amelyek a nyugatihoz hasonló jólét megteremtésére törekednek. Egy fajta modernizáció képzelhető el csak? Nincs több út ami a modernizációhoz vezet?

Ira Lapidus, amerikai szociológus, már 1987-ben azt a választ adta erre, hogy

„Bár a modernizáció egy univerzális jelenség, minden olyan társadalomban ahol megvalósítani akarják más formában jelentkezik... Több fajta modernitás van, mert ezek a változatok annak eredményei, ahogy egy ország lakossága reagál az európai hatalmak ősztönzésére és amilyen erőfeszítéseket tesz társadalmának megújítására.”⁴

A közhangulattal szemben igen meglepő, hogy egyre több nyugati gondolkodó a humán tudományok minden ágából, a modernizáció különféle fajtáiról beszél. Példaképpen nem idézek csak egy 1995-ben megjelent jelentős munkából – melynek szerzői Ulrich Beck, aki szociológiát tanít Münchenben, Anthony Giddens, a London School of Economics and Political Science igazgatója és Tony Blair miniszterelnök főtanácsadója, valamint Scott Lash, esztéta és szociológiai professzor – akik az önmagát vizsgáló és értékelő modernizációról írtak. Ebben a munkában rendszeresen találkozunk olyan kifejezésekkel mint „egy fajta modernizáció meghazudtolja és behellyettesíti egy másik fajta modernizáció folyamatát,” vagy „a radikalizálódó modernizáció megsemmisíti az ipari társadalom alapjait és feltöri annak kereteit,” vagy „több fajta modernizáció lehetséges.”⁵

Samuel P. Huntington harvardi professzor, akinek munkája – *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* – igen nagy port vert fel a nemzetközi közvéleményben, még tovább megy a modernizációs kor újraértékelésében. Tétele röviden így foglalható össze: a nyugati civilizáció modernitása egyedülálló, de nem lehet univerzálisnak tekinteni, mert több fajta modernitást is el lehet képzelni.⁶ Ami a Nyugat szemében univerzális, az a világ többi részében imperialistának minősül.⁷

² Ezzel szemben a szocialista államkapitalizmus, mely szintén a nyugati modernitás terméke, kizárólag a kollektivitásra hivatkozva, a gazdasági tevékenységeknek az egyes uralkodó rétegek érdekében való kihasználását jelentette.

³ Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott. *Reflexive Modernization – Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford, Stanford University Press, 1994, 5. és 9.

⁴ Lapidus, Ira. “Islam and Modernity,” in Eisenstadt, S.N. ed. *Patterns of Modernity*. 2. kötet, *Beyond the West*. London, Frances Pinter, 1987, 89 (minden idegennyelvű szöveg magyar fordítása a szerző műve).

⁵ Beck–Giddens–Lash, *op. cit.*, 2, 3 és 24.

⁶ “Modern societies have much in common, but they do not necessarily merge into homogeneity. The argument that they do rests on the assumption that modern society must approximate a single type, the Western type; that modern civilization is Western civilization, and Western civilization is modern civilization. Virtually all scholars of civilization agree that Western civilization emerged in the eight and ninth centuries and developed its distinctive characteristics in the centuries that followed. It did not begin to modernize until the eighteenth century. The West, in short, was Western long before it was modern.” Huntington, Samuel P. *The West: Unique, Not Universal*. <http://jya.com/clash1.htm>, 2.

Huntington számos példát ad tételének bizonyítására megállapítva, hogy sem Nagy Péter Oroszországának, sem Kemal Atatürk Törökországnak modernizációját nem a nyugati gyakorlat bevezetése tette lehetővé; számunkra különösen érdekes – témánk szempontjából – amit Kínáról ír, hivatkozva a *ti-yong* ismert elvére, mely azt jelenti, hogy az élet alapvető megítélésének szempontjából a kínai kultúrára kell támaszkodni, míg praktikus kérdésekre vonatkozólag el lehet és el kell sajátítani a nyugati módszereket. Huntington meg van győződve arról, hogy Kína modernizál, de nem veszi át a maga egészében a nyugati modernizáció minden vonását hiszen, például, az indiai eredetű buddhizmus befogadása sem vonta maga után Kína „indianizálódását,” hanem a buddhista világ- és életfelfogás „kínaiizálódását.” „Modernizáció és gazdasági fejlődés semmiképpen nem kívánja meg a nyugati kultúra átvételét” – írja Huntington. „Ellenkezőleg, pontosan a helyi kultúrák feléledését és az azokhoz való visszatérést mozdítja elő... a vallási megújulás a modernizáció következménye az egész világon. A nem-nyugati társadalmakban ez a megújulás természetesen egy Nyugat-ellenes formában jelentkezik... A világ alapvetően egyre modernebb lesz de nem válik nyugatibbá.”⁸

Kínával kapcsolatban szükséges Japán példáját is megemlíteni, mert ez az ország a 7. századtól kezdve átvette Kínától a konfucianizmust és buddhizmust, s még sem lett kínaivá. Dilworth szerint⁹ a japán korszak-megosztás mely a mi modern korunkat öleli fel, két részre oszlik: a *kinsei* (konfucianus) és a *kindai* (nyugati) korszakokra; a régi, hagyományos értékrendszer érvényben maradt s ebbe ágyazódtak bele az új eszmei áramlatok. Ebben az értelemben az, ami Japánban történt egy kiváló példája Gadamer meglátásának, aki a „horizontok összeolvadásáról” ír, mert az eredeti japán értékrendszerbe olvadtak be, mint egymásra helyezkedő rétegek,¹⁰ az újabb és újabb idegenből jövő befolyások. Ezt, Dilworth magyarázata szerint, a *shushigaku* fogalma tette lehetővé, mely egy monolitikus öntudat helyett egy pluralista struktúrával rendelkező öntudatot jelent, amelyben a különféle gondolati, morális, vallásos, vagy esztétikai meggyőződések mind helyet találtak, anélkül, hogy a hagyományos alapokat meg kellett volna változtatni.

2. A NYUGATI ÉS MÁS CIVILIZÁCIÓK KÖZÖTTI ALAPVETŐ KÜLÖNBSÉGEK

A civilizációk középpontjában álló vallások közötti különbségek legfontosabb vonása, hogy a keresztyénségen és az iszlámon kívül, egyetlen más vallás sem vallja magát univerzálisnak, még a judaizmus sem, pedig ez az előző kettővel együtt a monotheisztikus vallások csoportját alkotja. Ezért sem a kínai, sem az indiai civilizációnak nincs univerzalista követelése; az a régi Kínában uralkodó elmélet, hogy a kínai császár az egész világ feje egyszerűen a földrajzi ismeretek korlátozottságából származó felfogást képviselt. Senki nem választhatja szabadon, hogy kínai, indiai vagy zsidó legyen, mert az lett e civilizáció körén belül való születése következményeképpen. A három monotheista vallással szemben egyetlen más vallás sem próbál másokat a saját hitére téríteni. Ugyanakkor egyetlen nem-monotheista vallásra épülő civilizáció sem vallja a társadalmi egyenlőség elvét hanem, bár változó formákban, a társadalom hierarchikus felépítésében hisz.

A nyugati szekularizált társadalmak a keresztyén tanításban, a középkori egyház helyzetében és a reformációban gyökereznek. Elsősorban arra kell gondolnunk, hogy a transzcendens Isten fogalma és személye teljesen különáll ettől a világtól – a transzcendencia sem a judaizmusban, sem az iszlámban nem éri el azt a fokot mint a keresztyénségben – s bár ez a tény a bibliai tanítás szerint nem vonhatta maga után azokat a következményeket, amelyeket a modern kor vont le, a természet és a történelem nagy része az emberek szemében valahogy kimaradt a transzcendens, mindenható Isten uralma alól. Az idő múlása alá vetett világ, tehát az embervilág lett a szekularizált világ mondhatnánk előfutára. A szekularizált világ e lassú kialakulása folyamán az idő és az örökkévalóság közötti eredeti feszültség fokozatosan eltűnt az emberek tudatából, s ezt a vertikális feszültséget egy horizontális, az evilági jelen és jövő közötti feszültség váltotta fel; így a temporális dimenzió keresztyén misztériuma elveszett.

Az egyház maga, mint intézmény, szintén ennek az elröppenő, magába záródó világnak lett a része, elvesztve transzcendentális jellegét (ezt kívánta pótolni a látható és a láthatatlan egyház közötti megkülönböztetés). Ugyanakkor a keresztyén hit követelménye az evilági társadalom életében való részvételre, vagyis a felebaráti szeretet nem biblikus

⁷ “Culture follows power,” s ez a megállapítás tömören kifejezi Huntington álláspontját; “Imperialism is the necessary, logical consequence of universalism, yet few proponents of universalism support the militarization and brutal coercion that would be necessary to achieve their goal. Furthermore, as a maturing civilization,” – Huntington szavaiban a spengleri jóslat tükröződik, – “the West no longer has the economic and demographic dynamism required to impose its will on other societies. Any effort to do so also runs contrary to Western values of self-determination and democracy.” *Ibid.*, 7.

⁸ *Ibid.*, 5.

⁹ Dilworth, David A. “*Jitsugaku* as an Ontological Conception: Continuities and Discontinuities in Early and Mid-Tokugawa Thought,” in Bary, Theodor Wm. de and Bloom, Irene. eds. *Principle and Practicality: Essays in Neo-Confucianism and Practical Learning*. New York, Columbia University Press, 1979, 471-514.

¹⁰ Watsuji Tatsuro. “The Stadiac Character of Japanese Culture,” *ibid.*, 472.

értelmezése átvette, a jóléti állam formájában, az isteni gondviselés helyét, s a transzcendentálisshoz való viszony evvel még inkább elsorvadt.

A szekuláris társadalomban az egyén teljesen ki van szolgáltatva a kollektivitás szeszélyeinek, mert csak a társadalmi ideológiák és divatok segítségével tud eltájkózódni „a végtelen számú értelmezések és magyarázatok lehetőségei között” (Niklas Luhmann). A jövő beláthatatlan s minden pillanat hozhat magával valami újat. Egy radikálisan átértzett bizonytalanság – radikális mert az élet és halál kérdését is jelentheti – jellemzi mind az egyén, mind a társadalom helyzetét. Vajon nem ezt húzza alá és erősíti meg a globalizálódás folyamata is, tehetjük fel a kérdést.

A modernizáció problematikájával kapcsolatban a legfontosabb különbség a nyugati és a nem-nyugati civilizációk között, hogy az előbbi a modern fejlődés folyamán életformáját teljes mértékben elszakítani igyekezett múltjától, a középkori keresztyénségtől; ezt a civilizáción belül bekövetkezett törést a szekularizált társadalom beköszöntése jelzi a 18. századi felvilágosodás nyomában. *Itt a szekularizmus megjelölést egy tágasabb értelemben használom, nemcsak az agnosztikus, vagy egyenesen ateista, magatartás elterjedését és ennek a nyugati országokban való hivatalossá tételét értem alatta, melyet a vallás és az állam elválasztásának elve fejez ki, hanem elsősorban a kulturális és társadalmi hagyományok sutba dobását, az új állandó keresését, tehát a történelmi és civilizációs kontinuitás teljes felszámolását.*

A hagyomány nem más, mint a kollektív emlékezet tárháza, vagy az emlékezés közössége (Robert N. Bellah), amely nemcsak hittételekben, hanem morális elvekben, a társadalmi struktúrák felépítésében, a művészeti kifejezési formákban és a politikai élet gyakorlatának különbözőségeiben jelentkezik; éppen ezért a hagyományt minden közösség normatív jellegűnek tartja, de ez a normatív jelleg nem zárja ki a hagyomány más és más szemszögből való tolmácsolását. Minden hagyomány kétségtelenül az idő dimenziójában helyezkedik el, a jelenből a múltra vetett pillantásban áll, de ugyanakkor a múlt meghatározza a jelen feltételeit is. Tagadhatatlan az is, hogy a hagyomány erősen befolyásolja a jövővel kapcsolatos elvárásainkat, mert képzeletünk kereteit a múlt tapasztalatai határozzák meg. Minden hagyomány változik az idő múlásával és a fogalom maga mégis az idő lefolyásában való állandóságra utal, ezért a hagyomány elmaradhatatlan jellemzői a folyamatosság, a teljesség és a múltban történetekhez való hűség.

Mivel a hagyomány a kollektív vagy közösségi memória tartalmának felel meg, megteremtői egyszersmind az egyének, akikből a közösség áll, de ugyanakkor maga a közösség is, a kollektív emlékezet önmaga által való újrateremtése, átférmálása révén. Ennek következménye, hogy egyének vagy ugyanannak a közösségnek egymásra következő nemzedékei másképp láthatnak, másképp értelmezhetnek egy hagyományt. Azért mert a hagyomány egy kollektív örökség, mely azonban individuálisan értelmezhető, szükség van a hagyomány megőrzése miatt annak rendszeres vagy időszakos megismétlésére rítusok és szertartások formájában. Ilyen rítusok közé sorolhatók nemcsak az egyházi szertartások, hanem társadalmi és politikai rítusok is – mint, például, az ifjú korból a férfikorba való lépést jelző ceremóniák egyes társadalmakban, vagy az elmúlt háborúk hőseire való megemlékezések a nyugati országokban. Rituális jelleggel bírnak, különösen a mai demokráciákban, a politikai beszédek is, melyek a legfőbb aktuális ideológiai tételek felemlítésével mint, például, a demokráciába vetett hit újra és újra való emlegetése, ezeknek örökre való érvényességét akarják a hallgatóság elméjébe véteni.

Egy hagyományok nélküli társadalomban mint amilyené válik a késői modernitás társadalma, a rituális formák, bár üressé váltak, megmaradnak, s a hagyomány helyett a pillanatnyilag fontosnak a megerősítését szolgálják. Ennek az az oka, hogy a hagyományok nélküli társadalomban a mindig új, az állandóan változó uralkodik és semmi sem biztosítja az élet bizonyos aspektusainak állandóságát. Következésképpen a szekularizált társadalmakban minden bizonytalanná válik, s nemcsak az egyéneknek, hanem a közösségeknek is, a maguk útját kell keresni mindenféle irányítótól nélkül. Ez a bizonytalanság, ez az iránytalanság végül ahhoz vezet, hogy maga a társadalom egésze elveszti orientálódását; ez mutatkozik meg a mai nyugati világban uralmon lévő kormányok tehetetlenségében az egyre tornyosuló gazdasági problémákkal szemben, vagy abban a tényben, hogy már senki nem beszél haladásról, hiszen végeredményben egy tökéletes világban – a történelem beteljesülése után – miféle haladásról lehetne beszélni?

A teljes bizonytalanság ellenére döntéseket kell hozni, választani kell a lehetséges megoldások sokasága között, s ezeket a döntéseket, a lehetséges alternatívák közötti választást csak azok hozhatják meg akik hatalmon vannak, – innen ered a hatalom nélküliek egyre nagyobb kiszolgáltatottsága a hatalmon lévőkkel szemben, melyet csak a demokratikus ideológia tételei fátyoloznak el az emberek szeme elől. *A hagyomány nélküli társadalomban a múlt állítólagos önkényuralmát – amint ezt a felvilágosodás óta unos-untalan hallottuk – a gazdasági és politikai hatalmat kezükben tartók önkényuralma váltja fel.*

Ezzel szemben a nem-nyugati társadalmakban az uralkodó körülményeknek megfelelő hagyományok határozzák meg a társadalom fejlődésének irányát, s ebben az értelemben a hagyomány mintegy a természet részévé válik, vagyis a jelen és a jövő nem a társadalom tagjainak és a hatalmon lévőknek pillanatnyi döntésétől függ, hanem azt mondhatnánk a társadalmon kívül eső tényezők határozzák meg. Ez azonban csak látszólagos, mert a hagyományt a múlt egyénei és közösségei hozták létre, tehát eredete az emberek világában gyökerezik. Ezekben a társadalmakban a hagyomány nem a hatalomhoz kötött, hanem egy tekintélyhez, de a tekintély nem a hatalommal egyenértékű fogalom, mert nem a mások felett való uralmat, hanem egy a hagyomány eredetére való vonatkoztatást, a hagyomány forrásának megjelölését jelenti a kollektivitás emlékezetében. Konklúzióként azt mondhatjuk, hogy a hagyomány mindig egy térben és időben meghatározott kontextushoz kötött – nincsenek univerzális vagy univerzálisan érvényes hagyományok. A hagyományok szerepe pontosan a kontextualitás

fontosságára utal, s kizár minden általánosítást vagy törvényszerűség megállapítását, amint az a természettudományokban történik.

Mindezt szükséges volt elmondanom a két típusú modernizáció megértéséhez, mivel mind Kínában, mind Indiában egy nem szekularizált, tehát a nyugati értelemben nem modern társadalom él, amelyben a hagyományok és közösségek máig is a legnagyobb szerepet játszóak. De itt a hasonlóság megáll a két ország között, mert a kettő mind a hagyományok szempontjából, mind társadalmi és politikai szempontból teljesen más valóságot képvisel, s ezért nem lehet modernizációjukat összehasonlítani, legfeljebb párhuzamot vonni gazdasági fejlődésük között.

3. MODERNIZÁCIÓ KÍNÁBAN

Kínában három társadalmi és metafizikai világkép alakult ki az évezredek folyamán – a konfucianizmus, a taoizmus és az Indiától átvett buddhizmus. Ezekben belül sok különleges irányzat, iskola alakult ki, de ezekkel itt nem foglalkozhatunk. A modernizáció szempontjából Konfuciusz tanítása a döntő, mert ez az általánosan elterjedt és elfogadott világnézet, amely a társadalmi és kulturális fejlődés alapjául szolgált, s mai is fontos tényező a nép életében.

(i) Konfuciusz és a kínai civilizáció

A kínai civilizáció 5.000 éves múltra tekinthet vissza, melyet egy töretlen történelmi fejlődés ível át 13 dinasztia uralkodása folyamán. A népesség alapját a Han etnikai csoport képezi, mely az idők folyamán sok más népcsoporttal olvadt össze vagy került kulturális kapcsolatba. A történelmi kontinuitásnak és civilizációs teljességnek ez az erős érzése hatja ma is át a kínaiakat.

Kínában, a mi általunk vett értelemben, nem volt és nincs vallás. A konfucianizmus nem más mint a társadalmi etika hagyományos rendszere, míg a taoizmus és az Indiából átvett buddhizmus egy metafizikai világnézetet képviselnek. A konfucianizmus, – maga is egy reformtörekvés és változó társadalmi körülmények szülötte, – etikájában a család, az ősök és az idősebb nemzedékek tisztelete, igen nagy szerepet játszik. Mivel ez a tisztelet a halálhoz, az elmúláshoz kapcsolódik, – a halhatatlanság egy formája a család nemzedékről nemzedékre való megújulásának folyamatában, – azt lehet mondani, hogy ebben a transzcendens valósághoz való kapcsolat nyilvánul meg. Ugyanakkor a kínai civilizáció őskorából fennmaradtak nyomok, melyek egy transzcendens hitre utalnak, amelyben a transzcendenst az „ég” jelentette meg; így az „ég” kifejezése, mint a legfelsőbb hatalom, a mai szóhasználatban is fennmaradt. Ezekben a kifejezésekben – „az Ég útja” (*t'ien-tao*) mely különbözik „az ember útjától” (*jen-tao*), az „ég” nemcsak a kozmikus természetet, az univerzumot jelenti, hanem az élet és minden emberi érték forrását. Az élet létrejöttét nem mint egy mechanikus, hanem mint egy spirituális, célratörő folyamatot tekintették a kínai gondolkodók. Ebben az értelemben minden emberi lényt az ég folyamatos teremtő cselekvése hozza létre, s az ember az égtől kapott bölcsességgel és erényekkel felruházva egyre teljesebb és egyre kifinomultabb kultúrát és értékeket hoz létre. Az univerzum és az ember így „az ég és az ember egységét” alkotják, s ennek keretében a kínai ember bensőséges érzésekkel csodálja a természet végtelen szépségét és értékeli az etikai törvények által kormányzott társadalom helyességét. Az egyes ember élete nem választható el a mindenség életétől.

Az embert és a teremtő mindenséget átfogó egységnek következménye az a konfuciuszi követelmény, hogy az ember legyen elégedett az ég által meghatározott földi sorsával. Ez az oka annak, hogy a kínaiak sokkal kevésbé vannak kitéve a kisebbségi érzéseknek és a mások jobb sorsa miatt való elégedetlenségnek mint a nyugati civilizációban élő ember, s még mostoha sorsukban is lázadás nélkül és békességben tudják végezni munkájukat. A konfuciuszi etika nagy hangsúlyt helyez, egyrészt az ember magával született érzékére mely által meg tudja különböztetni a jót a rossztól (*jen*), másrészt a társadalmi rendet biztosító s az egyének magatartását szabályozó viselkedési normákra, mint az udvariasságra és a szertartásokra (*li*). A ceremónikus magatartás ésszerű viselkedést és önfegyelmet jelent s az ember erkölcsi ítéletre való képességén nyugszik, így a *jen* és a *li* egymástól elválaszthatatlanok. Végeredményben e kettőből ered a szülőkkel szemben kötelező tisztelet és a többi családtagokkal szemben való testvéries viselkedés (*hsiao t'i*), a lojalitás és szolidaritás embertársainkkal szemben (*chung shu*), és a jóhiszemű cselekvés (*hsin i*).

Pontosan a konfucianizmusra vonatkozóan merült fel az utóbbi évtizedben ún. „ázsiai értékrendszerek” problémája az emberi jogokkal kapcsolatban.¹¹ Többen elismerték már, hogy az „ázsiai értékrendszerek” kollektív jellege, szemben a Nyugat individualizmusával, ad valójában értelmet a hagyományos moralitásnak, bár a hangsúly nem a kollektív szemponton van, hanem az individualizmus elvetésén. Ez az ázsiai felfogás hasonló az amerikai szociológus Michael Walzer meggyőződéséhez, aki szerint a társadalmi igazságosság nem absztrakt jogok kérdése melyeket nem lehet az igazságosság mércéjeként használni,

¹¹ Erre vonatkozólag egy fontos tanulmány: de Bary, Wm. Theodore. *Asian Values and Human Rights: A Confucian Communitarian Perspective*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1998.

hanem a kontextustól függ.¹² Mindenesetre tény, hogy a klasszikus konfucianizmus egyrészt nem vezet a kommunista ideológia által előnybe helyezett kollektívizmushoz, de ugyanakkor elveti az absztrakt, atomszerű individuum fogalmát is, s az egyént mint a többi emberi lényekkel különféle viszonylatokban álló lényt ismeri el. A társadalom nem egy rousseau-i társadalmi szerződésen alapul, mert a társadalom egyes láncszemei, mint a család, természetes jelenségek, s így a természetes adottságokat tükrözi. Ezek a jelenségek nyilvánvalóan hierarchikus jellegűek; egyrésztük a szükségszerűségből kifolyó konvencióknak tulajdonítják. A társadalom így egy hierarchikusan felépített piramis, amelyben a viselkedésnek és a tevékenységnek a normái minden síkon pontosan meg vannak határozva, s az ebben megnyilvánuló felül és alárendeltség természetes és erkölcsileg helyes. A *li*, a megfelelő viselkedés, azt jelenti, hogy a természettel harmóniában lévő viszonyoknak felel meg. Az alacsonyabb rendűekkel szemben ezért kell nagylelkűnek lenni, míg a feljebbvalókkal szemben ezért kell az elvárt tiszteletet tanúsítani. A helyes magatartás az, amely a más emberi lények maguktól értetődő méltóságát tiszteletben tartja. A lázadás, a tiltakozás és a kritika csak akkor jogosultak, ha a hatalmon lévők megszegik a jó kormányzás elveit, melyeket a konfucianus kódex szintén előír. Mindez nem jelenti a fennálló társadalmi rend szolgálkú elfogadását vagy a morális meggyőződés és ítélet hiányát, hiszen egyes történelmi időkben a társadalmi rend korrupttá válik, s a korrupciónak mindenkinek ellene kell szegülnie.

Az emberi jogokra vonatkozó nyugati elmélet abból indul ki, hogy mások nem tehetik azt, ami nekik tetszik, ha ez az én jogaimat sérti. A konfucianista magatartás viszont abból indul ki, ami az én kötelességem másokkal szemben; Konfucius maga azt írta, hogy kevésbé kell avval foglalkoznunk, hogy mások a megfelelő tiszteletet tanúsítják-e velünk szemben, hanem inkább avval, hogy mi megadjuk-e a megfelelő tiszteletet másoknak (*Analekták* 1:16). A jogok a kölcsönösség következményei, mert ha nekünk másokkal szemben kötelességeink vannak, akkor ez utóbbiaknak nyilvánvalóan joga van elvárni részünkről a megfelelő viselkedést.

A konfucianizmus elismeri és tanítja az emberi lény méltóságát, mely egyedül rendelkezik a természetes világban öntudatos, morális érzékkel. Az egyéni, személyes felelősség a döntő. De ez a meggyőződés egyes meghatározott viszonylatokra vonatkozik s nem mint egy általános, filozófiai tétel jelenik meg. Ilyen értelemben a minden civilizációban elfogadott arany szabály érvényes a konfucianizmusban is, amely szerint nem tesszük másokkal szemben azt, amit nem akarunk hogy mások velünk tegyenek.

Konfucius tanítása szerint minden ember születésénél fogva egyenlő minden másik emberrel¹³ ez az egyenlőség azonban nem jelenti azt, hogy mindenki egyforma, sem pedig a társadalomban elfoglalt státusok egyenlőségét. Ezt a felfogást persze többfajta módon is lehet tolmácsolni: így a konzervatívabb konfucianizmust valló Xunzi (ca. 298-238 Kr.e.) szerint az emberi természet alapvetően rossz – mindenki csak a saját érdekeit szolgálja s nincs semmi oka arra, hogy mások érdekeit a saját érdekei elé helyezze – ezért van szükség a társadalmi rétegződésre amely lehetővé teszi a társadalmi viszályok elkerülését. Vele ellentétben az optimistább Mencius (371-289 Kr.e.) azt tartotta, hogy az emberi természet alapvetően jó, ez a másokkal való együttérzésben s a velük szemben való olyan magatartásban nyilatkozik meg, amely megfelel a *lin*ek és a mindenki számára elérhető legmagasabb konfuciusi ideálnak – a bölcsességnek.

Mindez mutatja, hogy a konfuciusi emberfogalom semmiben sem ellenkezik a nyugati emberfogalommal, s az emberi jogok látszólagos problematikája elsősorban a távol-keleti államoknak és társadalmaknak a nyugati individualista társadalmi szemlélettel, a szekuláris-racionalista-liberális világnézettel szembeni ellenkezéséből ered.

Igen érdekes, hogy két, a kínai menedzserek mentalitására vonatkozó tanulmány, melyek amerikai vállalatok számára készültek, akiknek vállalkozásai vannak Kínában, szintén megerősíti a konfuciusi értékrend uralmát az ipari vezetőréteg köreiben, tehát azoknál, akik a legjobban vannak kitéve a nyugati kulturális hatásoknak.¹⁴ Ezek a tanulmányok jelzik, hogy azoknak, akik üzletet akarnak csinálni a világ harmadik legnagyobb piacán, meg kell ismerniük és el kell fogadniuk a kínai, hagyományos értékrendszert, mert másképp nem tudják elkerülni, hogy egész üzletüket veszélyeztető, komoly hibákat kövessenek el.

A David Ralston és társai által készített tanulmány Kínát hat nagy régióra osztja, melyeknek gazdasági központjaiban – Beijing, Shanghai, Guangzhou, Dalian, Chengdu és Lanzhou – folytatták az empirikus felméréseket. A felmérés egyik meglepő eredménye az volt, hogy bár a marxista-leninista ideológia befolyása általános mind a hat régióban, a kínai mentalitásban az egyetlen több mint 2000 év óta állandó elem a konfucianizmus, mely legalábbis a Han dinasztia óta (206 Kr.e. - 220 Kr.u.) a társadalmi értékrend alapjait képezi, s amelynek gyökereit és befolyását még Mao kulturális forradalma sem tudta

¹² Walzer, Michael. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York, Basic Books, 1983.

¹³ Erre vonatkozólag lásd Donald J. Munro kitűnő tanulmányát *The Concept of Man in Early China* (Stanford, Stanford University Press, 1969), valamint az általa szerkesztett tanulmánykötetet, *Individualism and Holism: Studies in Confucian and Taoist Values*. Ed. by Donald Munro. Ann Arbor, Mich., Center for Chinese Studies, University of Michigan, 1985.

¹⁴ Ralston, David A., Yu Kai-Cheng, Xun Wang, Terpstra Robert H., és He Wei. *The Cosmopolitan Chinese Manager. Findings of a Study on Managerial Values Across the Six Regions of China*, <http://faculty-staff.ou.edu/R/David.A.Ralston-1/6prc1996.html>; és Fan Xing. "The Chinese Cultural System Implications for Cross Cultural Management." *SAM Advanced Management Journal*, Vol. 60, No. 1, Winter 1995, 14-21; <http://wlc.csu.edu/support/career/Cct&p9.htm>.

megsemmisíteni. A konfuciusi, hosszú távú perspektíva mellett (ez a tanulmány szerzőinek a kifejezése), a földrajzi és történelmi tényezők határozták meg a hat vidék közötti különbséget az évszázadok folyamán, elsősorban a tengerparton vagy a belső vidékeken való elhelyezkedés, valamint a technológiai fejlődés és az iskolázottság fokai. A mi szempontunkból különösképpen fontos egy másik Ralston által irányított, az 1987-1989 években készített, 1995-ben megjelent tanulmány konklúziója, mely a nyugati befolyásnak legjobban kitett Shanghai-i menedzserek mentalitását vizsgálta. E konklúzió azt bizonyította, hogy még a tiananmeni események idején is, a konfucianus értékrendszer elsőbbsége semmit nem veszített alapvetően meghatározó befolyásából a menedzserek tudatában. Ez a megállapítás persze nem jelenti azt, hogy az ún. kozmopolita menedzserek nem vennék át a nyugati értékrendszer egyes vonásait, beleépítve azokat a maguk konfucianus világképébe.

A konfucianizmus befolyását három elem fontossága alapján értékelték a szerzők: a társadalmi harmónia követelménye; a másokkal szembeni, a konfucianus erényeknek megfelelő magatartás; valamint az egyesek belső nyugalma és a másokkal való viszonyukban uralkodó egyetértés. A konfucianizmus elsőbbsége még azoknál a kozmopolita menedzsereknél is megingathatatlan volt, akik az átlagosnál sokkal magasabb fokon vallották individualistának magukat. A szerzők ezt a magatartást a modernizáció paradoxonjának tekintik, mert meggyőződésük szerint csak a nyugati, individualista értékrend teljes átvétele teszi lehetségessé a nyugati értelemben vett modernizációt, s e paradoxon feloldását abban látják, hogy ez a magatartás a modernizálódó fejlődés egy fokának tekinthető, amely egy magasabb fok elérése után a konfucianus befolyás térvesztésével eltűnik.

Fan Xing tanulmánya abból indul ki, hogy a kínaiak csak akkor fogadnak el bármilyen új eszmét, ideált vagy módszert, ha az a klasszikus hagyományokkal nem áll ellentétben, vagyis azok keretébe beillesztethető, mert ha modernizáció is a jelszó, ez nem jelenti azt, hogy a kínai mentalitás alapvetően megváltozott volna. A szerző szemében a kínaiak számára az élet értelmét az egyszerű örömeiben, a családi életben való kielégülés jelenti, s a másokkal való egyetértésben élés. A kínai jellem éppen ezért állandóan formálódik, mert a tanulás, az élet eseményeiből való következtetések levonása és megértése, vezetnek el az ideális életforma megvalósításához. Az egyén tökéletesebbé válásának alapja – ebben minden kínai hisz – a tudás kiszélesítésében és a szellemi fegyelemben áll. A fenti életideálból erednek a többi konfucianusi erények is mint, többek között, a szerénység, békés természet, nyugalom, vagy kitartás.

Fan Xing rámutat a kínai gondolkodás egy nagyon fontos vonására, mely mindig konkrét tényekre és azok analógiájára figyel, és nem egy részletező hanem holisztikus, mindent összefogó keretben, szintézis és intuíció útján talál megoldást. Ez jellemzi a konfuciusi „arany középút” keresését, mely az intellektualista racionalizmussal szemben az ésszerű magatartást helyezi előnybe. Az „arany középútban” a közép nem egy aritmetikai fogalmat, nem egy statisztikai értéket jelent, hanem egy józan ítélőképességet, mely lehetővé teszi a végletek elkerülését és a harmónia fenntartását.

Mindezek után fel kell tenni a kérdést, hogy egy kommunista rendszerben élő országban hogyan lehetséges a társadalmi és gazdasági modernizációt a hagyományokat megőrizve véghez vinni. Hiszen saját tapasztalatunkból tudjuk, hogy a kommunista társadalom a nyugati országok társadalmaihoz hasonlóan egy szekularizált társadalom, nemcsak abban hogy elveti a vallást, hanem elsősorban abban az igyekezetében, hogy kitörölje a közösség memóriájából a hagyományok minden nyomát – és Mao Tze Dong mindenképpen ezt akarta megvalósítani.

(ii) Konfucius, Mao és Deng

Kína 19. és 20. századi története tanúja annak, hogy ez a két évszázad nem volt más a kínaiak számára mint a modernizáció lehetőségeinek keresése és megvalósítása anélkül, hogy fel kellene adniuk az emberiség e legrégebb civilizációjának hagyományait. A kínai fejlődés megfigyelőjét manapság csak azért érheti nagy meglepetés, mert a Deng Hsiao-Ping által kezdeményezett „modernizálódó” – mindenekelőtt a gazdasági élet átszervezésében megnyilvánuló – politikai fordulat egy a civilizációs hagyományokra támaszkodó nacionalista irányzat felelevenítésével akarja e hatalmas ország modernizációját elérni úgy, hogy a párt és a nomenklatura egyeduralmát a bekövetkező alapvető változások ne veszélyeztessék.¹⁵

A régi Kínában nem volt nacionalizmus – a császári Kína nem volt egy nemzetállam – mert a kínai nemzet tagjait, ha egyáltalán lehet ilyenről beszélni, az évezredek civilizáció, s legfőképpen a konfuciusi hagyományok kötötték össze. Az integráló civilizációs perspektíva azt jelentette, hogy a kínai az egyetlen valószínű civilizáció ezen a földtekén, melynek elvei és morális követelményei univerzálisan érvényesek, s azok aki magukévá tették ezeket az elveket és morális követelményeket mint, például, a mongol Yuan vagy a mandzsu Qing dinasztiák, e civilizációs embervilág teljes jogú tagjai lettek. Kínában az európai értelemben vett nacionalizmus csak a 19. század közepén született meg az 1840 és 1842 közötti ún. ópium háborúban

¹⁵ Lásd Suiseheng Zhao. “Chinese Nationalism and Its International Orientations,” in *Political Science Quarterly*, Vol. 115, no. 1 (Spring 2000), <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/zhao.htm>; Fong-ching Chen. “Chinese Nationalism: A New Global Perspective.” *The Stockholm Journal of East Asian Studies*, Vol. 6, 1995, valamint Lo Rongju, ed. *From ‘Westernization’ to Modernization: Selection of Polemics on Trends and Roads of Development of Chinese Culture Since the May Fourth Movement*. Beijing, Beijing University Press, 1990.

elszenvedett súlyos vereség nyomán, amikor a császári Kína hanyatlása nyilvánvalóvá vált. A kínai állam védelmét és megújulását célozva ekkor született meg az a törekvés, mely Kínát egy kulturális egységből politikai nemzeté akarta változtatni, elhagyva a hagyományokat és átvéve a nyugati civilizáció katonai hatalmát alátámasztó tudományos és technológiai vívmányokat. Az állam és társadalom konfuciusi eszméjét nemzetállami elképzelések váltották fel. Ezzel a hagyományellenes trenddel szemben a 19. század második felének pragmatikusai a *ti-yong* felfogást vallották, amely szerint meg lehet és meg kell őrizni a kínai kultúra értékeit és hagyományait, de ez nem zárja ki a külföldről behozott tudományosság és technológiai tudás szelektív elfogadását az ország modernizációjának érdekében.¹⁶

Bár már Mao idején is jelszóvá lett a kínai állam önmagára való támaszkodásának szükségessége csak a Deng által kezdeményezett nagy változás s a Szovjetunió felbomlása után lett világossá, hogy a marxista-leninista orthodoxia és ideológiai propaganda nem férnek össze a nyugati stílusú gazdasági modernizáció megvalósításával és nem elégítik ki az ehhez a korszakoltó változáshoz szükséges igényeket. Egy új perspektívát kellett találni, s ennek szerepét játssza a hagyományos kínai kultúra felélénkítése az idegen érdekek ellen küzdő nacionalizmussal párosítva. Így a kínai kommunista vezetők egy a kommunista világban szokatlan pragmatizmusról tettek tanúságot Deng mondásának értelmében, aki kijelentette, hogy „nem számít ha a macska fekete vagy fehér mindaddig amíg képes az egereket megfogni.” Ez az új politika nem volt más mint a régi *ti-yong* elv felújítása olyan jelszavak alatt mint a „kínai jellegű szocializmus építése,” melyek segítségével minden erőfeszítést a gazdasági fejlődésre tudtak összpontosítani, ugyanakkor a távoli jövőben való megvalósításra halasztva el azokat a politikai intézkedéseket melyek tekintélyuralmukat fenyegethették volna. Így a nemzet érdeke nevében utasítják el a „nyugatosítással” fenyegető tendenciákat, megmutatva a nyugati modellek és a kínai realitás között fennálló hatalmas szakadékot. Hangsúlyozni a politikai stabilitás fontosságát mint a feltartóztatlan gazdasági fejlődés előfeltételét, ilyen módon a kínai kommunista vezetők politikájának vezérfonala lett, mely a kínai civilizáció értékeit megőrző patrióta érzésekre alapozva javasolja a jelenlegi *status quo* mindenáron való fenntartását. Ez a pragmatikus-nacionalista politika tehát nem más mint a „modernizáció ázsiai módjának” a megteremtése, de kérdéses, hogy politikailag ez milyen formában fog megvalósulni, például átvéve Vladimir Putyinnak az „irányított demokráciáról” való fogalmát, melyet Oroszország politikai életében alkalmaz, vagy kialakítva az autokratikus uralom egy másik, modern változatát?

4. MODERNIZÁCIÓ INDIÁBAN

India a hindu civilizáció kontinense, bár még ma is, Pakisztán és Bangladesh leválása és a lakosságcsere után, van 150 millió muzulmán vallású lakosa; ez 15 %-a az össznépségsnek. Mint közismert, a hinduizmust rengeteg vallási variáció jellemzi, s a brahmanizmus mellett, mely központi szerepet játszik a kultúrában, nemcsak a történelmileg kialakult vallások és világnézetek mint, például, a jainizmus alkotják ezt az óriási civilizációs egységet, hanem rengeteg helyi istenség és azok követői. Ezért mondják azt, hogy Indiában 33 millió istenséget tisztelnek, beleértve még a kis helységek védőszentjeit is.

(i) Vallási identitások és gazdasági egyenlőtlenségek az indiai államzövevényben

Legfontosabb jellemzője a hindu vallásosságnak a Nyugattal és más monotheisztikus hitekkel szemben a türelmesség, a másik elfogadása és az, hogy egy hindu egyszerre több hithez, több valláshoz is tartozhat. Egyik hindu gondolkodó sem propagálta a maga tanításának kizárólagosságát, mely ellentétben lenne a türelem és az erőszak elvetésének elvével (*ahimsa*), s így a hinduizmus egyik alapköve az egyén egyidejű résztvételének lehetősége több vallásos irányzatban. Mivel a nyugati társadalomban a vallási türelmességet ki kellett vívni, hiszen a vallási kisebbségek előzőleg üldözéseknek voltak kitéve, szükségesnek látszott a vallás és az állam, a vallás és a kollektivitás életének szétválasztása, vagyis a szekularizáció. A nyugati perspektívában a vallási szabadságot csak egy szekularizált társadalom biztosíthatja, pontosan az *ahimsa* hiánya miatt. A hindu civilizációban ennek azonban nincs értelme. Erre az alapvető különbségre jellemző a következő kis történet: Mahatma Gandhit egyszer megkérdezték, mit válaszolna ha egy fiatal hindu jönne hozzá, s azt mondaná, hogy őt csak a Jézus Krisztusba vetett hit válthatja meg? Gandhi ezt felelte: Ha így érzi, akkor ez így is van, de miért kellene ezért a hindu közösséget elhagynia, megszűnnie hindunak lenni?¹⁷

A vallási identitások fontossága és az ősi Védákra alapozott felfogásból eredő társadalmi berendezkedés – a kasztrendszer – egy esetleges szekularizáció sikerét lehetetlenné teszi. A kasztokról később szólva először a konstitucionális jog- és államrendszert akarom röviden ismertetni, mert ez alapvetően ellentétben van a társadalmi valósággal. Itt egy olyan súlyos

¹⁶ Ide vonatkozólag lásd: Levenson, Joseph. *Liang Ch 'i-ch 'ao and the Mind of Modern China*. Berkeley, Cal., University of California Press, 1967, és Tu Wei-ming, ed. *The Living Tree: The Changing Meaning of Being Chinese Today*. Stanford, Cal., Stanford University Press, 1994.

¹⁷ *Harijan* [hindu ujság], 1936. November 28.

belső problémáról van szó – egyrészt nemzet-teremtés és állam-felépítés, másrészt egy hallatlanul sokszínű kulturális és társadalmi valóság – mint Kínában egy modernizálódó de hagyományait megőrző ország és népesség, s a totalitárius államhatalom között.¹⁸

Hogyan lehetséges elérni egy stabil politikai rendszert egy oly komplikált társadalom keretében, melyet csak a közös civilizációs hagyomány egyesít? Másképpen kifejezve ezt a dilemmát: mi a kiút egy olyan helyzetből, ahol a hindu hagyományoktól teljesen áthatott társadalom szembenáll az állam szekularizációs akaratával? A dilemmát nagyban súlyosbítja a kommunális összecsapások kegyetlen volta, vagyis a hindu és muzulmán, valamint a hindu és más, kisebb közösségek (mint, például, a Naga Asszam államban) közötti alkalomadtán kitörő embertelen mézárások. Ezeknek az ellentéteknek áldozata lehet még a szövetségi államforma is, pedig ez a világ legnagyobb demokráciájának egyik legkiemelkedőbb vívmánya.

Nem kétséges, hogy az egyes közösségek közötti összecsapások elsőrendű oka a modernkori nacionalizmus, melynek politikai kihasználói szítják a közösségek közötti vallásos ellentéteket saját céljaik érdekében, bár az is tagadhatatlan, hogy az egyes közösségek gazdasági helyzete és fejlődése közötti nagy különbségek hozzájárulnak a szociális feszültségek megteremtéséhez. Mindezt azért lehet megállapítani, mert a múlt nem volt tanúja hasonló véres összecsapásoknak, s az indiai népesség valamint a hinduizmus békés jellege közismert az egész világon. Ezért írja Partha Pratim Basu, hogy

„A kommunalizmus... egy modern politikai ideológia, mely az angol gyarmati uralom alatt mutatkozott meg először. Alapjában véve, a társadalomnak egy *eltorzított* képét képviseli. Hiszen az indiai hinduk és muzulmánok nem alkottak [a múltban] különálló és homogén közösségeket; ezek csak kizárólag vallási szempontból léteztek. Mindegyik közösségen belül voltak rétegződések és különbségek gazdasági- és osztályérdekek, kaszt, szociális helyzet, nyelv, kultúra és társadalmi gyakorlat szerint.”¹⁹

A vallásos identitás összehasonlíthatatlanul fontosabb Indiában mint más népeknél, és sokan állítják, hogy a különféle közösségek között régebben sem volt sok kapcsolat a magánéletben, például keresztbeházasodás. Viszont azt általában elismerik, hogy a hindu fundamentalizmus behatolása a paraszttömegekbe, s ennek a vidéki népesség által való elfogadása jelentette a korszakalkotó változást a kommunális ellentétek szempontjából.

Az ellentéteket csak súlyosbította a Jawaharlal Nehru, India első, Oxfordban tanult miniszterelnöke által elindított modernizációs folyamat, mely kizárólag a nyugati modellt utánzására épült. Nehru, aki hosszabb ideig élt Nagy-Britanniában és teljesen anglicizálódott, nem tudta másképp elképzelni szeretett országa jövőjét, mint a nyugati mintára való modernizálódásban – a ma elfogadott kifejezéssel „elnyugatósításában.” A másik végletet megtestesítő Gandhival szemben, aki túlzásba vitte a hagyományok követésének szükségességét, mindenképpen keresztül akarta vinni céljainak megvalósítását. Ezt a modernizációs kurzust pártja, a Kongresszusi Párt több mint 30 éven át folytatta a 80-as évek elejéig, amikor Indira Gandhi kezdett ettől eltérni – a maga autokratikus módján.

Ennek a nehru irányzatnak volt a következménye, hogy a szekularizált társadalom és közélet megteremtése kifejezetten szerepel az indiai alkotmányban, de messzebb menve még a nyugati mintáknál is, pontosan a kommunális összecsapások félelme miatt. Az alkotmány, mely inkább egy centralizált, mint szövetségi állam elveit tükrözi (ez jelenti az alaptörvényben megnyilvánuló nagy feszültséget), a központi kormánzatnak hatalmat ad a szövetségi államok életébe való beavatkozásra, így például a szociális reformok és a társadalmi egyenlőség megteremtése terén. Az alkotmány felhatalmazza a szövetségi kormányt még a vallási ügyek intézésébe való beavatkozásra is, így például a hindu vallásos intézmények kapuinak megnyitására minden hindu népréteg előtt, értsük ezalatt a rituálisan nem tisztákat (*dalith*), vagy a magánélet rendezésére vonatkozó hagyományos rendelkezések megváltoztatására (például a polygámia eltiltása vagy a leánygyermek örökségi jogai) és a hindu templomok adminisztrációjának nagy mértékű megreformálására. Mindez talán még elfogadható lett volna a nem fundamentalista vallási irányzatok képviselői számára, bár az egyenlőség követelménye egy olyan társadalomban, ahol a különbségeket természetesnek tartják, nehezen valósítható meg – de a kormány jóval továbbment törvénykezési erőfeszítéseiben és vallási reformokat is kezdeményezett, s ezzel a vallási és etnikai identitások kifejezésének pluralizmusa is veszélybe került.

Ebből a helyzetből nem a multikulturalizmus jelenti a kiutat, hiszen az amerikai *melting pot* elmélete is hamisnak bizonyult, hanem egy kulturális mozaik öntudatos elfogadása és kiépítése *az egység a különbözőségben* elvének alapján. Ebben az értelemben Nehru modernizációs törekvéseivel szemben, a demokratikus, szövetségi államnak nemcsak az egyének, hanem a valóságos különbözőségekre alapuló kollektivitások politikai, gazdasági és kulturális érdekeit is védenie kell.²⁰ Az első modernizációs politika helytelensége abban is nyilvánult, hogy egy történelmi múlttal szállt szembe, mert a Maurya

¹⁸ Az indiai konstitucionális problémára vonatkozólag lásd: *Indian Federalism in the New Millenium*. Ed.by B.D. Dua és M.P. Singh. New Delhi, Manohar, 2003; *Politics India: The State-Society Interface*. Ed. by R. Chatterjy. New Delhi, South Asian Publications, 2001.

¹⁹ *Politics India*, 261 (kiemelés az eredetiben). Az indiai kultúra és nacionalizmus közötti összefüggések rövid történetére vonatkozólag lásd: Michael, S.M. SVD. *Culture and Nationalism: Politics of Identity in India* – <http://www.sedos.org/englishmichael.htm>

²⁰ A *Hindutva* megvalósítása, mely a hindu nacionalizmus jelszava, egyszerre jelenti a hinduk hazáját és a ‘szent földet,’ s így ellentétben áll az itt felvázolt elgondolással. A nemzet-teremtés viszont, nehru értelemben, nem ismeri el az önrendelkezés jogát, melyet jogosnak tartott a gyarmati sors keretében, de elvetendőnek a függetlenség elnyerése után.

birodalomtól kezdve a Mughal uralkodókig a helyi önállósággal rendelkező területek mindig fenntarhatták autonómiájukat, melyek igen kiterjedtek voltak, s az igazságszolgáltatástól és rendőri feladatoktól, a nevelésügyön és mezőgazdasági vállalkozásokon át (például öntözés), a szállítási és kommunikációs problémáig mindent magukban foglaltak. Az alkotmány elégtelenségére mutat, hogy már több mint két évtizede a Parlament felállított egy a „szövetségi államok rendszerét újjászervező bizottságot,” mely a legutóbbi évekig működött. Ennek szükségességét az is mutatta, hogy az eredetileg létrehozott egyes államok régiói függetlenséget kértek etnikai, kulturális, sőt még gazdasági megfontolások alapján is, s ezt meglepően nagy számban meg is kapták. Ma India szövetségi államát 28 tagállam és 7 az unióhoz tartozó terület alkotja.²¹ A regionális kérdések szakértője viszont, Rasheeduddin Khan, 58 társadalmi-kulturális régiót határozott meg az etnikai homogeneitás és kulturális identitás ismerveinek alapján. A.S. Narang szavaival

„India mint kulturális egység évezredek óta áll fenn anélkül, hogy egy nemzetet alkotott volna. Az indiaiak identitását nem lehet semmiféle különleges és egyedül érvényes identitásra leszűkíteni... Nem kétséges, hogy a modernizáció szempontjából szükség van nemzeti integrációra, de egy szövetség formájában való integráció nem jelentheti a különbözőségeknek egy meghatározott egységbe való átformálásának a folyamatát.”²²

1992-ben egy új fordulat következett be az indiai államszövetség történetében, mert a Parlament beiktatta az alkotmányba a szövetségi rendszer egy harmadik szintjét, kiegészítve a központi és tagállami kormányok hálóját a helyi kormányzatokéval (*panchayat*), delegálva ezeknek azokat a politikai és gazdasági funkciókat, melyek szükségesek feladataik betöltésére népességeik érdekében. A központból eredő jövedelmek elosztása azonban máig is nehézségekbe ütközik – ez egy elmaradhatatlan vonása minden decentralizációs folyamatnak – mert az elosztási kritériumok általában a nagyobb népességű és többet termelő államokat vagy régiókat helyezik előnybe; az egyes tagállamok, régiók vagy helyi hatóságok gazdaság- és társadalompolitikai intézkedései hatékonyságának megítélése sokszor önkényes és szubjektív követelményeknek felel meg, nem beszélve a szövetségi vagy tagállami bürokráciák ellenkezéséről és tehetetlenségéről.

Az indiai szövetségi rendszer más problémákkal is küzd. Az egyes tagállamok helyzetét kimondottan nagy gazdasági egyenlőtlenség jellemzi földrajzi és más tényezők következtében, mint például, a természetes alapanyagokkal vagy energiaforrásokkal való ellátottság, s magukon az államokon belül is nagy különbségek vannak egyes régiók között. Csak egy konkrét példaként említem meg a vízzel való ellátottságot, – egy igen súlyos probléma, – hiszen magának az alkotmánynak 262. paragrafusa rendelkezik arról, hogy a parlamentnek gondoskodnia kell megfelelő arbitrázs intézmények felállításáról a több államon át folyó vizek elosztásával kapcsolatban. Az államok és régiók közötti gazdasági erőforrások és természeti kincsek által okozott különbségek kiegyensúlyozása, a központi állam fokozatos gyengülésével az 1980-as évek óta, egyre inkább a tagállamok feladatává válik.

Addig amíg a központi hatalom egy párt kezében volt s egy olyan személyiség állott a szövetségi állam élén mint Nehru, a tagállamok közötti vitás kérdések megoldása könnyebb volt mint a későbbi koalíciós kormányok idején; ugyanakkor a demokratikus fejlődés eredményeképpen az egyes államok és régiók különleges érdekei is egyre jobban előtérbe kerültek szembeállítva őket a New Delhiben hatalmon lévőkkel. Koalíciós kormányok már ilyen voltak miatt sem lehettek pártatlanok, s döntéseikkel szemben egyre nőtt az ellenállás. Emellett a központi kormányok csak akkor tudták rávenni a rendelkezéseikkel ellenkező tagállamokat javasolt intézkedéseik elfogadására, amikor a központi büdzsén keresztül kontrollálták a pénzügyi eszközök szétosztását (minden más tervgazdálkodás módjára).

Mindezekhez a nehézségekhez hozzá kell adni a központi, valamint a tagállamokbeli bürokráciák hatalmát és lassúságát, s így teljes képet kapunk a centralizált, indiai szövetségi állam modernizációjának nehézségeiről. Evvel kapcsolatban megemlítem példaként, hogy egy új beruházás esetében több mint 35 bürokratikus intézménytől – a helyi egészségügyi felügyelőtől a központi környezetvédelmi intézményekig – kell hozzájárulást kérni környezetvédelmi szempontból.

A fentiek tehát magyarázatot adnak arra, hogy miért kell az indiai szövetségi államrendszernek egy igen hosszú, sok nehézséggel és ellentéttekkel járó re-strukturációs folyamaton keresztül mennie, elhagyva az egységes nemzet kialakításának illuzórikus ideálját, újraélesztve a régi autonómiákat, és jobban támaszkodva egyes hagyományos, intézményes formákra és kötelekekre mint eddig, abból a célból, hogy egyrészt a föderáció egyes tagjai, másrészt ezek és a központi hatalom közötti viszonyok harmónikusá váljanak s a problémákra megfelelő megoldást tudjanak találni.

²¹ Nagy államok mint Madhya Pradesh, Uttar Pradesh, Rajastan, Maharastra és Andra Pradesh területe több százezer négyzetkilométert ölel fel, míg a kis Goáé nem több mint 3.814 km². Gazdasági szempontból jelentős például a fejlettebb államok túlsúlyára az, hogy az össz-szövetségi ipari terméknek kb. 40%-át 3 állam – Maharastra, Gujarat és Tamil Nadu – adják, vagy pedig az, hogy 1991 és 1998 között Gujarat és Maharastra kapta az összes, privát beruházások 36%-át.

²² *Indian Federalism*, 83.

(ii) A kasztrendszer alapvető szerepe

Az indiai civilizáció legismertebb és Nyugaton legelítéltebb vonása a vallási alapokon nyugvó kasztrendszer.²³ Ennek megértéséhez vissza kell fordulnunk egy pillanatra a hinduizmus ősrégi Védákból származó alapjaihoz, elsősorban a *dharma* fogalmához. A *dharma* magában foglalja az egész valóságot, – az egyént, a társadalmat és a kozmoszt, – tehát a világ rendjét; a *dharmának* köszönhető, hogy minden létező megfelel a maga léteben gyökerező természetének. Mint morális fogalom a *dharma* mindenekelőtt vallási kötelességet, vagyis a transzcendenshez való viszonyból kifolyó feladatok teljesítésének kötelességét jelenti, ezt a *dharmát* viszont kiegészítik a társadalomra, tehát a kasztrendszerre vonatkozó (*varna-dharma*) és az emberi élet egymást követő szakaszaihoz kapcsolódó (*asrama-dharma*) szabályok megtartásának kötelezettségei.²⁴ A *dharmák* rendszerének a két utóbbi formáját még egy harmadik, az egész emberi egzisztenciát átfogó *dharma* (*sadharanadharmá*) egészíti ki, mely a minden emberre, társadalmi és korbelti megkülönböztetés nélkül, kötelező feladatokat foglalja össze.

A *dharma* minden változata előírja az érvényes erkölcsi szabályokat, mint például az erőszak elvetése (*ahimsa*), az igazat mondás, a tisztaság és az érzékek megfegyverzésének követelményei vagy a lopás eltiltása. E morális kódok betartását a hinduizmus úgy tekinti, mint az emberi természetben meglévő lehetőségek megvalósítását, s ezért ezek az ember értékének és méltóságának látható jelei. A *dharmát* két más típusú moralitás egészíti ki, az *artha*, a meggazdagodás elérését célzó erőfeszítések, és a *kama*, az élvezet keresése. Az egyének *dharmája* egyáltalán nem zárja ki a dolgos, hasznos életet és az élet örömeinek, például a családi életnek az élvezetét; a hindu felfogás ezzel elismeri az evilági élet értékét, nem megtagadva azt, amint például teszi ezt a buddhizmus.

A hindu kultúrában ezeknek a morális kódoknak nem kell jogi, törvényes formát adni, mert ezek tiszteletben való tartásának az emberi természetből kell erednie s nem a kívülről fenyegető kényszerítés által:

„A hinduizmus két aspektusa fontos a demokrácia szempontjából. Az egyik a *dharma* tana. Nagyon vonzó egy olyan állam gondolata, melyben az emberek azért végzik feladataikat, mert ez a természetükben van, nem pedig mint egy kényszer alatt vállalt kötelességet. Egy hindu nem azért teljesíti az ő *dharmáját* mert erre kényszerítik, nem azért mert fél a nem-teljesítés következményeitől, nem azért, mert az szórakoztatja, hanem azért mert mindenki, gondolkodás nélkül, saját *dharmája* szerint él. Annak fogalma, hogy valaki nem teljesíti *dharmáját* szinte elképzelhetetlen egy hindu számára.”²⁵

A kasztrendszer nem egy olyan egyszerű, az egyenlőtlenségen alapuló társadalmat jelent, mint ahogy mi ezt Nyugaton hisszük. Eredetileg a *varna*, a kasztrendszer, négy társadalmi csoportból állott: (1) a *Brahminok*, a vallási tanok őrzői, akik régebben az intellektuális réteget (mai szóval úgy mondhatnánk, az értelmiséget) is magukba foglalták; (2) a *Ksatriyas*, a katonai, és ma adminisztrációs, feladatokat ellátó csoport; (3) a *Vaisyas*, akik a gazdasági tevékenységekkel foglalkoztak, beleértve a kereskedelmet is; és végül, (4) a *Sudras*, akik minden kézimunkát végeztek, és szolgálták az előbbieket. E négy társadalmi csoporton kívül állnak a *dalithok*, az „érinthetetlenek,” mert rituális szempontból tisztátlanok, akik között az idők folyamán szintén több kaszt teremtődött. Ez utóbbi társadalmi státust India 1950-ben törvénnyel eltörölte.

Az egyes kasztokon belül is kialakult egy bizonyos szerep- és foglalkozásbali specializálódás, mely szub-kasztokat hoz létre. Így, például, Rajastan lakosai mind a *ksatriya*, tehát a harcosok, kasztjához tartoznak, de egyes családok már évszázadok óta uralkodtak mint maharadszák, s a kaszt többi tagjai őket szolgálták különféle – katonai, adminisztrációs vagy polgári – minőségben.

A történelmi fejlődés folyamán alakult ki a kasztrendszer második változata, a *jatik* hálózata. A kaszttal szemben, melybe tagjaik beleszületnek, amelyen belül házasodhatnak s amely egy bizonyos foglalkozási csoportot képvisel, a *jati* egy földrajzi közelségben élő és egy nyelvet beszélő népességet jelent, mint egy nagyobb, rokonsági kötelékek révén összefüggő csoportot, saját, meghatározott szokásaival, mint ruházkodás, étkezési és magatartási hagyományok, s legtöbbször egy közös vallási kötelekkel. A *jati* egy önmagát kormányzó népcsoport, mely felel tagjainak viselkedéséért, s csak ritkán keveredik más *jatik* tagjaival. Ennek ellenére egyre több példa van a különféle *jatik*hoz tartozók között létrejött házasságokra is. A *jatiknak* megvan a maguk hierarchiája, s ez határozza meg cselekvési szabadságukat s annak feltételeit.²⁶

A társadalmi valóság hasonló rétegződése megegyezik a brahmanizmus által vallott tanítással, hogy minden ember Brahman színe előtt egyenlő, mert a hinduizmus az emberi lényt belső lényegében ragadja meg, melyet az előzőekben felsorolt

²³ Sharma, Arvind. *Hinduism and Human Rights – A Conceptual Approach*. New Delhi, Oxford University Press, 2004.

²⁴ Az emberélet négy szakaszát (*asrama*) különbözteti meg a hinduizmus: (1) a fiatal, nőtlen, tanulásra szánt évek; (2) a családos élet s avval kapcsolatos gondok évei; (3) a remetesség kora, mely az aktív élettől való visszavonulást jelenti, és, végül (4) a halált megelőző, az életről való lemondás kora, melyet az ember önmagába szállása jellemez.

²⁵ Troy, Wilson Organ. *Hinduism: Its Historical Development*. Woodbury, N.Y., Barron's Educational Series, 1974, 15. Egyébként Mahatma Gandhi, sőt még Nehru is, azt vallották [a mai emberi jogokra alapozott felfogással szemben], hogy a jogok kizárólag a morális kötelezettségek tiszteletéből fakadnak, azok betartásából erednek. Gandhi szerint: „Az élethez való jogunk csak arra alapozható, hogy feladatainkat mint e világ polgárai hűségesen betöltöttük.” Sharma, *op. cit.*, 18.

²⁶ A *jatikra* vonatkozólag lásd: Kinsley, David R. *Hinduism: A Cultural Perspective*. 2. ed. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1993, 154-156.

jellegek határoznak meg. Gandhi, aki az „érinthetetlen” megkülönböztetést teljesen elvetette, az emberek hívatása szerinti megkülönböztetést szükségesnek ismerte el.²⁷ A kaszttrendszer különféle rétegein belül, és főleg lokálisan körülhatárolt egységei körében, igen erős szolidaritás uralkodik, s ez nagyban ellensúlyozza a többi kaszttal szembeni esetleges kisebbségi érzést.

A legnagyobb hindu gondolkodók szerint a kaszttrendszer célja az egyének szempontjából az, hogy mindenki megtalálja helyét a világban; megelégedjen a sors által neki adott státussal, s így a társadalom szempontjából megszünjenek az elégedetlenségek és zavargások forrásai, másrészt lehetlenné váljon minden önkényes beavatkozás a közösség életébe, különösképpen a mindenkori hatalmak részéről. *Az egyenlőség elve a kasztkon belül, és nem a kasztkok között érvényesül.* Ami a mi szempontunkból igen fontos az az, hogy az egyes kasztkok az állam vagy bármely közintézmény számos funkcióját átvehetik; birodalmak jöttek és mentek az indiai népesség életében, uralkodók csillaga feltűnt és letűnt, de a társadalom élete minden további nélkül folytatódott, mert a kasztkok maguk töltötték be a közösség szempontjából fontos funkciókat, sokszor még az igazságszolgáltatást is.

A kaszttrendszernek ez a mindent átfogó jelentősége eredményezte azt, hogy Indiában soha nem volt egy olyan totalitáriánus rendszer és uralom, mint amilyent jól ismertünk a 20. század modern Európájában.

A modernizáció folyamatával új intézmények, szimbólumok és értékek kerültek az indiai társadalomba, milyen viszony alakult így ki a régi, hagyományos és az új értékek, szimbólumok és intézmények között? A régi és az új között egyszerűen egy szimbiózis jött létre; a hagyományos életrend magába fogadta az új szokásokat és gyakorlatot, melyek bizonyos változásokat hoztak a hagyományos keretekbe. Sok esetben a modern jelenségek új értelmezést adtak a régi életformák egyes vonásainak és szimbólumainak anélkül, hogy az új a régi helyére lépett volna. Egyrészt minden ami új és modern a hagyományos keretekhez igazodott, s a régi, hagyományos csoportulások és értékek adaptálódtak a modernizálással járó követelményekhez. Így új társadalmi csoportok születtek – mint az információs technológiai szektorban alkalmazottak – melyek közvetítőként lépnek fel a régi és az új, a helyi és a regionális vagy szövetségi síkon működők között. *Az új és a régi fúziója persze szelektív módon ment végbe, s nagy igényt teremtett az egyéni és közösségi kreativitás kivirágzására.* Sok indiai megfigyelő szerint egy olyan évezredes múltra visszatekintő civilizációban mint az indiai, a modern csak akkor válhatott az emberek világméskéneke és mindennapi életének részévé, ha maga is a hagyomány részévé lett, vagyis „tradicionalizálódott.”

A társadalmi megoszlás, a kasztkok szempontjából a modernizációs folyamat azt jelentette, hogy adaptálódnak a demokratikus politikai élet követelményeihez. A hagyományos identitások, bár megőrizve a régi alapokat, új értelmezést kapnak, s ezen a módon a rituális szabályokhoz és születéshez kötött ismérvek átalakulnak, míg a politikai életet új szervezeti formák és átalakuló identitások gazdagítják. Például, a szövetségi politikai pártok propagandájukat, jelszavaikat és programjukat az egyes régiókban és területeken befolyással bíró kasztkok identitása, kívánságai és helyzete szerint alakítják ki – de a kasztkok közötti választóvonalak megmaradnak. A kasztkok éppúgy kihasználják a modern technológia által nyújtott eszközöket mint a nyugati modellt megvalósítani akaró modernizálók, és politikai és gazdasági téren egyre jobban „modernizálják” magukat. Szó sincs sem a létező hatalmi viszonyoknak teljes megsemmisítéséről, sem azoknak mechanisztikus átvételéről az új politikai élet intézményeibe és hatalmi pozícióiba, *a társadalmi tudat lassú átforgatódása megy végbe a modernizációs folyamat eredményeképpen.* Nyugati értelemben vett, széleskörű politikai lojalitások alakulnak ki, de ezek csak akkor életképesek, ha a hagyományos társadalmi rendszer csatornáin át kerülnek be a politikai életbe. A szövetségi tagállamok közötti versengést ma kiegészíti a kasztkok közötti versengés.

Max Weber nyomán a legtöbb nyugati szociológus és közgazdász lehetlenné tartotta, hogy Indiában modernizálni lehessen, egyrészt a kaszttrendszer, másrészt a rituális szabályok miatt, melyek lehetlenné teszik a kapitalista fejlődést és az ehhez szükséges liberális politikai intézmények megvalósítását. Voltak ugyan már évtizedekkel ezelőtt is olyan anthropológusok/szociológusok, mint Milton Singer, aki 1972-ben kiadott munkájában alaposan cáfolta ezeket a hiedelmeket.²⁸ Singer már ekkor két fajta életmód – a tradicionális és a modern – összeötvöződéséről beszélt s bizonyítva látta, hogy még a legmodernebbé vált indiaiak sem vágják el a régi kulturális és társadalmi hagyományaikhoz való szoros kötöttségüket. Ugyancsak idézi példáit annak is, hogy a modernizáció folyamán a különféle kasztkhoz tartozó indiaiak rituális státusa felértékelődött, mert gazdasági, nevelésbeli és politikai mobilitását követően kulturális és társadalmi helyzetük is megjavult. Kiemeli, hogy a technikai modernizáció nem szükségszerűen vonja maga után a hagyományos kultúra megsemmisülését, – inkább egy kulturális metabolizmusról beszél; sőt úgy találta, hogy a technikai modernizáció sok esetben megerősíti a hagyományokhoz való ragaszkodást, mint a család, a kasztkhoz való tartozás, zarándoklatok, stb. Singer példaképpen idézi a templomok villamos árammal való megvilágítását; az autók, vonatok és repülőgépek használatát a zarándoklás helyére való eljutásban; a hangszórók fontosságát, amikor az Upanishadok részeit olvassák fel az összegyűlt hívők előtt, és így tovább. Singer munkájának legnagyobb részét madrasi (Karnataka állam fővárosa, a Dravidianus hagyományok központja), magas rangú ipari vezetők körében folytatott kutatásai eredményeinek szenteli. Különösen érdekesek azok a

²⁷ Gandhi, M.K. *Hindu Dharma*. Ahmedabad, Navajian Publishing House, 1958, 324.

²⁸ Singer, Milton. *When a Great Tradition Modernizes: An Anthropological Approach to Indian Civilization*. New York, Praeger, 1972; Weber téziseinek kritikája a 272-282. oldalakon található.

megfigyelései, amelyekben leírja, hogy ezek a magas rangú ipari vezetők miképpen egyeztetik össze menedzseri kötelezettségeikkel hagyományait és a rituális tisztaságra vonatkozó szabályokat, bizonyítva tételét a technika és a tradicionális kultúra összeférhetőségéről.

Egy másik érdekes tanulmány az indiai ipari vállalkozókról az amszterdami egyetemen tanító Mario Ruttené, mely 2002-ben jelent meg, és hasonló következtetésekre jut.²⁹ Rutten kiemeli, hogy az indiai üzletemberek éppúgy meglátják az üzletágukban rejlő lehetőségeket mint a nyugatiak, de ugyanakkor kialakítottak egy meghatározott menedzsment stílust, mely megfelel szükségleteiknek és társadalmi kontextusuknak. Szerinte igen sok hasonlóság van az indiai és más ázsiai országokban dolgozó üzletemberek gazdasági stratégiája és életmódja között, – ami arra mutat, hogy amit „a modernizáció ázsiai típusaként” jelöltem meg, mára már egy egyre szélesebb körökben elfogadott valóság.

Az indiai modernizációs folyamat nyilvánvalóan hosszú lesz, de hallatlanul érdekes a maga részleteiben, a hagyományos és a modern összeötvöződésének egyes példáiban, s ezért a mi nyugati modernizációs elképzeléseinkkel szembenálló, kimondottan más típusú modernizációt jelent.

5. A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS SIKEREI ÉS VESZÉLYEI KÍNÁBAN ÉS INDIÁBAN

2004-ben a hatalmas lendületű *kínai* gazdasági fejlődés tovább folytatódott.³⁰ A nemzeti össztermék 2003-ban elért 9,1 %-os növekedése, mely 2004 első három hónapjában újra emelkedett, elérve a 9,7 %-ot, a legtöbb megfigyelő szerint egy krízis árnyékát veti előre. Ugyanakkor az ipari termelés az előző év hasonló időszakával szemben több mint 19 %-kal nőtt s evvel párhuzamosan a fogyasztói árak évi növekedése 3 és 4 % között mozog, míg a termelői árak 5 %-kal ugrottak meg ez év áprilisában. A kínai külkereskedelem 1989 óta ötszörösére, s egy évben, 2002-ben, 20 %-kal nőtt. Ezért a kormány le akarja csökkenteni az össztermék növekedését évi 7 %-ra – amit az angolszász országokban „puha leszállás”-nak (*soft landing*) neveznek. Ezt persze igen nehezen lehetne elérni, s 2004-ben az évi növekedési ráta valószínűleg marad a jelenlegi nívón, de jövőre talán sikerül 1-2 %-kal lecsökkenteni.

Egy különleges és ritka jelenség az oka a legsúlyosabb problémának: a vállalatok és egyének megtakarítási aránya a világon szinte egyedülálló 40 %-ot éri el, vagyis a nemzeti össztermék 200 %-át – de ennek az óriási beruházásra váró összegnek egy része, mivel kínaiak külföldön nem ruházhatnak be, nem talál lehetőséget a felhasználásra, tehát a bankokban marad. Ezért a kihelyezések aránya a betétekkel szemben nem több mint 78 %. Mindehhez hozzájárul a bankok és pénzügyintézetek eléggé siralmas helyzete, hiszen például a vissza nem követelhető kölcsönök aránya a letétekhez viszonyítva igen nagy. A kérdés az, hogy a kormány mikor alkalmazza majd a piacgazdaságokban megszokott beavatkozásokat mint a kamatlábak emelését, vagy milyen más intézkedéseket fog tenni ennek a súlyos problémának a megoldására.

Semmiképpen nem képzelhető el, hogy Kínában egy olyan pénzügyi krízist lássunk mint 1997-ben a többi távol-keleti országokban – nemzetközi valutatartalékai 2004 áprilisában 440 milliárd dollárnak feleltek meg (a világon, Japán után, a második legnagyobb valutatartalék); a külfölddel való pénzügyi mérleg aránylag kiegyensúlyozott, bár a folyó év első hónapjaiban negatív volt; a büdzsé hiánya pedig a nemzeti össztermékhez viszonyítva csak 2,5 % (így Kína még a maastrichti követelményeknek is eleget tudna tenni).

A médiákban sok szó esik újabban a munkanélküliség kérdéséről, mely egyre nagyobb méreteket ölt Kínában. Ez nyilvánvalóan egy alapvető szociális probléma, de azoknak a tapasztalatoknak az alapján, amelyeket a fejlődő országokban szereztem, elkerülhetetlen. A gazdasági fejlődés nem lehet kiegyensúlyozott, a magasabb életszínvonal nem érhető el egyszerre s az egyenlőség követelményeinek megfelelően a gazdasági tevékenység minden ágában, így a munkanélküliség itt vagy ott jelentkezik. Ha viszont általánossá válik, minden gazdasági ágazatot felölelve, akkor a legsúlyosabb válságot vonhatja maga után. Nyilvánvaló, hogy a fejlődés folyamán a legjobban a szegény agrárrétegek, az öregek és nyugdíjasok, a betegek vagy a sokgyermekes családok szenvednek a legjobban – de itt lehet arra számítani, hogy a konfuciusi etika és családi összetartozás érzése csodákat tehetnek. Én magam tanúja voltam Ázsában és Afrikában is, más körülmények között, a közösségi összetartozás érzései hasonló példáinak, s pontosan ezek az esetek mutatják meg a hagyományos társadalmi kötelékek kimondhatatlan fontosságát.

Az *indiai* modernizáció első fázisában az ország mindenekelőtt gazdasági önállóságra törekedett. Ezt a korszakot a nehru szocializmus korszakának nevezik az indiai szakértők. Ezekben az években a gazdaság stagnált, mert az ipari vállalkozások

²⁹ Rutten, Mario. “Historical and Comparative View on the Study of Indian Entrepreneurship.” *Economic Sociology – European Electronic Newsletter*, Vol. 3, No. 2 (February 2002), <http://www.siswo.uva.nl/es/esfeb02art1.html>. Egyébként Rutten fő kutatási területe az ázsiai vállalkozók szociológiája; egy előző műve: *Asian Capitalists in the European Mirror*. Comparative Asian Studies, No. 14/ Amsterdam, Free University Press, 1994, is evvel foglalkozik; egy kollégájával, Carol Upadhyával együtt adták ki a *Small Business Entrepreneurs in Asia and Europe: Towards a Comparative Perspective*. New Delhi, SAGE Publications, 1997, című munkát.

³⁰ A legfrissebb gazdasági adatok forrása Marc Eriksonnak az *Asian Times*ban 2004 június elején megjelent cikke, *China's Economy: Why Landing At All?*, mely az Interneten olvasható: <http://www.atimes.com>.

nagy része az állami szektorhoz tartozott, s az exportfejlesztés helyett a behozatal csökkentése volt a főcél. Ezért 1950 és 1980 között a GDP csak 3,5 %-al nőtt évente. Nagy eredmény volt azonban, hogy már a hetvenes évek közepére az ország lakosságának minden élelmezési szükségletét fedezni tudta. A nyolcvanas években pedig elkezdődött az állami és köztulajdonban lévő szektor reformja, egyidejűleg a magánszektor fejlesztésével.³¹ Mindezek nagyban hozzájárultak a termelékenység növekedéséhez, s a privatizáció eredményeképpen a kivitel évi 10 és 15 % között növekedett. 1991-ben és 1993-ban a rupeet leértékelték s ez szintén hozzájárult az gazdasági eredmények lényeges jobbulásához.

A nemzeti össztermék évi 6,8 %-kal nőtt 1997-ig, majd lelassult s 2001-2002-ben növekedése 5,4 % volt – a szolgáltatásokkal és a mezőgazdasággal mint az élen járó termelési ágakkal.³² Az egy főre eső össznemzeti jövedelem 2001-ben elérte a 450 dollárt. Az átlagos nemzetgazdasági növekedés rátája 1990 óta így magasabb volt Kínában, mint Indiában, 9,7 % 5,5 % ellenében. Ennek magyarázatát sokan abban találják, hogy Kína korábban kezdte el a gazdasági reformok megteremtését, mert Deng Nyitott Kapu Politikáját 1979-ben indította be, míg India Új Gazdasági Politikája (*New Economic Policy*) csak 1991-ben kezdődött. Meglepő az is, hogy például a külkereskedlem szempontjából ez utóbbinak a részesedése a nemzeti össztermékben Kínában sokkal nagyobb volt (56%) az 1990-es években, mint Indiában, ahol a kereskedelmi szabályozás viszont liberálisabb volt. Ennek a rendkívüli jelenségnek a magyarázata abban rejlik hogy, egyrészt a kínai átlagos vámtarifa sokkal alacsonyabb volt mint Indiáé (15,7 %), s Indiában a nem vám jellegű külkereskedelmi korlátozások világszínvonalon is a legmesszebbmenők voltak. Ez a két tényező a forrása a nemzetgazdasági növekedés különbségének is a két ország között.

A legújabb felmérések szerint India, a klasszikus liberális gazdasági mércék szerint kétségtelenül a gyorsuló gazdasági fejlődés útján van – a növekedési jelzők elsörendűek, az infláció nem növekszik, a külföldi beruházások és a valutatartalékok minden eddigi rekordot megdöntöttek, a külföldi beruházásokat a nemzeti bank automatikusan jóváhagyja, egyes szektorokban a külföldi tőke részesedését is nagyban megkönnyítette a kormány, s India azok között az országok között van, amelyek a legtöbb munkát kapják külföldi vállalatok megbízásából (*outsourcing*).³³ Az áprilisban meglepetésszerűen bekövetkezett kormányváltás persze új helyzetet teremtett, s a Kongresszus pártjának győzelme esetleg jobbulást hozhat szociális téren, ahol a nehézségek, egyes szövetségi tagállamokban, egyre nőnek.

A két ország gazdasága egyes közös problémáinak vizsgálata érdekes fényt vet az ázsiai modernizáció jellegére. Lawrence Saez tanulmányában³⁴ arra a következtetésre jut, hogy a tartományi (Kína) vagy szövetségi állami és regionális nívón (India) a fejlődés üteme a kereskedelmi szabályozástól, a tőke áramlásoktól és az egyes egységek – tartományok vagy szövetségi államok – eltérő fiskális stimulusaitól függ, viszont nem talált semmi bizonyítékot a globalizációs folyamat befolyására ezekben az egységeknek növekedésével kapcsolatban.

Elemzésének legérdekesebb része a két ország központi és szövetségi/regionális egységei által gyakorolt funkciók összehasonlítása – ebben Kína tartományi rendszerét mint egy *quasi*-szövetségi rendszert tekinti. Bár az indiai alkotmány világosan körülhatárolja a központi és tagállami kormányok hatóságainak hierarchiáját, melyek adókivetési hatalmát meghatározza, a központi kormány mégis az adóbevételek legnagyobb része felett maga rendelkezik. Érezve a helyzet viszáltyosságát a központi kormány hozzá akart járulni a szövetségi államok költségvetési egyensúlyához, s a 90-es évek kezdete óta egy közös adóalapot teremtett a szövetségi államok kormányaival együtt, melynek jelenleg 29 %-át osztják szét az egyes tagállamok között. A szétosztást a Nemzeti Tervezési Bizottság végzi, mely annak biztosítása érdekében, hogy az összegeket jól használják fel, az átutalásokat csak előre meghatározott programok kivitelezésére folyósítja az államoknak.

Ma az indiai szövetség államai autonóm ipari politikát csinálnak, autonóm módon költik el a rendelkezésükre álló összegeket, s mindenféle fiskális könnyítéseket ajánlanak a beruházóknak, különösképpen a külföldi tőkének. Ezek az államok tehát a központtól független, s annak politikáján túlmenő gazdasági reformokat valósítottak meg, mint például Andra Pradesh, mely igen vonzó előnyöket ajánl a számítógép és általában az elektronikus technológia körében beruházó indiai vállalkozóknak. Ezt nevezik a nemzetközi irodalomban a szövetségi államok egymással versenyző, decentralizált rendszerének, mely tagadhatatlanul létrehozott bizonyos inkohereus gazdasági kapcsolatokat is, például az államok közötti egyenlőtleniséget adózás szempontjából vagy egyes esetekben a közöttük lévő árucserre korlátozását.

Evvel szemben Kínában az egyes tartományok autonómiája változó (a legnagyobb a tengerparton fekvő régiók esetében). A nem-demokratikus politikai rendszer nem engedhet meg az indiai államokéhoz hasonló autonómiát. Bár az alkotmány és az ide vonatkozó törvények rendelkezései szinte egy konföderációs államrendszer képét adják, különösen azokban a régiókban, ahol

³¹ E reformok főbb pontjai a következők voltak: az állami ellenőrzések és szabályozások részbeni eltörlése; a kormány részének a kollektív szektor tőkéjében való nagy mértékű csökkentése; a külföldi tőke bejövételének, a külkereskedelem kiszélesítésének és a nyugati technológia importjának lehetővé tétele, valamint a pénzügyi szektor újjászervezése, és nem utolsósorban a vámtarifa lépésről lépésre való csökkentése az 1991-es átlagos 300%-ról 50%-ra 1995-ben.

³² *Indian Federalism*, 383-384.

³³ *Business Today*, 2004. február 15.

³⁴ Saez, Lawrence. "Market-preserving Federalism, Globalization, and Subnational Economic Growth: Evidence From China and India." *Indian Federalism*, 351-378.

kisebbségek alkotják a népességet, a gazdasági autonómia elnyerése nem automatikus, hanem csak a központi szervek kimondott határozata nyomán jöhet létre. A mai indiai helyzettel összehasonlítva, a kínai decentralizáció tehát korlátozott és nem lehet, mint az indiai esetben, „versenyképes” decentralizációról beszélni.

Ennek ellenére az állami jövedelmek elosztása sokkal liberálisabb Kínában mint Indiában, s már az 1979-84-es időszaktól kezdve, a helyi hatóságok maguk vethettek ki és szedhettek be adókat. A helyileg beszedett adójövedelemmel egy bizonyos, az utóbbi évtizedben állandóan csökkenő százaléknak az államkasszába való befizetése után, teljesen szabadon rendelkezhetnek. Ez a nagylelkűség persze oda vezetett, hogy a helyi hatóságok igyekeztek jövedelmeiket különféle címkek alatt elrejtteni a központi kormány elől.

Kínában meglepő az, hogy nem a tartományok, hanem a városi és körzeti hatóságok ragadták a kezükbe a kezdeményezést, amikor a külföldi tőke vonzására adózási és más engedményeket tettek, sokszor a bürokratikus szabályozások megkönnyítésének formájában. De úgy India, mind Kína esetében, ezek a helyi kezdeményezések nyilvánvalóan a szövetségi államok, tartományok, régiók vagy municipalitások különböző, vagyis asszimmetrikus gazdasági fejlődéséhez – sikereihez – vezettek, amelyek persze nem feltétlenül károsak hosszú távlatban, mert az egyik egység magával húzhatja a többieket, vagy legalábbis saját szomszédait. Az én tapasztalataim szerint a gazdasági fejlődés általában nem uniform egy ország egyes vidékei között, hiszen már csak a természeti és emberi erőforrások különbsége miatt sem lehet így, s ez a tény aláhúzza a nemzetgazdasági vonalon való elosztás fontosságát és a szociális problémák kiegyensúlyozott megoldásának szükségességét.

6. AZ ÁZSIAI MODERNIZÁCIÓ JÖVŐJE

Ázsia két óriásának – Kínának és Indiának – a fentebbiekben leírt s a Nyugattal szembenálló modernizációs folyamata, melynek vonásai éppúgy megtalálhatók más országokban, mint Szingapúr, Malézia, vagy Indonézia, vitathatatlanul teszi annak elismerését, hogy van másfajta modernizáció is mint az, amely Európában és az észak-amerikai kontinensen látott napvilágot. Ennek tagadása csak a nyugati ember – gazdasági szakemberek vagy az utca embere – vagy egy nem-nyugati civilizációból származó, de Nyugaton nevelkedett és teljesen nyugativá vált gondolkodónak, mint például a Nobel-díjat nyert Amartya Sen harvardi professzornak, korlátozott szemléletéből fakadhat, mert ebben a perspektívájában a modernizáció egyenlő az elnyugatosítással.

Teljesen más kérdés az, hogy a nyugati modernizáció típusától különböző modernizációs folyamatok hosszú távon sikeresek lesznek-e, s az az alternatíva sem vethető el, hogy Kína, India és a többi ázsiai államok társadalma a modernizáció egy bizonyos pontján túl jutva, a nyugati szekularizált konzumerizmusba fulladó és bizonytalan jövő elé néző társadalmak sorsát fogja követni. Mert egy ilyen pálfordulás is lehetséges...

Nem vagyunk és nem lehetünk proféták, akik kinyilatkoztatják látásukat ezeknek az országoknak és népeknek a jövőjére vonatkozólag. Mégis egyelőre úgy látszik, hogy az alkonyát élő Nyugattal szemben az ázsiai modernizáció az emberiség történetében egy újrakezdést, egy virradatot jelent, s ad reményt mindazoknak a népeknek, amelyek csak most állnak autonóm fejlődésük hajnalán.

Előadásom konklúziójaként tehát egy pár pontban szeretném felvázolni a nyugatitól eltérő modernizáció tanulságait és a Kína és India előtt álló veszélyeket:

– *Először*, a fent analizált két modernizációs folyamat példája nyilvánvalóvá tette egy olyan modernizációnak a lehetőségét, mely a spirituális és kulturális hagyományok tiszteletében és a hagyományos társadalmi keretek között megy végbe. Tehát az a nyugati meggyőződés, hogy modernizáció kizárólag az európai 16. és 19. századok között kialakult körülményekkel azonos feltételek között jöhet csak létre, egyszerűen nem felel meg a valóságnak.

– *Másodszor*, a kínai és indiai modernizációs folyamatok vizsgálata arra is fényt derített, hogy nincs kapcsolat modernizáció és a demokratikus politikai berendezkedés között. Ez nem jelenti azt, hogy nem lenne szükség az emberek jóléte és kiteljesült élete szempontjából egy demokratikus berendezkedésre, mely a hagyományos moralitás és szociális életformák keretében biztosítaná a legalapvetőbb emberi érték megvalósítását – az egyének és közösségek szabadságát.³⁵ A modernizációs folyamat Kínában a totalitáriánus politikai rendszerből autokratikussá vált államberendezkedés keretén belül egyelőre sikeresen folyik; kérdéses, hogy a gazdasági fejlődést követő társadalmi változások egy specifikus, a kínai kontextushoz alkalmazkodó, demokratikus átalakulást hoznak-e magukkal. India viszont ma is a földkerekség legnagyobb demokrációjaként ismert szövetségi állam, melynek jövője azért látszik ígéretesebbnek, mert az eredetileg központosított államhatalom lassú gyengülése révén egy hatalmas erejű decentralizációs átalakulás kezdődött el az utóbbi évtizedek során – s nem Kissinger írta-e egy pár évvel ezelőtt, hogy a decentralizáció a demokrácia legmagasabb formája? – amely egyedül biztosíthatja e sokrétű kultúrájában élő, de egy civilizációt képviselő, népesség jövőjét.

³⁵ Lal, Deepak. *Culture, Democracy and Development*. Lecture given in New Delhi on 24th of April 1998, <http://www.indiapolicyinstitute.org/debate/Notes/note1.html>.

– *Harmadszor*, a jövő gazdasági problémái közül csak egyet szeretnék megemlíteni, a nyugati értelemben vett ipari fejlődéshez és a motoros konzumerizmus által meghódított piac szükségleteinek kielégítéséhez szükséges olajforrások hiányát. Ez különösen szembetűnő Kína esetében, bár Indiában is egyre több szó esik az ország kiszolgáltatottságáról az energiaellátás területén tekintve, hogy India különösképpen érzékeny az iszlámista fundamentalizmus megnyilvánulásaira a kashmiri politikai helyzet miatt.

2002 óta Kína az Amerikai Egyesült Államok után a világ második legnagyobb energiafogyasztója, és Japán után a petroleumtermékek terén szintén a világ második legnagyobb importőre.³⁶ Egyelőre nem a növekvő számú személyautók és más járművek az egyre nagyobb olajfogyasztás motorjai, hanem az energiatermelő egységek és a nehézipari felhasználók (kohók, stb.). De kétségtelen az, hogy egy-két évtizeden belül a növekvő számú személygépkocsik használatának olajszükséglete meg fogja haladni az ipar különféle ágainak szükségletét. Nem szabad például elfelejteni, hogy az első magántulajdonban lévő személygépkocsi 1984-ben jelent meg először a fővárosban, Beijingben, s ma már számuk 1,2 millió.³⁷ Ezt a fejlődést nem érinti, hogy a kínai energiaszükséglet 64 %-át a szén elégíti ki, melynek Kína a világ első számú termelője és fogyasztója.

A 2000-től máig terjedő korszakban a világ olajfogyasztása növekedésének 40 %-át Kína képviselte. Az ország olajforrásai kimerülőben vannak, s a szakértők szerint 2020 körül a szükségletek 75 %-át behozatalból kell fedezni. Mindezzel persze megnövekszik a világkereslet s ez nyilvánvalóan az árak ugrásszerű növekedéséhez vezet. Kína világpiaci szerepe ezen a téren a legfontosabb, bár az is kétségtelen, hogy sok nyersanyag piacán, a réztől a vasércig, de még a szénpiacon is, a hallatlan arányú kínai gazdasági fejlődés által fűtött kereslet eredményeképpen nőnek a behozatalra utalt országok kiadásai.

India a világ hatodik legnagyobb energiafogyasztója,³⁸ s a harmadik legnagyobb széntermelője. A szénenergia szükségletének több mint felét, míg az olajtermékek ennek egyharmadát fedezik. Az importált olajtermékek a hazai termelés majdnem háromszorosát teszik ki. Az indiai olajtermelés legnagyobb problémája az olajforrások kihasználási rátájának a világszinttel szembeni igen alacsony volta. Új olajmezők keresése intenzíven folyik, már csak azért is, mert a jelenlegi olajforrások 15 éven belül kimerülnek. Ezenkívül az előző korból fennmaradt adminisztrációs korlátozások és bürokratikus nehézségek felszámolása ebben a szektorban csak a legutolsó években történt.

Ezek az olajfogyasztásra vonatkozó adatok feljogosítanak arra, hogy feltegyük a kérdést vajon milyen mértékben járulhat majd e súlyos problémák megoldásához Kínában a konfuciusi társadalmi etika mértékletességet ajánló elvei, vagy Indiában a természetet tisztelő moralitás és a szintén mérsékletet előíró hagyományos erkölcs? Mindez különös hangsúlyt kap a következőkben tárgyalt problémakörrel, a természeti környezet védelmével és az ökológiai egyensúly megőrzésével kapcsolatban.

– *Negyedszer*, nemcsak a kínai és indiai civilizációk modernizálásával kapcsolatban, de az egész emberiség jövőjére vonatkozóan óriási jelentőségű, hogy e két ország hatalmon lévő felelősei és maga a lakosság is, milyen magatartást fognak tanúsítani természetes környezetükkel szemben s meg fogják-e hozni a megfelelő intézkedéseket és áldozatokat az ökológiai egyensúly felborításának elhárítására. Sem Kína, sem India nem fogadták el kötelezőnek a kyotói egyezmény követelményeinek betartását.

A kínai természetrombolás ma már világszerte ismert³⁹ – nemcsak a légszennyeződés hanem a köztisztaság fenntartása szempontjából is, – bár elsősorban az olyan, a médiák szempontjából szenzációs közmunkák révén, mint a Yang-Tzén épített hatalmas gát létrehozása, mely egy óriási vidék elöntését s több mint egy millió ember áttelepítését követelte meg.

Az Indiát fenyegető veszélyek kevésbé ismertek, de a helyzet semmivel sem jobb mint Kínában. A központi kormány becslése szerint a természetes környezet évi pusztulása az ország össztermékének (GDP) 4,5 %-kával egyenlő. Az utóbbi két évtized folyamán a nemzetgazdaság két és félszeresére nőtt, míg az ipari eredetű szennyeződés a négyszeresére növekedett. A Parlament ugyan már 1976-ban megszavazott egy alkotmánymódosítást, mely felhatalmazza a kormányt, hogy beavatkozzon a mezőgazdasági és ipari fejlődés folyamatába a lakosság egészségének, az erdőknek és a természetben élő állatok életterének védelmére, de ez a próbálkozás nem járt sok sikerrel, mert a módosítás szövege kimondta, hogy rendelkezései nem esnek bírósági döntések körébe, tehát a gazdasági egységek nem kényszeríthetők betartásukra. A legnagyobb probléma ezért a lakosság és a helyi hatóságok öntudatosítása a környezetvédelem szükségességével kapcsolatban.

Meg vagyok győződve arról, hogy ebből a szempontból lehet leginkább megkérdőjelezni a kínai és indiai modernizáció sikerét, mert a természeti környezet felelőtlen kihasználásával és rohamos tönkretételével, nemcsak népességük egészségi állapotát veszélyeztethetik és tehetik tönkre, hanem gazdasági fejlődésüket is lecsökkenthetik hosszú távon. Erre vonatkozólag

³⁶ Lásd: *Country Analysis Briefs: China*. /Az amerikai energetikai hatóság időszakos kiadványa./, 2003. június, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html>: és *China's Growing Appetite for Oil*. *Baltimore Sun*, 2004. május 31, <http://www.baltimoresun.com/business/bal-te.asia31may31>.

³⁷ "The End of Cheap Oil." *National Geographic*, 2004. június.

³⁸ *India* /Az amerikai energetikai hatóság időszakos kiadványa./, 2003. március, <http://www.eia.doe.gov/cabs/india.html>, és "India's Oil Situation." *The Economic Times*, 2004. június 23, <http://economictimes.indiatimes.com>.

³⁹ "China's Growing Pains – More Money, More Stuff, More Problems: Any Solutions?" *National Geographic*, 2004. március.

egy pár személyes tapasztalattal is rendelkezem. 1995-ben Kínában járván, programunk szerint a Yang–Tzén való ötnapi hajózást Chongqingban kezdtük el. Soha, de soha, életemben hasonló légszennyeződést nem tapasztaltam mint ebben a városban, s ezenkívül Kína legtöbb nagyvárosában is. Sem Észak- és Dél-Amerika, sem Európa vagy Ázsia más nagyvárosaiban nem történt meg velem az, hogy minden ok nélkül fuldokolni kezdtem, mert a levegő annyira terhelt volt mindenfajta gázokkal és kigőzölgésekkel. Bárkivel is beszéltem erről Kínában, arról is, hogy a növekvő jólét következtében egyre többen hagyják el a biciklit felcserélve azt egy kis, rossz benzinnel hajtott autóval, soha nem találkoztam megértéssel. A gazdasági jólét és a bőség társadalma délibábjának révületében senki nem akart arról hallani, hogy a természet által számunkra adott javak csak véges mértékben állnak rendelkezésünkre, s egy bizonyos ponton túljutva kihasználásukban nem lehet a létrehozott károkat helyreállítani.

Ez év februári indiai látogatásomról írt beszámolómban, mely a Mikes International folyóiratának 2004. április-júliusi számában jelent meg, már megemlítettem – egy másik konkrét példa – a rajastani márványkitermelő ipar nagy sikernek elkönyvelt munkáját, melynek következtében egymás után tűnnek el a vidék hegyei és dombjai, melyek méhükben millió évek óta márványt rejtettek. Senki nem gondol arra, hogy milyen következményei lehetnek a geológiai és ökológiai alapok ilyen megváltoztatásának és senki nem veszi észre, hogy a légszennyeződés egyik tipikus jele – a sárgás színezetű horizont – egyre jobban észrevehető (oh, hányszor láttam ezt visszaérkezve a newarki repülőtérre, amikor Manhattan felett egy sárgás kupola terjengett, beborítva az egész várost). Nem beszélve arról, hogy a Thar sivatag felé vezető utunkon sofőrünk egyszer csak azt mutatta, hogy az úttól baloldalon fekvő vidéken, nem több mint 20-25 kilométernyi távolságban, fekszik az a terület, ahol India atombomba robbantási kísérletét tartották, s ahol a népesség nyugodtan él továbbra is nem tudva, hogy esetleg milyen veszélyek fenyegetik még évek múltán is.

Mind Kína, mind India esetében az elképzelhetetlen ritmusú népesség- és az egyre óriásibbá, az emberi életet egyre elviselhetetlenebbé tevő nagyvárosok további növekedése, vagyis a modernizációt mindenütt kísérő s nagyrésztében a vidéki lakosság elszegényedésnek köszönhető, feltarthatatlan urbanizáció, – parallel a jólétre való érthető törekvéssel, – a legpesszimistább jóslatokat is valószínűvé teszi. A modernizáció elsősorban az erőteltetett iparosítást, az erdők pusztulását, a talaj erózióját jelenti, s ez csak súlyosbítja a demográfiai robbanás és a hatóságok által már nem kontrollálható urbanizáció következményeit (melyek mind okai az energiafelhasználás rohamos növekedésének is).

Az ázsiai modernizáció két legfontosabb példájára vonatkozóan tehát az a jövő legnagyobb rejtélye, hogy a hagyományos értékrendszereket fenntartó, a tradicionális társadalmi struktúrát a modernitás szociális formáival kombináló, és a modernizációt elsősorban mint a nyugati technikai és technológiai vívmányokat átvevő folyamatot értelmező közösségek meg fogják-e tudni fékezni a bőség társadalmának frenetikus keresését szolgáló, de a társadalom jövőjét véglegesen fenyegető környezetpusztító emberi magatartásokat? A konfuciusi, taoista és buddhista etikára épült kínai civilizációban éppúgy mint a hinduizmus legkülönbözőbb ágait jellemző irányzatokban, a kozmikus szemléletmód uralkodó, mely a mindenség és az ember egységén alapul, s a természeti környezet védelme automatikusan következik ebből a szemléletből. Valószínű, hogy a modernizációs folyamat első 2-3 évtizedében a konsumerizmus büvölete minden más megfontolást a feledés homályába taszít, de abban kell reménykednünk, hogy ezek után az évtizedek után a hagyományos értékrendszerekből fakadó belső, lelki és érzelmi, magatartások újra fölülkerekednek és a kulturális kereteknek megfelelő racionalitás révén megakadályozzák a környezetet pusztító fejlődés továbbfolytatását. Meg vagyok győződve arról, hogy ezt a reménységet sem Kína, sem India nem fogják meghazudtolni.

KÍNAI MŰVÉSZET: KÖLTÉSzet ÉS FESTMÉNYEK

Ezt a rövid tanulmányt azért írtam a MIKES INTERNATIONAL folyóiratának abba a számába, mely az elmúlt szeptemberi Tanulmányi Napokon elhangzott előadásom szövegét tartalmazza, hogy a kínai életfelfogás egyik legfontosabb vonását, tehát az embernek és az univerzumnak, mindennek mindennel való összefüggését aláhúzzam egy a modernizáció hagyományos alapjaitól teljesen különböző kulturális területen. A kínai művészet témája mindig érdekelt, jártam azon a vidéken ahol a legszebb kínai festmények születtek, s New Yorkban minden alkalmat kihasználtam, hogy a kínai esztétikával kapcsolatos ismereteimet gazdagítsam.

A kínaiak számára a szép fogalma alapjában véve különbözik a miénktől, mert számukra a szép az egynek és a soknak, a különlegesnek és az egésznek, a konkrétnek és a kozmikus-univerzálisnak egymással való összefüggéséből, összeolvadásából ered. Ez a (mi értelmünkben) dialektikusan felfogott kettős jellemvonás – megkülönböztetés és egyidőben egymással való összefüggés – azt jelenti, hogy a szépség megítélése nem egy intellektuális vita tárgya, hanem a szépség átélése az egyén magatartásában és a közösséggel megosztott létben nyilatkozik meg, vagyis az egy és a sok viszonyában.¹

A lírikus költészet a kínai kultúra legszebb és legnagyobb alkotó művei közé tartozik. Az első legismertebb kötet mely lírai költeményeket tartalmaz „Az énekek könyve” (*Book of Songs*), s ez a Krisztus előtti 1000. évből származik. A költészet

¹ A kínai esztétikára vonatkozóan például lásd: Kuang-Ming Wu, *Chinese Aesthetics.*, in Allinson, Robert E. (ed.), *Understanding the Chinese Mind – The Philosophical Roots.* Hong Kong, Oxford University Press, 1989, 236-264.

művészetét oly nagyra értékelték, hogy ez része lett a nevelési rendszernek, s a közszolgálatba vagyis a császári bürokráciába való felvételi vizsgáknak is tárgyát képezte.

A nagy költők alkotásai sokszor a kínai irodalom legfontosabb témáihoz fűződtek. Így, például, Tao Qian költeménye, „Az őszibarack virágzásának tavasza” (*Peach Blossom Spring*), a legszebb megjelenítése a minden kultúrában meglévő témának, az elvesztett paradicsomnak, egy képzeletbeli ország melyben az ember a természettel tökéletes harmóniában él. A kínai mitológiában erre az elvesztett társadalomra egy halász bukkan véletlenül rá. Su Shi két „Vörös kőszirt” (*The Red Cliff*) című ún. prózai költeményében az állandóság és a változás univerzális filozófiai problémáját fejtegeti. Mind Tao Qian, mind Su Shi költeményei igen sok festménynek, nefritbe (*jade*) vésett ábrázolásnak és más módon készített művészi alkotásnak lett a tárgya.

A kulturális fejlődés folyamán korán, de legkésőbb a Song dinasztia idején (Kr.u. 10. és 13. század) jelennek meg a festményekre ecsettel írt költemények, melyeket sokszor kommentárként („inscription”) adtak hozzá ezekhez a művekhez. Innen érthető a 2000. év őszén, a new yorki Chinese Institute Galleryben szervezett kiállítás nagy érdekessége – „The Chinese Painter As Poet” – s ez alkalommal Jonathan Chaves, a kínai művészetek egyik kiváló amerikai ismerője, tartott egy előadást erről a témáról. A fentebb vázolt dialektikus keretben az ún. „három tökéletesség,” vagyis a költészet, a festészet és a kalligráfia, együtt fejezik ki a szépségideált, bár már a Tang dinasztia óta (a Kr.u. 6. és 9. század között) igyekeztek egy műben egyesíteni ezeket a „testvér művészeteket.” A legtöbb nagy kínai festő és kalligráfus maga is ismert költő volt, és sok költő kitűnt festményeivel és kalligráfiáival.² Chaves szerint ennek a három művészeti ágak egy műben való összefoglalása a kínai művészet és esztétika egyik legfontosabb hozzájárulása a világ kulturális örökségéhez.

Tehát a Song dinasztia alatt alapozták valójában meg a különféle művészeti ágak integrálását. Su Shi alakította ki a literátus ember fogalmát, aki önmagában egyesíti a költő, a festő és a kalligráfus képességeit. Su Shi azt írta a Tang dinasztia alatt élő kiváló költőről és festőről, hogy „festményeiben költészetét sugározta, míg költeményiben festőisége jelent meg.” Ennek az esztétikának természetesen volt sok ellenzője is, akik hangsúlyozták, hogy a költészet és festészet teljesen különböző művészi kifejezési formák, s helytelen őket egymáshoz hasonlónak tartani. Ez a nézet különösképpen megerősödött a Ming dinasztia alatt Wang Moulin és Zhang Dai esztétikájában. Viszont a Sung korban kialakult hagyomány tovább élt, mert a természettel való harmóniát, a feszültségekkel teli világból való visszavonulás szükségességét, s általában a Taoista bölcsesség lényegét, valamint a literátus életideált jelképezte, ahogy ezt az ideált Tao Qian, Wang Wei és Su Shinek magának a művei kifejezték.

A kínai írott és piktorális művészetek legesodálatosabban integrált kifejezését azokban a könyvekben találhatók, melyeket fametszetekkel díszítettek mint, például Xiao Yuncong „Taiping shanshui tu” című mesterművében. Az ebben lévő tájképek a legszebb fametszetek közé sorolhatók a világon. A fametszetekkel készített kínai könyvekkel kapcsolatban meg kell említeni az Országos Széchényi Könyvtár kiemelkedő kezdeményezését, melynek folytán „A Tíz Bambusz Csarnok” (*The Ten Bamboo Studio*) címmel, a kínai kulturális minisztériummal karöltve, egy könyv- és nyomdászattörténeti kiállítást rendezett a Kínai Nemzeti Könyvtár kincseiből 2003. október 1 és december 31-e között.

Dawn in the East and decline in the West: Two Opposing Types of Modernization

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands. In his lecture, Victor Segesvary first defines what modernization is and shows that, since at least the mid-eighties, more and more scholars recognized that there are different types of modernization. With reference to his theme, reflecting the epoch-making work of Oswald Spengler on “Decline of the West” (*Untergang des Abendlandes*), he analyzes as well major differences between co-existing civilizations in the world, emphasizing especially Western secularism, the abandonment of traditions, and the relentless pursuit of the ever-recurring, therefore meaningless, “new.” Pursuing his argumentation in detail with respect to the Chinese and Indian modernizations, he indicates to what extent these two civilizations succeeded to modernize without jettisoning their religious and cultural heritage, their millennial traditions, and their social structures and holistic worldviews. This type of modernization does not mean, of course, the wholesale refusal and rejecting of Western modernizing features, but the acceptance of many useful elements of the Western modernizing process by embedding into their traditional civilizational context and by merging them with existing structures and practices – in a sort of quasi-syncretistic way. Finally, the lecturer calls the attention of the audience to the enormous problems facing the Chinese and Indian modernizing processes, in the first case in the field of politics, and, in the second, in finding the necessary unity in a world of overwhelming cultural diversity.

² A nagynevű angol esztéta E. H. Gombrich írta: „The Chinese were the first people who did not think of the making of pictures as a rather menial task, but who placed the painter on the same level as the inspired poet.” Gombrich, E. H. *The Story of Art*. London, Phaidon Press, 1989, 105.

LENGYEL, Alfonz :

Kína mindent romboló Kulturális Forradalma utáni gazdasági és kulturális fejlődés¹

Előzmények

A Sun Yat Sen forradalma 1912-ben csak a Császársággal járó terheket oldotta meg, de új nehézségeket is rakott a kínai nép vállaira. A japánok elleni háború a nemzetieket és a kommunistákat egy táborba hozta. A háború befejezése után pedig Mao Zedong kirobantotta a polgárháborút, mely teljesen tönkretette Kína gazdasági erejét. Így érkezett el Kína 1949-ben a kommunisták győzelméhez. Ez a Mao által vezetett marxista-leninista rendszer egy olyan gazdasági formulát akart bevezetni Kínában, ami nemcsak a Szovjetunióban, de egyetlen egy kommunista csatlós államban sem sikerült.

1950 és 1976 között a föld megművelésére, mely egy agrárállamban a legfontosabb, különféle metódust alkalmaztak, de egyik sem bizonyult használhatónak. Követve a szovjet tanácsot, ugyanúgy mint Magyarországon, valamint a többi Varsói Szerződésben lévő országokban is, először a nagybirtokokat szétosztották a kisparasztok között. Ezután, amikor látták, hogy a mezőgazdaság haldoklik, akkor termelészövetkezetekbe kényszerítették a gazdákat. Az eredmény - mindenütt ahol ezt a rendszert kényszerítették a gazdákra, így Kínában is - éhínséghez vezetett.

Kínában, a haldokló mezőgazdaságot az ipari fejlődéssel kísérelték megfejteni. Így kitalálták 1958-ban a „Nagy Ugrást Előre” (Great Leap Forward) nevű kísérletet, mely szintén kátyuba vitte Kína teljes gazdasági erejét. Ekkor utasították ki Kínából a kínai barátaikkal együtt a Szovjet tanácsadókat. Ezzel Kína a kommunizmusnak olyan útjára lépett, ami már kínai sajátosságokkal rendelkezett. Egyébként Kína az egész történelme során, ha át is vett a külföldtől valamit, azt átalakította a kínai karakterisztikára. Így vette át Kína a buddhizmust is a Keleti Han Császárság idején (Kr.u. 67). Ennek az emberi megváltásra alapozott vallásnak Indiából való beáramlása után, a kínaiak azt a Zen Buddhizmus néven átalakították, és adták tovább Japánnak.

A kommunisták gyorstalpalón készült diplomával rendelkező „Káderokkal” adminisztráltak, valamint a Marxista- Leninista ideológiából az „osztályharcot” is átvették. Ekkor az általuk megbizhatatlannak minősített intellektuelleket fokozatosan félreállították, sanyargatták és az úgynevezett „Nagy Kulturális Forradalom” alatt még az akkor megmaradtak nagy részét is kiirtották. Mao halála után pedig ugyanabban a városban (Yan'an Fórum), amelyben Mao 1949-ben kihirdette az osztályharcot, Deng Xiaoping bejelentette, hogy az intellektuelleket a kommunista káderekkel egy szintre kell emelni. Deng ezen híres beszédével Kínában megszűnt az osztályharc, és lassan de biztosan kialakult a MARKET SZOCIALIZMUS. Huszonöt évvel később pedig a kínai alkotmányba került a magántulajdon védelme, melyet 2004. január 1-én a Kínai Kommunista Központi Bizottsága megszavazott. Ez a *Kínai Alkotmányt* módosító határozat végső megszavazást nyert a Kommunista Párt X. Kongresszusán.

1980 június 2-án jelent meg a *Beijing Review*-ben a market orientálású rendszer fontosságáról szóló cikk. Ebben határozottan kijelentették, hogy ez nem jelenti a „kapitalizmus” elfogadását. Ennek bizonyítására marxista frazeológiát használtak, például: A „kapitalista versengést” a jobb szolgáltatás elérésére „szocialista versengésnek” titulálták. Kevesebb mint húsz év múlva ez a kérdés már fel sem merült. Először a „versengést” az állami vállalatoknál gondolták fontosnak. De később belátták, hogy inkább adják bérbé a hasznot nem hozó gyárakat a külföldieknek, mert az államnak sem pénze, sem munkaereje nincs a tönkremenő gyárak közötti versengés lebonyolítására.

A Mao gazdasági sikertelen kísérletezése alatt az élelmiszer előállítás helyett a parasztokat kényszerítették gyapot termesztésére, de nem biztosítottak nekik sem helyi, sem világpiacot. A földművelő parasztokat közmunkára is kötelezték, mely szintén a mezőgazdaság kárát idézte elő. Kínát a középkori állapotokba taszították, mely a külvilággal való kapcsolatok megszakítását is maga után vont.

Az angolok, már 1949-ben elismerték „Vörös” Kínát. Az angol kormánynak ezt azonnal meg kellett tennie, mert ahogy a kínai kommunisták Tibetbe is behatoltak, főlő volt, hogy Hong Kong-ot is elfoglalják. Deng Xiaoping javaslatára Hong Kong beolvasztása az anyaországba jóval később, angol-kínai diplomáciai megegyezésre, Deng zseniális „Egy Ország Két Szisztéma” alapján meg is történt. A kínai kommunisták beleegyeztek, hogy Hong Kong 50 évig „kapitalista” maradjon. A „Market Szocializmus” lényegében csak abban különbözik Hong Kong „kapitalista” szisztémájától, hogy amíg az anyországból egy párt rendszer van, Hong Kongban a vezetés a többpárt rendszeren alapszik.

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).

Az amerikaiak csak 1972-ben vették fel a diplomáciai kapcsolatot Kínával és kizárólag Taiwan (Republic of China) támogatták. Kissinger kerülő úton, hamis útlevelel ment Kínába, nagy titoktartással, egy kínai–amerikai csúcstalálkozót előkészíteni. Majd Nixon és felesége találkozott Mao-val és annak a volt színésznő feleségével, aki tönkre tette a kínai színészetet és művészet minden ágát. Az amerikai Első Asszony (First Lady), Nixon felesége, akkor Amerikában nagyon divatos Miki Egér, (Mickey Mouse) órát adományozott a kínai „első asszonynak” Jiang Qing-nek, amin a kínaiak még a mai napig is nevetnek.

A Shanghai Communiqué-n kívül ezután sokáig semmi más nem történt, csak az amerikaiak hozzájárultak ahhoz, hogy ezentúl ne Taiwan, hanem „Vörös Kína” képviselje vétőjoggal Kínát az Egyesült Nemzetekben.

Amikor mi, amerikai professzorok, Mao halála után Deng Xiaoping kérésére Kínába mentünk segíteni újjáépíteni az iskolákat, egyetemeket, és kulturális intézményeket, a kínai kollégáim megkérdezték, hogy hogyan lehet az, hogy az amerikai újságok soha nem támadták a Mao *Kulturális Forradalmát*. Nixon is akkor jött barátkozni a gyilkosokkal, amikor milliókat tettek tönkre vagy irtottak ki. Most meg, amikor Kína a „*Kapitalista Útra*” tért, az amerikai újságok állandóan támadják Kínát. Többször megesett, hogy a New York Times átvette a kínai újságoktól az anyagot. Lényegében ugyanazt írta, csak gúnyos aláfestéssel. A válasz talán az lenne, hogy Mao alatt Kínát a kommunista szisztéma a középkorba taszította vissza. Most viszont Kína talpra állva olyan fejlődést ért el, hogy az amerikai gazdasági szakértők előre látják, hogy a világpiacon nemsokára Kína riválisa lesz Amerikának.

Az Anhui Egyetem alelnöke, ahova érkeztem 1980-ban, megkérdezte a véleményemet arról, hogy hogyan képzelem el Taiwan egyesítését az anyaországgal. Azt válaszoltam, hogy ha Kína olyan magasra tudja emelni gazdasági fejlettségét és politikai szabadságát mint Taiwan, akkor senki sem fog törődni többé azzal, hogy ki „egyesíti” a másikat.

1980-ban az első kínai utam után, a New York államban levő, Jamica város St. John (Szent János) Egyetemén tartottam beszámolót az amerikai KÍNA-SPECIALISTÁK-nak. Óriási támadás ért akkor, amikor azt mondtam, hogy ***aki a 21-ik században partnere lesz Kínának, az fogja abban a században Kínával a világot vezetni.*** Azok a specialisták, akik akkor a legjobban és legdurvábban ágáltak a kijelentésem ellen, ma a nevemet meg sem említve, ugyanazt harsogják.

A kínaiak nagy szeretetben tartották az akkor kiküldött amerikai „Ügyvivőt”, a későbbi amerikai elnököt George Bush-t és feleségét Barbarát. Amikor én a Fudan Egyetemen, Shanghai-ban, segitettem megépíteni az egyetemi múzeumot, valamint kidolgozni a terveket egy *Muzeológiai Intézet* fellállítására, jutalmul, az egyik jól ismert Shangha-i kartonista festette meg nekem, a hagyományos „Ecset és Tinta” technikával, a Bush házaspár portréját. A képen George és Barbara a „Tiltott Város” előtt kerékpározva mennek a piacra a napi zöldséget megvásárolni.

A Nyitott Kapu Politikája

A *Beijing Review*, 1980. április 28. számában meghírdették Deng Xiaoping „Nyitott Kapu” (Open Door) politikáját. Ugyanakkor bejelentették a *China International Trust and Investment Company* (a Kínai Nemzetközi Tröszt és Beruházási Társaság megalapítását).

Deng Xiaoping egyszer kijelentette, hogy marxizmussal csak politikai stabilizálást tudhat Kína elérni de nem gazdasági előrehaladást. Ezt a politikai stabilizálást Mao annakidején úgy fogalmazta meg, hogy a rend eléréséhez szükséges kellék a puska csöve.

Deng Xiaoping, Mao ideológiája ellenére ezt a kijelentését akkor tette, amikor még az öreg bolsik a Kínai Kommunista Párt Politikai Bizottságában bent voltak. Szerencséjére, a természet szelektálása folytán az ellenzői egymás után haltak meg, vagy olyan öregkort értek el, hogy magatehetetlenségüknél fogva nem nagyon tudtak tiltakozni. Ezek közül az úgynevezett „hosszú menetelők” közül annyi halt meg, hogy egy főfunkcionárust kellett kinevezni, aki a temetésükön az államot és a kormányt képviselte. Így Deng Xiaoping Kínára áldásos eszméjének véghezvitelére segített, a Politikai Bizottságban levő egyre növekvő „Reformisták” és a sírjuk felé haladó „Konzervatívok” közötti, fokozatosan a reformisták oldalára eső kedvező arányszám.

Kína továbbra is az ÖTÉVES tervekkel operált, de ebben már benne volt a külföldről jövő tőke és gyáripár modernizálása is. A külföldi tőke és iparcikk először Kínába valamikor legnagyobb ellenségétől a japánoktól jött. A japán kormány mélyen meghajolva a kínai nép előtt megkövette őket a háborúban elkövetett atrocitásai miatt. Még egy óriási emlékművet is állítottak azon civilek emlékére, akiket a háborúskodás során minden ok nélkül kiirtottak. A már kiöregedett nőknek is felajánlottak pénzbeli kielégítést, akiket fiatal korukban a háború alatt japán katonai bordélyokba kényszerítettek.

Először a nők többsége annyira szégyelte azt, ami velük történt, hogy még az édesanyjuknak sem akartak arról beszélni. Most pedig hosszú évtizedek hallgatása után, akik még életben maradtak, azok bedübörögtek a kompenzálást ígérők ajtaján és minden szégyenkezés nélkül bejelentették igényüket.

Általában a világ karikatúristáinak az a feladata, hogy bár egy kicsit felnagyítva, de rátapintsanak bizonyos dolgokra, mely jellemző a nem mindennapi, vagy előzőleg nem karakterisztikus életszemléletre. Ez lehet egy személy, társulat vagy egy meghatározott kisebb vagy nagyvilági közösségnek kipellengérezése.

A kínai karikaturistákat Mao alatt elnémitották és csak egynémelyikük tehetségét használták fel propagandaplakátok készítésére. Deng Xiaoping jóvoltából azok a karikaturisták, akik a borzalmas kitelepítésük alatt nem haltak meg, hanem visszatértek, most egy bizonyos szabadsággal élcelődhetnek. Az egyik ilyen karikaturista a következőképpen mutatta be a kínai nők változó világát. Az első kínai forradalom után, 1912-ben sok kínai nő apáca akart lenni. A kommunista forradalom (1949) és azt követő „Kulturális Forradalom” alatt a nők álma volt párttitkárhoz menni feleségül, vagy maguk is a Kommunista Párt helyi titkárságára áhítoztak. Amikor pedig Deng meghirdette a „Kapitalista Utat” és kijelentette, hogy nem szegények gazdagnak lenni, a nők azonnal bankárhoz akarnak menni feleségül vagy maguk is bankárok akarnak lenni.

A Ming periódusban írott és nagyon populáris opera témáját is a karikaturisták felhasználták a szociális paródiájuk kifejezésére. Az eredeti téma szerint egy titkos szerelem alakult ki egy szegény fiatal tudós és egy gazdag földesúr leánya között. A szolgálólány közvetítésével jutottak el egymáshoz szerelmes levelek, amíg nagy viszontagság után végre egybekelhetek. Ezt a történetet a megváltozott „*market szocializmus*” szellemében az egyik karikaturista úgy fejezte ki, hogy a szerelmes levél helyett a cselédlány átadja az úrnője kérdő lapját. Ebben a levélben a hölgyecske *nem* a soha meg nem szűnő halálos szerelméről biztosítja a férfit, hanem a férjnek kiszemelt egyén bankszámla tartalmáról érdeklődik.

Mielőtt azonban a külföldi, még bátortalan beruházók, a nyitott kaput kihasználták, szeretnék volna a nép vásárló erejét megvizsgálni. Ezt a törekvést akkor Sichuan Kormányzója, Zhao Ziyang azonnal megértette és életbe léptette a tartományában, majd az egész Kínára kiterjedő „*Felelős Mezőgazdasági*” rendszert. Ebben a fölművelési újításban a parasztoknak használatra visszaadott földön a termelés hozamából kellett fizetniük a föld használati díjáért és a többlettermelést a szabad piacon értékesíthették. A másik fontossága ennek a rendszernek pedig az volt, hogy a termelést összekapcsolták a feldolgozással és az értékesítéssel, mely szintén hasonlított a kapitalista gazdasági módszerre. Többen támadták a régiék közül, de ennek a szisztémának a védelmére a *Beijing Review* 1980 augusztus 4. száma ezt a módszert „*szocialista profitnak*” hívta, mert ez a hozam szerinte nem MAGÁNTŐKE. (Private Capital). Húsz évvel később viszont ez a magyarázat már idejét múlta. Nemrégiben bekerült Kína alkotmányában a magántőke védelméről szóló módosítás.

Ezt megelőzően már 1980 óta Kína elérte a legnagyobb létszámot számláló agrárlakosság vásárlóképessé tételét. Ezt látva a külföldi tőke egymást féltreélő igyekvéssel rohant a kínai lehetőségeket kihasználni.

A gazdasági együttműködésben először élen jártak a japánok. Így a háború alatti ellenségből üzlettársak lettek. Ezt követték a németek. A volt óriás plakátokon, azelőtt Mao Zedongnak a „*nagy tanítónak*” kis vörös könyvecskéjéből vett idézetek árasztották el a vidéket és a városokat. Ebben a megváltozott légkörben viszont a Mao idézetek helyett a Hitachi televízió valamint a Gründig rádió reklámjai jelentek meg. Majd minden amit gondoltak, hogy *az egy milliárd és kétszázmilliót* számláló nép meg tud venni, az mind reklámaikon bemutatásra került. Jenleg már az EU is megindította Kína fele való üzleti vállalkozásait.

A televízióban először csak minden óra végén engedtek öt perc hirdetést. Most pedig a nyugati mintára teletűzdelik a televíziót hirdetésekkel. Először a TV szerkesztői kényesen vigyáztak arra, hogy szexuális képek ne kerüljenek a képernyőre. 1985-ben egy német hirdetővállalat felkért, hogy legyen művészeti elbírálója a Shanghai-i TV-ben bemutatandó Mercedes Benz kocsiról készült videószalagnak. Én kínosan vigyáztam arra, hogy szexi dámák, ahogy nyugaton szokták az autókat bemutatni, rá ne kerüljenek a videószalagra. Amikor a próba vetítést a Shanghai-i TV állomásnak bemutattuk, csak azt kifogásolták, hogy amikor a nagyon csinos hölgy a kocsiból kilépett, akkor egy kicsit a térden felül csúszott fel a ruhája. Így azt ki kellett vágni.

A market szocializmussal ez is megváltozott. Manapság nem nagyon lehet látni Kínában hirdetést, amelyben egy kis szexre való utalás ne lenne. De a TV programok is nagyban szexuálisan orientálódnak. A rock zene átvétele, még a reform lelkű Deng Xiaoping-ot is megingatta, és ez az új áramlatot „*Kulturális Szennyeződés*”-nek hívta. A kapitalista meggazdagodást félreértők nem tisztelve a szerzői jogot, milliószámra másoltak videó- és zene szalagokat és azokkal elárasztották Kínát. Az amerikai kormány hivatalosan tiltakozott ez ellen a kalózkodás ellen és követelte, hogy az illegálisan lemásolt anyagot a kínai kormány szervei semmisítsék meg. Ez kapóra jött Deng embereinek, akik ezt az anyagot maguk is kulturális szennyeződésnek tartották. Nagy szorgalommal estek neki, még bulldózerokkal is elsöpörni a „*kulturális kalózok*” másoló laboratóriumait és azok raktárában felhalmozott áruit. Ha ezt a munkát nem amerikai követelésre tették volna a kínai hatóságok, akkor a nyugati világ újságjai biztosan harsogták volna, hogy Kínában nincsen kulturális szabadság.

Én egy igen érdekes kísérletet végeztem a kínai nők szépepérének a szociális helyzet szerinti átalakulására. Kínában a mai napig is az ablakban szárítják a kimosott fehérnemüket. Shanghaiban évente megérkezésem utáni napon mindig ugyanazon ablakban fotóztam a száradó fehérnemüket. Így egy sorozatom van a női fehérneműkről is. Ahogy az anyagi helyzetük engedte, látható a fejlődés a Mao alatti óriás bugyogó és a „*Victoria Secret*” nevű jóval drágább picike kis női alsónemű között. Így ezzel is illusztrálható a Deng Xiaoping által meghirdetett „*Market Szocializmus*” gazdasági és kulturális hatása.

A kínai gazdasági fejlődés annyira felcsigázta a külföldiek beruházási vágyát, hogy még a Tian' Anmen Téren való incidensnek minősített diákok leggyilkolása sem térítette el a beruházni akaró külföldieket az üzleti kapcsolatok további megtartásától. Még azzal sem törődtek, hogy a kínai „*vásárlóképesség apját*” Zao Ziyang-ot, aki a diákok követelése mellé állt, letartóztatták és kidobták a Kommunista Pártból. Ez az „*Ő bajuk nem az enyém*” jelszóval üzleteiket még jobban kiterjesztették.

Városfejlesztési politika

Érdekes megfigyelni, hogy Kína területi kiterjeszkedése a történeti, de a történelem előtti korban is a Yangtze folyótól a Csendes-óceánig fokozatosan fejlődött. Most pedig a városainak fejlődése a Csendes Óceán partja hosszán beindított „*Különleges Gazdasági Zónától*” fokozatosan a Jangtze folyó és azon túli részek felé terjeszkedik. Mivel északról és észak-nyugatról nincs olyan gazdasági erő, melyre támaszkodni lehetne, így természetesen a Csendes-óceán partján lévő kereskedelmi kikötőket tették bele az első zónába. A tönkrement kikötőket, mivel a Mao uralma alatti Kína teljes elzárása következtében ezekre nem volt szükség, a Deng Xiaoping által meghirdetett program alátámasztására, a be- és kiáramló anyag szállítása érdekében, felújították és nem csak állami, de magán segítséggel is új kikötőket építettek. Azokra a városokra, melyek beleestek ebbe a különleges zónába, néhány éven belül nem lehetett ráismerni. A városok nyitott szennyvízcsatornák sikkárait megszüntették és helyükbe felhőkarcolókat építettek. Néhány sikkárt azonban, mint „Élő Múzeumot”, a turistáknak jó pénzen való bemutatásra megtartottak.

Mao halála idejében a nép zöme kerékpáron közlekedett, és az utcákon és utakon csak katonai Jeep-re emlékeztető hivatalos gépkocsik és borzalmasan füstölő orosz gyártmányú teherautók közlekedtek. A távolsági autóbuszok is úgy néztek ki, mintha drótokkal lettek volna összekötve, hogy szét ne essenek. Ma a lakosság igen nagy részének van külföldi gyártmányú magángépkocsija. Az orosz teherautókat pedig felcserélték a modern Volvo, Mercedes, valamint az amerikai autóbuszok és teherautó típusokra.

Kereskedelem fejlődése

A városokban lévő ipar fejlődésével párhuzamban fejlődött ki a kereskedelem. Mao alatt olymindegy volt, hogy az eladó adott-e el valamit vagy sem, mert ugyanani fizetést kapott, mintha törte volna magát az eladásra. Ezért Deng Xiaoping „*Market Szocializmusa*” elején a kiszolgálók nem nagyon értették meg, hogy a közös tálból már nem lehet ebédelni. A pénzért dolgozni is kell. Megegett, hogy az eladó haragra lobbant, amikor éppen valami érdekeset olvasott, és valaki akkor akart tőle cipőt vásárolni. Igyekezett tehát magáról a vevőt lerázni. Igen sok karikaturista élcelődően megörökítette ezt a kommunista kereskedelmi periódusból visszamaradt módszert.

Lassan a kínaiak nem csak nyugaton, hanem otthon is megtanulták, hogy a VEVŐ az ÚR, akit ki kell szolgálni és nem inzultálni. Most pedig addig mentek a vevők becsalogatására, hogy jobb üzletekben gyönyörű lányok majdnem a derekukig oldalt felhasított hosszú szoknyában állnak és fuvola hangon kérdezik angolul „*May I Help You*”, (Segíthetek valamit) és beteszolják a kirakatot bámulókat az üzletbe. Ezt az új üzleti fogást is jól kipellengézték a karikaturisták.

A közlekedés és kommunikáció fejlődése

Az anyagszállításra a meglévő utak és vasutak nem voltak elegendők. Megegett, hogy az áru megrohadt, mert nem voltak képesek annak elszállítására. Ezért megindult az utak, hidak, valamint vasutak és repülőterek építése. A kínai jog előírja, hogy az építési munka megkezdése előtt talajpróbát kell venni, nehogy az építmény alapzata fontos kulturális örökséget sértsen meg. Az építetőknek kell állnia a régészeti feltárásokkal járó költséget. Ez viszont azt eredményezte, hogy csak ott ássák ki és vizsgálják meg az altalajt, ahová építeni akarnak.

1997 nyarán kértek meg, hogy mint a *Sino-American Field School of Archaeology* amerikai igazgatója, segítsék kiadni a Shaanxi Tartományban levő Tongchuan város mellett egy papírgyár alapjait, ahol egy 4 vagy 5 ezer éves Yangshao kultúrához tartozó falut találtak. Ki is ástuk egy részét igen hamar. Azonban nem engedték tovább folytatni az ásást, mert oda már nem terjedt ki a papírgyár építése. Így annak a történelem előtti falunak egy igen nagy része örökre a föld alatt maradt.

A teljesen elhanyagolt telefonhálózat kiépítése nagy nehézséget jelentett. Ezért a kínai vezetőség úgy döntött, hogy azonnal vonal nélküli telefonok gyártására hívja meg a külföldieket. Ma már majdnem minden kínainak hordozható telefonkészüléke van.

Energiafejlesztés

A kínai lakosság egyre növekedő kényelmi és kulturális igénye megkövetelte az ahhoz szükséges energiamennyiség kitermelését. A szénenergiának a turbinák fűtésére való felhasználása nagy levegőszennyeződést vont maga után. Kínának más energiaforráshoz kellett folyamodnia, mely a Yangtze folyó vízi energia kihasználását vonta maga után. A Kommunista Párton belül is óriási vita folyt, amíg végre elhatározták a vízi energiából átalakított elektromos áramforráshoz vezető gátak megépítését.

A gátak közötti szakaszokon keletkező vízemelkedés miatt a helyi lakosságot át kellett telepíteni. Ez nem csak óriási érzelmi hatást vont maga után, de nem is volt idejük, hogy azon az óriási területen kiterjeszkedő víztakaró alatt minden régészeti leletet megvizsgáljanak. A nyugaton levő régészeti találkozókon egyes résztvevők ezért a veszteségért vitriolos antikínai kijelentésekkel illették a kínai kormányt. Nem voltak hajlandók megérteni, hogy a kínai nép jóléte érdekében tett intézkedésük felmentette őket ezen elháríthatatlan „hibák” elkövetésétől.

Új jogalkotás és annak keresztülvitele

A beáramló külföldi beruházások jogi biztosítása érdekében igen sok jogszabályra volt szükség. Egyetemeken jogi szemináriumokat tartottak amerikai és kínai jogászok részvételével. Sok amerikai jogi iroda alkalmazott kínai jogászokat, valamint kínai jogi iroda amerikaiakat. Új törvényeket hoztak, úm. a tulajdon védelméről a munkásvédelemig, életbiztosítás, kórházbiztosítás és egyéb gazdasági tárgyú törvények, de időbe telt, amíg mindenütt az egész országban azt megértették és alkalmazták.

A helyi kis kommunista vezetők sem intézkedhettek a saját érzésük alapján, mint ahogyan azt a Mao idő alatt tehetők. Nekik is alkalmazkodni kellett az új törvényekhez és nem élhettek vissza többé előnyös politikai helyzetükkel. Így megtörtént, hogy több kommunista „kiskirály”-t, akiket hatalmukkal való vagy gazdasági visszaélésen fogtak, ki is végeztek. Ez Mao Zhedong idejében csak akkor történhetett meg, ha az illető a Mao kegyeiből valami ok miatt kiesett.

Oktatás fejlesztése

Az oktatás terén is nagy változást hozott Den Xiaoping úgynevezett „NÉGY MODERNIZÁLÁSA”. Évente több ezer diákot küldtek külföldre tanulni. A hazai egyetemeket pedig külföldi professzorok segítségével újjáépítették. Egyes iskolákat a kulturális forradalom alatt magtáraknak vagy istállóknak használtak, most átépítve ismét a tudomány fellegvárává avatták. Az egyetemekre most már nem kellett, hogy valakinek katona, munkás, vagy paraszt legyen a származása, hanem hogy átmenjen azon a nehéz vizsgán, mely sikeres elvégzése adhat csak lehetőséget arra, hogy valakit egyetemre felvegyenek. Ott is csak úgy maradhat meg, ha jól tanul és a vizsgáit időben leteszi.

Az utóbbi években már magánegyetemet is nyitottak, vagy meglévő állami vagy magánegyetemek külföldi egyetemekkel partnerként közös diplomát adhatnak. Így megakadályozták azt, hogy a külföldön tanuló diákok kint maradjanak. Kínában is kaphattak ilyen formában „külföldi” diplomát.

Újabban Kína olyan erős pénzkészlettel rendelkezik, hogy haza tudja csalogatni a külföldön elhelyezkedett és ott végzett tudományos kutatókat. Mao halála után a kínai közoktatás olyan ugrásszerűen emelkedett, hogy a kínai egyetemi laboratóriumok bérmunkákat végezhetnek amerikai vagy más külföldi megrendelésre. A megrendelő intézmények a kínai egyetemi laboratóriumokat a legutolsó követelmények szerint rendezték be. Így is olcsóbban tudnak kutatási eredményekhez jutni, mintha azt egy amerikai laboratóriumban végeznék.

A kínai pénzügyi intézmények fejlődése

A kínaiak Mao alatt csak bélyeg csereberelésével és azok értékesítésével tudtak egy kis mellékkeresethez jutni. Most már pénzügyi tőzsdéjük is van, valamint megnyitották a mezőgazdasági futurista áru „Börzét” is. A banküzletek lebonyolítása is az állam kezében volt, de lényegében nem sok magánforgalommal. Ez a helyzet is már fokozatosan megváltozott. Egyre nagyobb pénzerővel, nem csak külföldi magán bankok lepték el Kínát, de megjelentek már a magán biztosítótársaságok, valamint a külföldi express levél és légi valamint hajón való áruszállító vállalatok is.

TV és tömegszórakoztatás

Most már négy nemzeti televízió állomása is van Kínának és töménytelen helyi állomása is. 1990 után a TV szerepe is megváltozott. Előtte a Pártot szolgálták és a Párt által kiagyalt népoktatási programokat. Most pedig külföldről átvett, néha sikamlós, valamint saját egy kissé szexuálisan fűszerezett programjaikkal szórakoztatják a lakosságot.

Ennek folyamán nem csak a korábban bevezetett *kareokék*-ben élvezhetik a kínai tömegek a saját hangjukat, hanem a *discók* psychodelic világításában, fülsüketítő zene mellett ugrálva, szívjátják magukba a zsufozásig tele terem izzadságtól és cigarettafüsttől kellemetlen szagú levegőjét.

Ezen új tömegszórakoztatás mellett, a nyugati klasszikus zene, mely már nyugaton a fiatalság körében kihalóban van, Kínában új erőre kapott. Amikor Kínába érkeztem és megtudták az egyetlen, hogy én magyar származású amerikai vagyok, az ötórás reggeli zenés ébresztőn, a kommunisták valamelyik mozgalmi dala helyett a Liszt Magyar Rabszódiaját játszották. Amikor ezt meghallottam elsírtam magamat. Amerikában ilyet az egyetemeken nem lehet hallani, csak valamilyen fülsüketítő zenét, de azt sem hajnali öt órakor.

Kínának, amikor 1980-ban egy amerikai professzori küldetésben oda megérkeztem, egyetlen egy nyugati típusú zenésze, vagy operaénekeese és ballerínája sem volt. Azóta, hogy Deng Xiaoping meghirdette a „Market Szocializmust”, a világot előntötte ezen irányban is képzett kiváló művészeivel. A filmipara, mely említésre méltó sem volt, egyik produkciójával érmet nyert a Canne-i filmfesztiválon. Minden nagyobb Kínai városnak még szinfónikus zenekara is van. Festői és szobrászai is eljutottak a velencei és más Biennalékra, valamint a világ elegáns művészeti gallériáiba is. Mint érdekességet meg kell említeni, hogy a nyugati művészek egyes munkáin a kínai tradicionális művészet hatásának kopírozása mutatkozik, addig a jelenlegi kínai művészek, bár teljesen meg nem értve, a beáramló magazinokon keresztül, a nyugati művészetet kezdték uánozni.

Erre is van egy kiváló karikatúra. A nyugatról a kommunisták elől elmenekült, Deng Xiaoping szocializmusába bízva a nagybácsi a feleségével és gyerekeivel haza látogat. A vacsorán a helyi kínai nyakkendővel és nyugati zakóval ül és amerikai sört iszik, valamint amerikai cigarettát szív. Az amerikai nagybácsi pedig Mao zakóban ül és teát iszik. A kínai testvérének gyerekei görkorsolyával randalíroznak a szobákban, amíg az ablakon át lehet látni, hogy a nagybácsi gyerekei az udvaron sárkányt eresztenek.

Véggövetkeztetés

Amennyiben Kínának a világhelyzete meg nem változik, és továbbra is Kína tartani tudja jelenlegi felfelé ívelő gazdasági emelkedését, akkor Deng Xiaoping elmélete áldás lehet az emberiség számára. Deng nem kívánta a Mao Zhedong nimbuszát olyan drasztikusan lerombolni, mint ahogy a Szovjetunióban a „desztalinizáció”-ban tettek. Sztalint még a Kreml falából is kidobták azzal az ürüggyel, hogy inkább legyen az édesanyja mellett, mint olyan messze távol az anyja sírjától. Miért nem gondoltak erre a nemes cselekedetre, amikor Lenin mellé a Kreml falába temették?

Annak ellenére, hogy Mao eltúrte, hogy a „Gang of Four” (A Négyek Bandája) Deng fiát az ablakon dobják ki, ami miatt a fia teljesen megbénultan élheti le életét, Deng nem kívánta a sokáig uralkodó Mao „kultusz” megsemmisítését. Néha még Mao idézetekkel is bizonyította a *Market Szocializmus* fontosságát, ahogy néha nyugati politikusok is bibliai idézettel akarják elfogadtatni a lakossággal a vélt országépítő ötleteiket.

Deng Xiaoping nem akart állami temetést kapni. Nem akart úgy elmenni az élők sorából, ahogy az Maonak megadatott. Deng nem kérte, hogy Mauzoleumot építsenek neki. Ő csak azt kérte, hogy hamvait hintsék el a tengerbe a hőnszeretett anyaország, Taiwan és Hong Kong partjai közelében.

Amikor a Shanghai-i Rádió és TV megkérdezte tőlem, hogy gondolom-e azt, hogy Nagy Imre és Deng Xiaoping hasonlóak voltak, akkor én azt válaszoltam, hogy az lehet, hogy mint kommunisták hasonlóak voltak, de Nagy Imre nem lövett a diákokra.

Később, amikor ezt a kérdést Kínában diákjaimnak felvettem, azt a választ kaptam, hogy a diákok is és a kormány is hibás volt ebben az ügyben. De véleményük szerint Deng Xiaoping azt hitte, hogy megmentette Kínát a végpusztulástól. A Maoisták azzal vezették félre, hogy azt mondták neki, hogy a diákok fel akarták rúgni az ő általa kidolgozott és beindított *Market Szocializmust*. Szerintük, logikusan az követte el a diákok elleni bünt, aki Deng-et becsapta, és emiatt járult hozzá Deng Xiaoping a diáktüntetésnek katonai akcióval való leveréséhez.

A történészek majd sokat fognak ezen vitatkozni, mint a Kennedy elleni halálos merényleten is. De az a fontos, hogy ha tett is Deng Xiaoping minden félrevezetés nélkül is ilyen határozatot, akkor is a teljes képet kell megvizsgálni. Ha pedig ezt bárki is megteszi, láthatja, hogy ha a Maoista „*Kulturális Forradalom*” szelleme fenmaradt volna, akkor ma a világnak egy milliárd kétszáz millió kínai által vezetett támadással kellene szembe néznie. Sokkal jobb egy világgazdasági kooperáció, a kínai vendéglők mindenütt való eltejerjedése, a kínai tudományos és kulturális embereknek a világ emberiségére való jó hatása, a kínai orvostudomány és I Ching valamint Feng Shui megismerése, mint egy egymással farkasszemet néző ellenséges táborban kiirtani egymást.

Használt források

- Beijing Review, 1980, April 28, p. 25.
- Beijing Review, 1980, August 4, p. 27-28.
- Lengyel, Alfonz, Archaeology, „*China's Museum and Modernization*” Fall 1984, p. 80.

- China Reconstruct, 1987, March, p. 40-42.
- US. News and World Report. 1985, June 24, p. 35-38.
- Alfonz Lengyel, *Modernization and Chinese Museums: A professional Dialogue*, MUSEUM, # 147, p. 148-150. (1985, ICOM-Unesco/Paris)
- Alfonz Lengyel, „*New Direction in Chinese Sociology*” Proceedings of the Oriental Section of the Arpad Academy, Cleveland, p. 89-94, 1986.
- Lengyel, Alfonz. , *Social and Political Satire in Chinese Cartoons*. Proceedings of the Oriental Section of the Arpad Academy, 1988. p.235-239.
- Lengyel, Alfonz with Hongying Liu-Lengyel, „*Is Chinese Socialism a Capitalist Road?* The Journal (Philadelphia Social Studies Council). 1989. p. 10-14.
- Hongying Liu-Lengyel, Facing East Facing West, „*The different interpretation of Chinese Market Socialism by the American and Chinese Media*”. Kalamazoo, 1990, p. 74-78.
- Lengyel, Alfonz, „*Protest Art and Sociological Cartoons after Mao*” Facing East- Facing West. Kalamazoo, 1990. 387-394.
- Dr. Alfonz Lengyel, még ki nem adott kézirta a „*Benefit of Deng Xiaoping’s Four Modernization*”.

Economic and Cultural Development after China’s Devastating ‘Cultural Revolution’

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands. The author, as an American guest professor is an active player in the rebuilding process of the preservation of China’s cultural heritage since the very beginning of Deng’s Open Door Policy, and has an in-depth and first hand, decades long experience with China’s transformation since 1980. This lecture is a summary of his experience during this period that covers all aspects of China’s economic, social and cultural transformation. The lecture’s special characteristic is its personal tone.

WONKE, Rezső : Élet a klasszikus Selyemút mentén¹

Az első kínai úrhajó fellövésének évében

Tisztelt Mikes Kelemen Kör Tagjai! Hölgyeim és Uraim!

„Hát nem tudom” kezdi egyik önéletrajzi könyvét Jiri Menzel. „Hát én sem tudom”, nem könnyű olyan valakinek megszólalni Önök előtt, aki az elmúlt 25 évben mindig képekben mesélte el történeteit.

Mielőtt belekezdenék előadásomba, szeretnék erről a helyről is köszönetet mondani Kelecsényi Ágnesnek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény helyettes vezetőjének, Stein Aurél élete és munkássága kitűnő ismerőjének és kutatójának, Bethlenfalvy Géza orientalistának, aki behatóan ismeri Stein indiai munkásságát. Végül, bár elsőként kellett volna említenem: Dr. Bárdi László egyetemi docensnek, a pécsi Ázsia Intézet megalapítójának, aki több évtizedes töretlen szorgalmú Kína kutatásai után immár, 20-ik kínai útján szellemi vezetője volt az „Első Magyar Selyemút Expedíciónak”. Bárdi tanár urat klasszikus értelemben, atyai jó barátként szeretem. Háromszor voltunk együtt Kínában, egy alkalommal Tibetben.

*

Előadásomat az alábbiak szerint tagolnám:

- Bevezetőként néhány adat Kínáról, a teljesség igénye nélkül.
- Tiszteletadás a korábbi magyar keletkutatóknak.
- Stein Aurél élete, munkássága, érdeme a tudományban.
- Az első Magyar Selyemút Expedíció kitűzött feladatai és a kitűzött célok teljesítése (ezt megszakítanom egy rövid filmbejátszással, - ami remélem, ha dióhéjban is - de felvillantja az egész megtett utat).
- Három, olyan helyszínt emelnék ki illusztrálva, melyek véleményem szerint különösen érdekesek lehetnek a jelenlevők számára, és szorosan egybeesnek a konferencia témájával: Kara Hoto romvárosa. Zsalugáteres ablakok, tornácos házak az Ili folyó völgyében. Dzsungáriai, magyar utazó még nem látta 1500-1800 éves türk szobrok. Itt húznám alá, hiba lenne egy „dzs”-vel kiegészített „Ungáriáról” beszélni.

*

Létezik valami, amit a rengeteg szabad idővel rendelkező kínaiak nem csinálnak? Rákot esznek, teát isznak, forrásvizet kortyolnak, operaáriákat énekelnek, sárkányt eregetnek, tollaslabdáznak, fűszállal sorsot húznak, papírdobozokat készítenek, bonyolult zsinórfeladványokat oldanak meg, madzsongot játszanak, szerencsejátékokat üznek és zálogházba csapják a ruhájukat, ginzenggyökeret főznek, kakasviadalra járnak, a gyerekeikkel hancúroznak, virágot locsolnak, zöldséget ültetnek, gyümölcsöt szednek, sakkoznak, fürdenek, társalognak, kanárit tartanak, szundítanak egyet délután, egy étkezés során háromra való ételt megesznek, snóbliznak, tenyérjósolnak megvitatják a rókák lelkivilágát, operába járnak, dobolnak, gongon játszanak, furulyáznak, kalligrafikusan írnak, kacsazuzát majszolnak, sós sárgarépát, diót szorongatnak a kezükben, sasokat röptetnek, postagalambot etetnek, veszekednek a szabójukkal, zarándokútra mennek, templomba járnak, hegyet másznak, csónakversenyekre járnak, bikaviadalokat tartanak, nemi serkentőket szednek, ópiumot szívnak, összegyűlnek az utcákon, rákiabálnak a repülőgépekre, utálják a japánokat, nem győznek csodálkozni a fehéremberen, bírálják a politikusaikat, buddhista klasszikusokat olvasnak, gyakorolják a jóga légzést, buddhista szeánszokat tartanak, jövőmondókhoz járnak, tücsköt fognak, dinnyemagot esznek, fogadásokat kötnek, és a nyertes süteményt kap, papírlámpaversenyeket rendeznek, különleges tömjént égetnek, galuskát esznek, irodalmi rejtvényeket oldanak meg, cserepes virágot nevelnek, születésnap ajándékot küldenek egymásnak, hajlonganak egymás előtt, gyereket csinálnak no meg alszanak is. *Lin Yu Tang*

*

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).

Az előadó beszámolóját videobejátszásokkal tette színesebbé. Ezekből az elsőt, amelynek címe 'Selyemút – Vázlat' a Magyar Elektronikus Könyvtár archívumából is letöltheti az érdeklődő olvasó Realmedia vagy MPEG formátumban a következő címről: <http://mek.oszk.hu/02200/02225>

Kína: 9,6 millió négyzetkilométer, 17-szer nagyobb, mint Franciaország. Lakossága 1,3 milliárd ember. Az idén 850 éves főváros Peking 13 milliós lélekszámú. Nem túlzás, amit egy, a kínai eredményekre büszke propagandakiadvány említ, Pekingben, az utóbbi időben kéthavonta jelennek meg az újabb utcanév jegyzékek, és nem meglepő, ha egy őshonos pekingi „elvész” szülővárosában. A világ megművelhető területének 7 %-án kell előállítani a föld lakossága 21 %-a számára az élelmet. Kínában egyes statisztikák szerint 8-900 millió paraszt él, közöttük 200 millió nincstelen.

A nemzeti jövedelem a GDP növekedése 1979 és 1992 között megközelítette az évi 11,2 %-ot. Az elmúlt években ez az érték 9-10 % között mozog. Az évente új munkába állók száma 10-12 millió fő, hogy ezt az óriási létszámot befogadja a munkaerő piac 4 %-os nemzeti jövedelemnövekedés szükséges. Az éves kereskedelmi többlet 30 milliárd, devizatartaléka 400 milliárd dollárra rúg. Az új idők csalhatatlan jele, hogy a magánszektor máris 60 %-a a GDP-nek. A világ 500 vezető multinacionális cégéből 400 jelen van a kínai piacon. (Zárójelben hozzátenném, hogy a magyarországi Rába autóbuszok egyes részegységei is Kínában készülnek). S ha ehhez hozzávesszük, hogy 1980-tól 2002 végéig, összesen 448 milliárd USD áramlott be az országba, nem vitás, a XXI. század nagy győztese Kína lehet. 1988-ban összesen 18,5 km autópálya volt. Tíz évvel később 19.000 km. Egyes adatok szerint, napjainkban évi 6000 km autópálya épül. (A Selyemút Kína legelmaradottabb vidékén vezet át. Közel 16.000 km-es utunk során, több mint 1000 km autópálya egyidejű építését figyelhettük meg). Az emberek gazdasági függésben tartásának korábbi módja megszűnt. Mindenhez csak jegy ellenében lehetett hozzájutni, ma az összes – főleg a nagyvárosokban található elképesztő mennyiségű - árúciikk szabadon vásárolható. 17 éve jártam először Pekingben, ahol a megszámlálhatatlan bicikli áradatában csak állami tulajdonban levő fekete autók tűntek ki, mára a világ bármelyik világvárosára utaló „világszínvonalú” dugók jellemzők. 17 éve legfeljebb a „nagyorrú”, *gaobizi* kifejezés ütötte meg a külföldi fülét, ma fiatalok százai szólítják meg angolul, a kínaitól eltérő külsejű látogatót. 2003-ban, több mint 300 millió mobil telefont használtak, becslések szerint 2010-re elérheti az egy milliárdos előfizetői számot. A lakosság nagy része „han” kínai, de a mintegy 8 %-ot kitevő 55 más nemzetiség, több mint 100 milliós lélekszámú. Közük: tibetiek, jugurok, ujugurok, kazahok, türkök, miaok, koreaiak, dongok, yaok, üzbégek, oroszok, tadzsikok, stb. (rájuk a kötelező „egyke” nem vonatkozik, számuk a kínaiakéhoz képest gyorsabban nő.) Közülük 53 saját anyanyelvét beszéli, és saját hite van. Így buddhisták, lámaisták, iszlám hitűek, keresztények, taoisták, hisznek a sámánizmusban, totemekben.

*

Magyar kutatók:

- Kőrösi Csoma Sándor (1787-88?-1842). A magyar keletkutatás megalapítója. Bár eredeti célját, az őshaza felkutatását nem sikerült elérnie, de a tibeti-angol szótár és tibeti nyelvtan elkészítésével örökre beírta nevét a legnagyobb tudósok közé. A buddhista vallási irodalom több alpművének lefordításával utat mutatott és segítette a későbbi kutatókat. Aszkéta élete, kitartása, példa az öt követők számára.

- Duka Tivadar 1825. Elsősorban Kőrösi Csoma Sándor késői éveinek kutatójaként ismert. Az 1848-as Szabadságharc után orvosi tanulmányokat folytatott Londonban, majd az indiai bengáli hadsereg orvos-századosaként szolgált. Angol és magyar nyelven publikált Kőrösiről.

- Gróf Széchenyi Béla (1837-1918) és Lóczy Lajos (1849-1920). Fő kutató területük Kína és Tibet volt. 29 hónapos expedíciójuk alatt 10.000 km-t tettek meg. Útjukról 700 kilogram súlyú 19 ládányi természettudományos gyűjteménnyel, valamint több mint 2000 oldalnyi beszámolóval, illetve térképpel jöttek haza. Egyik leglényegesebb felfedezésük a dunhuangi barlangtemplomok megtalálása volt. Az ő hatásukra indult Stein Aurél is Dunhuangba.

- Baktay Ervin (1890-1963). Elsőként járta be Kőrösi Csoma Sándor indiai útját. A hindu és buddhista filozófia, irodalom gondolatait tette közkincsé a magyar olvasók számára.

- Princ Gyula (1882-1973). Geológus, geográfus, a magyar orientalisztika kimagasló alakja. Nyelvészként a tibeti, török, mongol nyelvek kutatója. 1928-ban indult 3 éves expedícióra a Kínához tartozó Belső-Mongoliába.

-Stein Aurél (1862-1943).

Belső-Ázsia felfedezésében és régészeti feltárásában a XX. században legjelentősebb eredményeket az 1862. nov. 26-án, Budapesten középosztálybeli zsidó család késői gyermekeként született Stein Aurél érte el. Apja Stein Náthán kereskedő volt, anyja Hirschler Anna. Szülei evangélikus hitben keresztelték, a Márk Aurél nevet adták az újszülöttnak, mintegy tiszteletadásként a Pannóniában ismert filozófus császár Marcus Auréliusnak. A Márk név korábban is többször előfordult a családban, anyai nagyapját is így hívták. Neveltetése nagyrészt nagybátyjára a Magyar Tudományos Akadémia tagjára, a magyar szemészet megalapítójára Hirschler Ignácra hárult, aki egyben a Főrendi Ház tagja volt. Stein életében meghatározó szerepet játszott. Iskoláit Budapesten kezdte a piaristáknál, majd Drezdában evangélikus gimnáziumba járt, de az érettségit Budapesten a Deák téri evangélikus gimnáziumban tette le. Egyetemi tanulmányait a Vallás és Közoktatási Minisztérium ösztöndíjával Bécsben, Lipcsében, Thübingenben folytatta. Honvéd önkéntesként a Ludovika Akadémián katonáskodott. Az itt kapott térképészeti tanulmányait később indiai majd kínai, végül afganisztáni útjain kamatoztatta. Indiai munkatársaival számtalan térképészeti felmérést végzett. Utána Londonban, illetve Chambridgeben posztgraduális képzés következett, ahol hamarosan felismerték a fiatal tudós tehetségét és értékelték is. A hazai szűkös viszonyok aligha tudtak volna olyan

lehetőségeket teremteni a fiatal tudós számára, mint a Brit birodalom. Stein Aurélban szerencsésen ötvöződött a tehetség és az elhivatottság. Egymást kiegészítő diszciplinának tartotta a földrajzot és a történelmet. Példaképe Nagy Sándor volt. Huszonöt évesen már Indiában Lahoreban találjuk, mint a Punjab egyetem első rektora. (Megjegyzendő, hogy ennek az egyetemnek alapításában is már tevékenyen részt vett a magyar tudós Leitner Pál.) Stein egyben a „tanulmányi osztály” vezetője lett, majd a Keleti kollégium igazgatója, később „főtanfelügyelő” és az északnyugati tartomány és Beludzsisztán régészeti felügyelője.

Magyarországhoz fűződő kapcsolata folyamatos. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották. Akadémiai székfoglaló beszédét „A fehér hunok és rokon törzsek indiai szereplése” címen tartotta. Ez a téma később is foglalkoztatta. 1912-ben az indiai kormány égisze alatt magyar és török törzsek vándorlásának történetét kereste. Kutatása középpontjában a civilizációk egymásra hatása volt. A mediterrán nyugatot (Európát) és Iránt, Indiát, Kínát (Ázsiát) egy kulturális egységként kezelte. Találkozáspontnak a Selyemutat tartotta.

Stein Aurél közel harminc éven át a nyarakat, ha tehetette, az egykori „boldog völgyben” Kasmirban töltötte. India volt Stein igazi hazája. Kevésbé ismert ottani munkássága. Pedig jelentős kutatásokat végzett India régi történetének feltárásában. „Kőrösi Csoma Sándorral ők fedezték fel újra a Buddhizmust India számára” – fogalmazott egy interjúban Bethlenfalvy Géza orientalista. Kalhána Rajatarangini „A kasmíri királyok krónikája” című, 17. században írt szanszkrit történelmi mű fordítása és közzététele tudományos tevékenységének kezdeti, fontos állomása volt. Itt Kasmirban, a 3200 méteren fekvő Mohand margban kereste fel 1928-ban Baktay Ervin. A Boldog völgy országa című könyvében leírja közös vacsoráját Steinnel. A következő néhány sor szemléletesen, szinte filmszerűen mutatja be a nagy keletkutatót, életmódját.... „Igazi tábori felszerelés szerepelt az asztalon: duplafenekű, fehérzománcos bádogtányérokba és tálakba, forró vizet töltöttek a csavarral zárható lyukon. Így aztán akár még a Pamir hideg éjszakáin is meleg maradhat az étel. Egyszerű, de jó vacsorát szolgált fel a szolgál. Ha jól emlékszem pandzsabi legény volt és Stein Aurél hozzá is az anyanyelvén, pandzsábiul szólt. Általában minden emberét annak tulajdon anyanyelvén szólógatta: kit hindi, kit urdu, kit pandzsábi, kit meg kasmíri nyelven, míg pathán szolgáljával pasthu nyelven beszélt. Mindez azonban csak csekély része nyelvismereteinek. Magyar anyanyelvén kívül, Stein Aurél otthonos a klasszikus nyelvekben éppúgy, mint a mai legfontosabb európai nyelvekben és ezekhez egy sereg élő és holt ázsiai nyelv ismerete is járul. A felsoroltakon kívül tud még törökül, perzsául, arabul és szanszkritül...” Bethlenfalvy Géza keletkutató mesélte, hogy indiai barátai egy részével Stein szanszkrit nyelven levelezett. Folytatva Baktay Ervin visszaemlékezését:... „Azt hiszem a mongol és a tibeti nyelv ismerete sem ismeretlen előtte. Vacsora után, amint sok mindenféléről beszélgettünk, egy megfelelő kérdés kapcsán azt mondta, hogy kínaiul sajnos nem tud, hiszen csak alig egy-két ezer írásjelet, ideogrammat ismer. Persze magyarul folyt a társalgás. Stein Aurél kifogástalanul folyékonyan beszél magyarul, pedig az elmúlt három évtized alatt vajmi ritkán és vajmi rövid ideig nyílt alkalma anyanyelvének gyakorlására.....”

Stein összesen három alkalommal vezetett expedíciót a klasszikus Selyemút területére.

1900 májusában úton volt Srinagarból, Keletturkesztán felé. Átkelt a Karakorum magas hágóin, leereszkedett a Pamir kínai oldalán és július végén Kashgarban volt. Itt az angol konzulátus és elsősorban a konzul Macartney barátságát és vendégszeretetét élvezve szervezte expedícióit. Innen szeptember elején indult tovább a Takla Makán sivatag déli peremén az egymást követő oázisvárosokon át Hotánba. A téli hónapokig a Kun Lun hegyvidékének magas övezetében kutatta a jade kövekben gazdag, Jurunkass folyó forrásvidékét, közben elsőrangú topográfiai fölvételeket végez. Az első romvárosnál, Dandan Uilik-nél kezd ásni, buddhista szentélyeket tár fel. Gazdag tárgyi leletekre, 8. századi szanszkrit vallási tárgyú írásokra lelnek. Nem egy festményen az arc és ruha kivitelezésében határozottan a perzsa művészet hatása mutatkozik, hasonlóságot talál az indiai adzsantai és ellorai barlangokban található freskókkal.... „Ügyszintén félreismerhetetlenül kinyomozható a távol Nyugat klasszikus művészetének még sokkal régebbi befolyása...” írja Stein Aurél Homokba temetett városok című könyvében. Értékes gyűjteménnyel megrakódva 1901. május elején ért vissza Kashgarba.

1906-ban ismét Kashgarból indul Jarkandon át Hotán felé. Onnan a nyár folyamán a Kun Lun magas hegyvidékét megy térképezni, azután a Hotán környéki még ismeretlen romhelyeket kutatja. Keleti irányban 1500 kilométerrel túlmegy első kutatóútjának határterületén. A Lop Nor sivatagot északkeleti irányban szeli át. Ősi kínai határfalakra bukkan, - az általa római mintára „limesnek” nevezett - örutoronyról-örutoronyra haladva nyomozza a fal egykori futását és felfedezi a Jade kaput. A dunhuangi „Ezer Buddha Barlangban” kéziratok, festmények, szobrok, régészeti emlékek valószínű kincsesházájára bukkan. A barlangokra Lóczy Lajos hívta fel Stein figyelmét, aki gróf Széchenyi Bélával már 1879-ben járt ott. Stein érdeme, -bár a kínaiak nem így látják -, hogy a barlangok pontosabb feltérképezésén kívül rábukkant egy olyan elfalazott cellára, mely egyes források szerint 40.000 darab jórészt V-X. század közötti több nyelvű kéziratkegycset tartalmazott. Köztük a világ máig ismert legrégebb 868-ban, táblanyomatással készített, „Gyémánt Szutrára”, amely ma Londonban látható. (Ez mintegy 600 évvel előzte meg Gutenberg nyomtatott könyvét. Zárójelben hadd tegyem hozzá, hogy Bi Sheng kétszáz évvel a Gémánt Szutra születése után hozta létre az egyes különálló betűkből álló nyomtatást Kínában). Többek között Nesztóriánus kereszténységre utaló tekercset is feltárt. Stein az általa elhozott 24 láda kéziratért, öt láda festményért és más műkincsekért az akkori körülményekhez képest jelentős összeget fizetett Wang szerzetesnek a barlangok restaurálására. Harmadik expedíciója során még öt láda kéziratot elhozott. Meg kell jegyezni, hogy az ilyen módon Kínából elkerült értékek mindmáig megmaradtak. Jó részük a British Museumban látható, illetve Delhiben, ahol külön múzeumépületet emeltek számukra.

1908 tavaszán Stein expedíciója befejezése után visszatér Kashgarba, ahonnan egészen járatlan úton indul vissza Indiába. Tibet nyugati részén kapaszkodik fel úti célja felé. A nagy magassággal járó hidegben súlyos baleset éri: lefagynak lábujjai. Harminc hónap alatt Stein gyalog vagy különböző teherhordóállatok hátán kb. 16.000 kilométer hosszúságú utat tett meg.

1913-tól 1916-ig tartó harmadik kutatóút célja és módszere is lényegében megfelelt az előzőeknek. Ekkor végzett feltárásokat a bezikliki barlangokban. Stein – bár a barlangokban több helyen olvasható a felirat: „ellopta Stein” - nem a „bizonyítványát” magyarázza, amikor így ír: „Évszázadokon át sokat szenvedtek a barlangfestmények a képromboló mohamedán látogatók kezétől. Az utóbbi években további tisztítást vittek végre bennük az odavalók: vandálok módjára kivagdostak apró darabokat, hogy eladogassák európaiaknak. Nyilvánvaló volt, hogy a közeljövőben még nagyobb pusztulás fenyegeti az emlékeket. A rendszeres gondos leválasztás mutatkozott akkori helyzetemben, hogy megmentsek annyit, amennyit lehet a belső ázsiai buddhista festészetnek ezekből a remek maradványaiból...” Stein útja során messze túlhaladt a Csendes óceán vízválasztóján. A bejárt útvonal hossza 18.000 kilométer. Az expedíció tudományos feldolgozása leköti az elkövetkező időben energiáit.

A világháborút követő évek nem voltak alkalmasak újabb nagyobb kutatóutak szervezésére.

Ennek ellenére a halál újabb expedíció szervezése közben érte Afganisztánban. Sírja ma is látható a kabuli brit temetőben. Stein Aurél számos egyetem díszdoktora volt, elnyerte a Brit Földrajzi Társaság nagy aranyérmét. 1912-ben új hazájában lovaggá ütötték: Knight Commander of Indian Empire Order kitüntetését kapta. Ettől kezdve használta a Sir Aurel Stein nevet.

Teljes családi levelezését, több ezer kötetes könyvtárát, összefoglaló munkáit, kéziratait a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. A páratlan értékű – főleg keletkutatással foglalkozó gyűjteményt - 6000 fotográfia és 1400 db. tudománytörténeti jelentőségű levelezés teszi gazdagabbá.

*

„Kőrösi Csoma Sándor óta egyfajta nemzeti örökségnek, tudományos kötelezettségnek számít keleti gyökereink kutatása”. (Bárdi László: Turán)

Ennek szellemében jártuk be az „Első Magyar Selyemút Expedíció” keretében az ún. klasszikus Selyemutat. Sir Henry Jule 1885-ben írta az akkori Kelet-Turkesztánról: „Leghözáférhetőbb és legkevésbé ismert ázsiai ország”. Az út során GPS-es méréseink alapján összesen 35.450 km-t tettünk meg Budapeستől-Budapestig. A Selyemúton 15.578 km-t. A legmagasabb pont, ahol jártunk, a 7649 magas Kongur Shan és a Mustag-Ata 7509 m-es csúcsa közelében 4400 méter volt. A legmélyebb, az úgynevezett „turfáni depresszió”, a maga –154 méterével. A legmelegebb 42 fok Jiaoche romvárosban volt, míg a leghidegebb –20 fok a Tian Shan gerincén ért. Utólag visszagondolva meglehetősen rövid volt a Kínában töltött két hónap. Naponta átlag közel 300 kilométert tettünk meg, autón, tevéen, csónakon, terepjárón.

Az út legnagyobb eredményének azt tartom – gondolom az expedíció többi tagja is egyet ért ezzel – sikerült az első kínai űrhajó fellövésének évében dokumentálni: milyen az élet a Selyemút mentén 2003-ban.

- Mi maradt meg a Stein Aurél által is feltárt romokból?

- Mennyiben lelhetők fel az ősi mesterségek, így a jade faragás, merített papír, a híres jenghitzári turulfej markolatú kézi kovácsolású török és nem utolsó sorban a hernyógubóból gombolyított selyem szövése....

*

Sokszor elmondjuk, hogy a 24. órában vagyunk, bizonyos szokások, helyek dokumentálásában. Kicsit közhelyes fogalmazás, de a Kína nyugati, legelmaradottabb területén levő, nagyrészt az ún. Sintyiang tartományon átvezető Selyemút egyes állomásaira, korábbi karavánok találkozási pontjaira, oázisaira, épített környezetére illik az előbbi megállapítás.

Összehasonlítva Stein Aurél 1900-as években készített fényképeivel (közel 6000 felvételt készített), ma 100 évvel később alig-alig lehet a helyszíneket azonosítani.

Például Miránban, Stein feltárásainak egyik legfontosabb helyszínén, az egykori Loulan királyság területén, ahol Stein megtalálta az úgynevezett „Miráni Angyalokat” mára pusztá falmaradványok maradtak. A „Miráni Angyalok” vakolatra festett, különös európai arcvonású szárnyas alakok. Jelenleg a Brit Museum féltve őrzött kincsei közé tartoznak. Ha Stein nem menti meg őket, biztosan elvesztek volna. Delhiben önálló múzeumépületben őrzik a más ásatások során megvásárolt hasonló értékű, pl. a dunhuangi, bezikliki barlangokból való leleteket. (A kínaiak változatlanul, az egyik legnagyobb nevesített rablónak tartják Steint az elvitt értékek miatt, bár az utóbbi években mintha változni kezdene megítélése.) Tény, amit elhozott, ma mindenki számára megtekinthető, hozzáférhető. A helyi muzulmán lakosság az ún. „Ezer Buddha” barlangokban az arcok eltávolításával, a helyenkénti aranyfestés levakarásával összehasonlíthatatlanul nagyobb károkat okozott. Nyugati és tengerentúli kutatók többször megjegyezték „olcsóbb értékes ajándékot nehéz elképzelni, mint ezek a barlangfestmény töredékek”. Nem szabad elfelejteni a kulturális forradalom „áldásos” tevékenységét sem. (Itt jegyezném meg az „ezer-tízezer” kifejezés sohasem jelöl pontos számot, hanem „sokat, nagyon sokat” jelent).

Már Stein Aurél is írja az ötödik századból ránk maradt Gaochang romvárosával kapcsolatban: „A szomszédos falvak szántóvető népe nemzedékek óta »bányássza« a törmeléklepte romokat. Földjeiket trágyázzák vele. A kisebb építmények közül sokat szinte a földig leromboltak, hogy a megmunkálásra több területük legyen.”

Szinte természetes, hogy a pár éve épült vasútvonal és az autótutak több helyen átvágják a Nagy Fal errefelé közel 2000 éves maradványait.

A híres karézek évezredes föld alatti csatornarendszeréből, mely a Tien Shan hegység gleccser vizét vezeti le a rendkívül száraz csapadék nélküli Turfan környékén, teljes hossza mintegy 2000 kilométer, mára inkább csak boltokkal zsúfolt turista látványossággá süllyedt.

A méltán világhírű kashgari bazárt – a név is mesészerű -, már az idén odalátogató valószínűleg egy bevásárló központ rossz angolsággal leírt „shop”-jaiban találja meg. Pedig a „The China Traveller” 1987-ben megjelent fényképekkel illusztrált leírása a kelet varázslatos bazárjaként tárja olvasói elé, ahol minden kapható: leopárdbőr, pohár joghurt, gránátalma, hotani szőnyeg, jenghitzári turulfejes tör, de akár egy csésze tea is. Ha nyelvi nehézségekkel is, de lehet beszélgetni, - az Isten háta mögötti helyhez képest rendkívül tájékozott – ráérős, barátságos ujugrokkal, kazahokkal a világ dolgairól.

Szintén ez az újság írja le, hogy az egykori brit konzulátus épülete, a Chini Bag, - ahonnan Stein is szervezte expedícióit -, 1987-ben még forgalmas találkozó és szálláshely volt a távoli tájakról érkező kereskedők számára. 2003-ban ottjártunkkor Bárdi professzor úr, aki korábban több felvételt is készített az akkor még melléképületekkel kiegészített épületegyüttesről, döbbenet észlelte, hogy mindössze, egy új szálloda mögött eldugva, csupán a főépület maradt meg. (Bezzeg a korábban nem felhőtlen szovjet kínai kapcsolatok ellenére a volt cári időkben megmaradt orosz konzulátus, meghagyva korbelt berendezését, ma az egyik legfelkapottabb turistalátványosság).

Legyünk azért bizakodóak is. Ha tervszerűség nem is figyelhető meg (legalább is az Európából utazónak), de a helyi hatóságok az utóbbi időben törődnek a romokkal, múzeumokkal.

*

A Selyemút Belső-Ázsiától Bizáncig, illetve Rómaiáig vezetett. Útvonala egybeesett a Nagy Népvándorlásával. Klasszikus szakasza a Pamirtól keletre kezdődött. Ma Kínához tartozik ez a terület, de akkoriban nem volt a birodalom része. Kínai történések a Tarim medencében 35 önálló oázisállamról emlékeznek leírásaikban. Kína latin neve, Seres a selyem kínai si nevéből ered, míg a nyugati nyelvekben használatos megnevezés az első császárra *Qin Shi Huang*-ra utal. (ejtése: Csin Si Huang).

Magát a Selyemút elnevezést erre a nyugatot kelettel összekötő évezredes karavánútra a XIX. században a német Ferdinand von Richthofen báró hozta a mindennapok köztudatába.

Az első ismert nevű utazó, aki tulajdonképpen elindult ezen az úton és Kínából az akkori világ három tucat országát megismerve eljutott Mezopotámiába, *Zhang Qian* volt, Kr.e 138-114 között, akit a császár katonai szövetségeseket keresni küldött a hunok ellen. Ő volt, aki az első geográfiai felméréseket végezte és mai szóval azt mondhatnánk kijelölte a Selyemút nyomvonalát. 67-ben két nagytekintélyű buddhista szerzetes Indiából érkezett Kínába Ezzel elindult a kereskedelmen túl az ideológiák terjedése, nevezetesen a buddhizmus tanai Kínába. Ezen az úton érkezett a nesztoriánus kereszténység hite is. Stein Aurél a dunhuangi barlangokban talált erre vonatkozó írásos emléket. Az egykori fővárosban, Xianban van a világ legnagyobb kőbe vésett könyvtára, mely kétezer kötetet őriz, az egyiken a kereszt jelével. A XIII. századi nagy utazó, Marco Polo is ír rólok: „Kaszkar..... úgy mondják, hajdan önálló királyság volt, de ma a Nagy Kán birodalmához tartozik. Az ország jó része muzulmán, vannak még nesztoriánus keresztények is saját templomaikkal; ők maguk a görögök hitvallását követik, és úgy vegyülnek el a nép közt, mint a keresztény országokban a zsidók”. A kereskedők egy része arab volt, így az iszlám is gyorsan híveket talált, miután a Próféta elküldte három hittérítőjét. Nevüket a kínai történetírás feljegyezte: *Gess, Uwise, Wangause*. *Gess* sírját, gondozott mauzóleumát Hami oázis közelében mi is felkerestük.

Feltétlenül ki kell emelni *Xuan Zang* (602-664) szerzetest, aki 12 kötetes leírásban foglalta össze tapasztalatait, melyeket nyugati utazása során több mint 100 országban tett látogatása során összegyűjtött. Nagyságára és megbecsültségére jellemző, hogy a császár Xianban 662-ben külön épületet, a „Nagy Vadlúd Pagodát” emeltette, hogy a szerzetes könyvei méltó elhelyezést nyerjenek. Indiából a buddhizmus legfontosabbnak tekinthető könyveit hozta magával és azokat lefordítva döntő szerepe volt a buddhizmus kínai elterjedésében. A legenda szerint, amikor Stein Aurél a dunhuangi barlangokban talált kéziratok egy részét el akarta hozni, tolmácsa meggyőzte a barlangban szolgáló *Wang* taoista szerzetest, hogy Stein *Xuan Zang* reinkarnációja, s míg az előbbi elhozta Indiából a tanokat Stein vissza akarja juttatni őket.

A Selyemút természetesen nem egy útvonal volt. Dunhuangtól három lehetséges elágazása van:

- A déli, mely követi a Takla Makán sivatag déli szegélyét és a Ruoqiang-Qiemo-Khotan-Yarkand érintése után Kashgar az utolsó kínai város. A folytatás a Pamir magas hegyein át Afganisztán, Perzsia, a Közel-Kelet államai, Bizánc, Róma.

- A középső út a Takla Makán keleti medencéjén haladt át, majd az egykori Loulan királyság érintésével, Kuchan, Aksun át ért Kashgarba.

- Az északi: Hami-Ürümqi-Yining-városokon át haladt tovább A Tian Shan északi peremén, a mai kazak, kirgiz államokon keresztül Európába.

A Selyemúton sok nemzetiség kereskedői szállították oázisról oázisra haladva karavánjaik kincset érő árucikkait. Elsősorban a selymet, melynek ára akkoriban felért az aranyéval. Készítése titkának, illetve kicsempészéséért halál járt. Stein Dandan Uilik romvárosban talált egy freskót, melyen egy szolgálólány úrnője fejkéire mutat jelezve, hogy abban rejtette el a selyemhernyó petéit. Porcelán, tea, illatos fűszerek, szőnyegek, drágakövek, jádé került Európába, de még a kajsi barack is. Nyugatról viszont ezen az úton érkezett Kínába a gránátalma, dió, sárgarépa, sáfrány, hagyma, szőlő, a páva, és a mai napig Kínában tevémadárnak nevezett strucc is. Az út veszélyes volt, természetesen rablóbandák garázdálkodtak és sokszor a helyi hatalmasságok is nehezítették a kereskedők dolgát. Részben e miatt, másrészt az abban az időben az áruk ellenértékéért használatos fémpénz, ezüst súlya miatt már a Tang dinasztia idején (618-907) kitalálták az ún. „repülő pénzt”, vagyis a csekket.

*

Az expedíció célja a teljes útvonal bejárása és megismerése volt Xian – Kashgar, illetve Tashkurgán (kőtorony) között, melyet már Ptolemaiosz, sőt előtte tiruszi Marinusz a nagy geográfus, úgy ismert, mint Szeriké, vagyis a kínai birodalom legszélső nyugati határán levő kereskedőváros. Ez volt a legalkalmasabb hely a cserekereskedelemre, azon az ősrégi és egykor fontos útvonalon, amely összekötötte Belső-Ázsiát távol Nyugattal és Kelettel. Céljaink között szerepelt:

- A Nagy Népvándorlás számunkra is kiemelkedően fontos tájegységének, így a jogurok lakta Qilian hegység, a ma is elsősorban állattenyésztéssel foglalkozó téli-nyári legelőváltó életformát folytató népeknek otthont adó Barkol sztyeppe vidéke.

- A pár éve, még a kínaiak számára is alig ismert Dzsungária és az Ili folyó völgyének felkeresése.

- Az egykori Tangut birodalom fővárosa, Kara Hoto – fekete város - romjainak felmérése, megörökítése fényképeken, ill. filmen.

- Bizonyos földrajzi kérdések megválaszolása, helyszínek beazonosítása, pontosítása. Ázsia földrajzi középpontja, térképen jelölt utak összevetése GPS-es mérésekkel, vándortavak Lop Nor, Aydingol tó kiterjedésének, illetve az előbbi tó eltűnésének vizsgálata.

- A Selyemút idején virágzó oázisvárosok felmérése, mai állapotuk dokumentálása, bemutatása filmen.

- Híres buddhista barlangtemplomok meglátogatása: Dunhuang „Ezer Buddha barlang”, Yulin, „Nyugati Ezer Buddha barlang”, Bezikliki barlangok, ahol Stein neve mellé mind a mai napig oda van írva a tolvaj jelző.

- Azon népcsoportok (ujgurok, jogurok, kazahok, kirgizek, mongolok, szibok) - akikkel útközben találkoztunk - életének, településeik szerkezetének, lakóhelyük, szokásaik, viseletük vizsgálata.

- A teljesség igénye nélkül, összehasonlítás a 100 évvel korábbi, Stein Aurél felvételein rögzített romvárosok, szentélyek, limesek akkori és jelenlegi állapota között. Megjegyzendő, hogy a Stein által kutatott egykori virágzó települések, ma romvárosok és a ma azonos néven található települések között sokszor komoly távolság van. Példaként említeném Niyát, mely több mint 100 kilométerre található eredeti helyétől. Stein írja a „Homokba temetett városok” című könyvében, hogy szinte minden esetben a természeti viszonyok gyors megváltozása készítette a lakosságot települése elhagyására.

*

Közel egy évi munka előzte meg az expedíció indulását. Ma már állíthatom, könnyű Kínában utazni, de egy ilyen kéthónapos 16.000 kilométeres utat meg kellett szervezni. Száz évvel korábban Stein Aurélnak lovakat, tevéket kellett a helyi hatalmasságok segítségével beszereznie, élelmet több hétre expedíciója tagjai és állatai számára. Vizes kannákat, esetleg gondosan szigetelt csomagolásban jégtömböket. Nekünk szállodákat, repülőjegyeket, terepjárókat. Szinte resteltem, de arra az újságírói kérdésre, hogy mi volt utunk legnagyobb nehézsége, a hetven év felé járó Bárdi László prof. azt felelte: „nem volt mindig hideg sör”.

Négy magyarországi tagja volt az expedíciónak, melyhez Kínában csatlakozott egy-egy angolul jól beszélő kísérő, és természetesen sofőrök, tevehajcsárok. Budapesttől Pekingig repülővel mentünk, pár napi ismerkedés és végső pontosítás után tovább Xi'anba. Egykor Chang'an (Hosszú Nyugalom) néven Kína első jelentős fővárosa volt. Mintegy tizenegy évszázadon át itt dobogott a birodalom szíve, tizenkét dinasztia innen irányította a birodalmat. Egyben a Selyemút kiinduló állomása volt. Az egykori magas falakkal körülvett szabályos zárt utca rendszerű óváros ma eltörpül a magas házak erdejében. Még az ott élők is elismerik, lehet, hogy jobban meg kellett volna őrizni a város régi arcát. Természetesen utunk először az első kínai császár emléket őrző, az UNESCO által világörökség részének számító Agyag-hadsereghez vezetett. Az első kínai császár *Qinshihuang*, Kr.e. 259-ben született, egyesítette a birodalmat, megszervezte a központi hatalmat, közigazgatást, többek közt egységesítette a súly és hosszúság mértéket, az írást és megszabta hat lábban a kocsik tengelytávolságát. Az ő álmát hivatott őrizni az 1974-ben kútásás közben megtalált, több mint hétezer agyagkatona. A harcosoknak egyedi arckifejezése van, szakálla, hajviselete, öltözete, övcsatja, kiegészítői arra utalnak, hogy több nemzetiség fiairól, köztük nomádokról mintázták őket. Xi'an és környékének egyéb látnivalói, így a harang- és dobtorony, a Kőtáblák erdeje, a nagymecset. A Vadludak nagy

pagodája megtekintése után vonattal utaztunk tovább Wuweiiig, onnan terepjáróval tovább. Az első jelentősebb település Zhangye. A város nevezetessége, melyet már Marco Polo is látott, Kína legnagyobb zárttéri 34,5 m hosszú Buddha szobra. A Nagy Fal Ming korabeli szakaszának nyugati végpontján emelkedik a téglából épített Jiayuguan erőd. Falait 1372-ben emelték, háromemeletes, fából készült, 17 méteres tornyai későbbiek. Restaurálták, kitűnő állapotba megtekinthető. 600 éve ez volt a birodalom, a kínai civilizáció utolsó védőbástyája. Legenda szerint a nyugat felé induló utazók elhagyva az erődöt egy követ dobtak a falnak, s ha az koppant, csak akkor volt esély a visszatérésre. Útközben a jugur autonóm terület felé a kulturális forradalom romos emlékére bukkantunk: népi kohók maradványaira. Szívszorító volt kezünkben tartani az ötvenes évek „rozsdagyártásának” néhány földön talált darabkáját. Erdőket irtottak ki, szemüvegkeretből, régi szobrokból, tea főző edényből, a bábfigurák fémkeretéből is teljesen fölöslegesen vasat olvasztottak. A láma hitű yugurok nagy szeretettel távolból jött rokonként fogadtak. Hata kendőt akasztottak a nyakunkba és helyi pálinkával kínáltak. Régi népdalokat énekeltek. A helyi hagyománynak megfelelően a főtt birka nyelvét - némi fizetség ellenében - meg kellett kóstolni. Tovább haladva Belső Mongóliában a Nagy Fal korábbi szakaszai keresztezték utunkat. Ezek a falrészek eltérnek a filmekből, fényképekről ismert kőből, téglából épített Peking környéki Ming korabeli látványos erődrendszerétől. Anyaguk mindig a helyszínen található agyag, kavics megerősítve szalma, nád, rözse kötegekkel.

Megerősítve az expedíció szakmai vezetője - Bárdi László - a kutatóútról írt egyik tanulmányában összefoglaltakat, számomra is a legmaradandóbb élményt és teljesítményt a korábbi expedíciók során elhanyagolt leágazások jelentették. Az Európában inkább tangut államként ismert Xixia állam fővárosa a „Fekete Város” mongolul Kara Hoto, ma tulajdonképpen zsákutca, mert a végeláthatatlan Gobi sivatagon oda vezető karavánút nem vezet tovább. Bár az elhagyatott romvárostól alig 50 kilométerre kezdődik „Külső”, vagyis az orosz érdekszférába tartozó Mongólia.

Hozzá tartozik a hely pontosabb behatárolásához, hogy erre találhatók Kína legnagyobb rakétabázisai, atom- és hidrogénbomba arzenálja. Innen lötték fel Kínában tartózkodásunkkal egy időben az első kínai űrhajóst. Kínai kísérőink megpróbálták az első idegeneknek tilos a belépés, katonai terület tábla láttán eltéríteni úti tervüktől. Végül sikerült speciális engedély birtokában elindulnunk több száz kilométeres utunkra a Góbin át, a környék babonás népe szerint démonok és ártó szellemek lakta, leírhatatlan szépségű Kara Hotoba. Az első európai Marco Polo volt, aki eljutott ide 1274-75 táján. Ő Etcina néven emlegette a várost „...tizenkét napos lovaglás után Etcina városába érkeztek, mely északi irányban fekszik a homokos sivatag peremén, Tangut tartományhoz tartozik. A nép bálványimádó, igen sok tevéje, szarvasmarhája van, azonkívül sok kitűnő kerecsen- és vándorsólymot tenyésztenek... Ebben a városban negyven napra való ételmezt kell felvennetek, mert ha Etcinát elhagyjátok, északi irányban negyven napi járóföldre terjedő sivatagba juttok, ahol sem szállásra, sem élelemre nem találtok. Emberrel is csak nyáron találkoztok, mivel itt télen túl nagy a hideg...”

Stein Aurél harmadik kínai útján jutott el ide. Megelőzte az orosz Pjotr Kozlov, aki a több évszázada kihalt városban végzett ásatai során közel 2000 tungut nyelvű könyvet, több mint 300 kéziratot talált és vitt magával. A lenyűgöző méretű szabályos téglalap alakú 300x400 méter alapterületű várost hatalmas, mára már több méteres homok befűtta falak veszik körül. Szabályos elrendezésű utcák, katonai- középületek maradványai láthatók ma is. A város közepén Buddhista szentély romjai. Az egyik sarokbástyán három épen maradt sztupa. Kis szerencsével a mai utazó is találhat korabeli cseréptöredékeket. A film kedvéért összeraktuk egy malomkő szétszórt darabjait. A tangut birodalom 300 évig élte fénykorát Dzsingisz kán unokája Kubilaj vetett véget uralkodásuknak.

Következő fontos állomás szintén Stein kutatásainak színtere Dunhuang volt. Az egykori Selyemút fontos oázis városa, ennek bizonyítéka a város közelében található Mogao, más néven „Ezer Buddha” barlangtemplomok. Fénykorát a IV.-XIV. század közötti időben élte, amikor több mint ezer fülkéje volt, jelentős részük ma is látogatható. A 45.000 m² falfestmény és 2400 festett szobor Buddha és a buddhizmus tanait hirdeti, dicsőíti, egyben bemutat festésük idejéből életképeket. Itt található az eljövendő Buddha 34 m. magas szobra. Nekünk magyaroknak különösen érdekes a 249. barlangban látható falfestmény, mely lovon, két alakot ábrázol visszacsapó íjjal kezükben, amint barsra, azaz hópárducra vadásznak. Akár honfoglalás kori elődeink is lehetnének. A barlangokban talált felbecsülhetetlen értékű kéziratokról már Stein életrajza során tettem említést. Az út tovább a Dunhuangtól 90 kilométerre levő Yumen kapun át vezet tovább. A 2000 éves 24x26 méter alapterületű erődítmény falai ma is 10 méter magasak. A Tang kor híres hivatalnok-költője nem véletlenül írta versében a 700-as években: „...Igyunk barátom, még egy búcsúpohárka bort: a hágón túl nyugatra nem lesz már jóbarát.” Hosszú fűrésztő sivatagi úton folytattuk expedíciónkat Hami városa felé. Útközben a nagy fal legrégebbi mintegy 2000 éves maradványai, a Stein Aurél által római minta szerint limesnek nevezett őrtornyok. Mai szemmel nézve is óriási katonai raktár, a 132 méter hosszúságú és 17 méter szélességű Hecang erőd. Hami városát már Marco Polo is említi, ma virágzó modern település. Bár az évi csapadék mindössze 50 mm, mézédés dinnyét természetnek. A város határában található Mohamed próféta egyik Kínába küldött tanítójának Guessnek a sírja. Kitűnő autót vezet tovább Turfánba. A IX-XIII. sz. között az ujjur birodalom székhelye volt. A várostól északra húzódik a 3000 hektáros szőlővölgy. A mézédés, 24-26 cukorfokos szőlőből elsősorban mazsolát állítanak elő. Csoda, hogy az évi 40 mm-es csapadék mellett erre gyapotot és dinnyét természetnek. Ritka élményben volt részünk, a város szélén ünneplő családokkal találkoztunk, ujjur esküvőre érkeztünk. Amint kiderült kik vagyunk, honnan jöttünk, meghívtak, megvendégeltek. Én, mint „rokon” lefilmezhettem a hagyományos muzulmán szertartás minden részletét, míg kínai kísérőnket

küldték, hiszen ő csak egy „idegen” volt. A térség legrégebb települése Jiaohe. Két kiszáradt folyómeder között átlag 30 méter magasan kiemelkedő szigeten levő romváros ma is pontosan mutatja településszerkezetét. Végigmenve a 350 méter hosszú, 10 méter széles főutcáján jutunk el a „polgárvárosból” egy templom romjaihoz. A fennmaradt nagy számú sztupa romja bizonyítja, hogy jelentős vallási központ volt. Itt Turfan közelében található Kína legmélyebb pontja a –154 méteren fekvő 152 km² területű Aydingol, Holdfény sóstó. Tórol már nem nagyon lehet beszélni, inkább magas sótartalmú mocsár. A környéken található a bezikliki – „Ezer Buddha barlangok” jelenleg 57 fülkékük látható. Jelentős műemlék virágkorát a VI-XIV. sz. között élte, jóval szerényebb a dunhuangi barlangoknál. Stein 1914-ben járt itt és több freskórészletet leválasztással elvitt. Naplójában mentséggént leírja, hogy a környék muzulmán lakossága, nagy kárt tett az arcol levakarásával és a képek megmentésének egyetlen (bár vitatható) módja azok múzeumi kiállítása. Utunk következő állomása az ujur autonóm terület fővárosa Ürümszi volt. A hazánknál mintegy tizenhatszor nagyobb területen az 1995-ös adatok szerint 17 millió ember él, az ujur nemzetiség lélekszáma 7,5 millió. Saját anyanyelvük, írásuk van, muzulmánok. A város tíz-tizenöt éve egyike volt Kína 60-as éveket idéző szürke jellegű településeinek, mára virágzó világváros. Több felhőkarcolója van, mint Sidneynek. Olyan áruházban jártunk, mely vetekszik a világ legelegánsabbjaival. Az élet persze itt is kétarcú. A modern épületek tövében a forgalmasabb utcákon szakmájuk kellékeit kezükben tartva, kőművesek, szobafestők, más iparosok keresnek munkát, megélhetést. Kínában nagy gondot fordítanak a parkokra, kertekre. Az ürümszi-i Népparkban is fiatalok, idősek együtt használják a tornaszereket, alkalmi táncsoportok gyakorolnak, ősi klasszikus gyakorlatokat mutatnak be. Az alkalmi, húros hangszeren játszó zenekarok muzsikája kísértetiesen emlékeztet a magyar citerazenekarok dallamaira. Tovább nyugatra érintve Kína legnagyobb szárazföldi olajmezőit jutottunk el a főleg kazahok, de még 27 más nemzetiség lakta Ili folyó völgyébe. A vidék almatermesztéséről és lovairól híres.

Mintha erdélyi tájakon utaznánk Vadregényes, sziklás hegyhátak. Egyedül a teve nem illik az idilli képbe. A Kazah autonóm területen járunk. Eddig utunk során csak pagoda, vagy lapos tetős kínai házakkal találkoztunk, de itt az Ili folyó völgyében a Tian Shan hegység nyugati lábánál, igazi meglepetés ért bennünket. Közismert, hogy a nagy népvándorlás időszakában kisebb népcsoportok itt rekedtek ebben az elzárt térségben. Yamat falucskába érve oszlopos tornácos házakra, zsalugáteres ablakokra bukkantunk. Stein Aurél Homokba temetett városok című könyvében írja, hogy az előbb elhangzott „Ak-szakál” fehér szakállt, s egyben méltóságot jelent. Itt említeném meg, ugyan ebben a könyvében olvasható, hogy Kashgarban a gyümölcsösökből hazatérők dalai gyakran sajtóságon emlékeztették olyan dallamokra, melyeket valamikor régen magyar folyó partján hallott. A kashgari mecset udvarán „beszédbe elegyedtünk” egy idősebb ujur férfivel, aki miután kiderült, hogy magyarok vagyunk szemléletesen, megmutatta kezén, hogy mint a tenyer két ujjá rokonok vagyunk, csak mi valamikor ott hagytuk az őshazát (igaz ő még úgy tudta, hogy a monarchia része vagyunk). Tehát a népi emlékezetben él a rokonságunk tudata. Még egy biztató momentum, ha esetleg elégedetlenek lennénk jelenlegi helyzetünkkel, a quarkiliki pártitkár felajánlotta, hogy szívesen ad helyet városában. Kérdésünkre, hogy az expedíció négy tagjának? Azt válaszolta nem csak nekünk, hanem valamennyi magyarnak!

Letérünk a klasszikus Selyemút északi nyomvonaláról és északnak fordulva a Dzsungária ismeretlen tája felé vesszük utunkat.

A Tian Shan hegységtől északra terül el a kínaiak számára is nem olyan régen még fehérholt, a térképeken a dzsungáriai medence. Fűves pusztáin nomád állattenyésztést folytatnak, egyes tájegységei szépsége hasonlatos Svájcjal. Itt határos Kína Kazahsztánnal, Oroszországgal, Mongóliával. Közel ehhez a többes határhoz Altay városka határában különös geológiai képződményre hívták fel figyelmünket. A helyiek szerint meteorok. A kövek színe, rajtuk található teniszlabda méretű bemélyedések, keménységük, súlyuk valóban arra utalt, hogy „égi” eredetűek. Köztük az egyik kőnek „emberarca” volt. Helyi pásztorok elmesélték, hogy a kietlen napégette pusztában, nem messze, több hasonló nagyon régi szobor található. Úttalan utakon segítséget kapva ottani pásztorembertől, öreg, orosz terepjárón el is zötyögtünk egy feltehetően kultikus célokot szolgáló helyre, ahol 1500-1800 éves türk szobrok állják az idők viharát. A 60x30 méteres, kőlapokkal körülhatárolt sírkert déli részén öt, embermagasságú szobor őrizte a holtak birodalmát. Összenőtt szemöldökük, arcuk, egyenes, nagy orruk egyaránt mutatta, ótürk-ótörök jellegű embert ábrázolnak. Különös szépségű az egyetlen nőalak geometrikus mintájú nyakdísz. Ahogyan Bárdi László professzor a helyszínen kiemelte: az ókor hatalmas kiterjedésű Belső-Ázsiától Kelet-Európáig terjedő türk birodalom, türk Kaganátus 552 és 745 között élte fénykorát. (Bíborban született Konstantin a magyarokat is türk néven említette). Jellemző a türk szobrokra az egyenes testtartás, összefont kar, a helyenként kelyhet – egyes régészek szerint áldozópoharat - tartó kezek. Talán ennél a felfedezésnél is látványosabb kép tárult elénk a dzsungáriai medence egyik tágas völgyében a Burqin folyó mentén. Itt mintegy két tucat szobor található. A békésen legelésző nyájak között jurták előtt asszonyok szorgoskodnak, férfiak lóháton. Mintha az időben léptünk volna vissza. Őszi, legelőváltás előtti időszak. Még melegen süt a nap, de a magasabban fekvő legelőkéről már érkeznek a nomád családok. Kunkovác László kitűnő könyvet jelentetett meg Köemberek címen, de ezekről a Kínában találhatóokról nem esik szó.

Északról megkerülve a félmillió km²-es 1500 km hosszú és 690 km széles Tarim-medencét, Kashgar, a Selyemút kínai nyugati végpontja volt következő úti célunk. Az átlagosan 1300 m magasan fekvő medence belsejét a Takla-Makan sivatag

tölti ki 11 milliárd tonnás olaj, illetve 8 milliárd tonnás gázkészletével. Mint Stein Aurél életrajzának ismertetésében már említettem, Kashgar volt az egykori Selyemút, illetve a későbbi kutatóutak, expedíciók kiinduló illetve végpontja. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy sikerült még a régi Kashgárt megörökítenem. 2003-ban még álltak a város központi mecsete, a hagyomány szerint 1462 óta működő Id Kah mecset melletti kis utcák ősi házai. Előttük kézművesek rézedényeket, esztergált faeszközöket készítettek. Híresek az itteni szőnyegek. A bazárt már kilakoltatták egy ideiglenes helyre. Lakossága vegyes, jórészt ujgurok lakják, de lehet látni kazahokat, tadzsikokat, üzbégeket, kirgizeket; a nők többsége, fedett fővel csadorban jár. Amióta megnyílt, az év felében járható Kunjerab hágó, pakisztáni muzulmánok is nagy számban keresik fel a várostól északkeletre található XVII. században épült zarándokhelyet az indiai stílusú Abakh Hodja mecsetet. Pár napi kashgari tartózkodás, korábbi adataink feldolgozása után a Pamir hegységben található Tashkurgánba indultunk. Mint a régi utazók mi is felfrissítettük készleteinket: lepénykenyereket, friss gyümölcsöket vásároltunk. A kezdetben szelíd lejtőket, vízfolyásokat egyre vadabb sziklás táj, havas helyek váltották. 3500 méteren még láttunk tevéket, magasabban már a kora ősz ellenére is havas réteken megjelentek a jakkok. Felejthetetlen élmény volt a felhőkből kibukkanó 7509 méteres csúcs a Musztag-Ata, vagyis a „jéghegyek atyja”. A Tadzsik autonóm területen levő Tashkurgan kővár, kőtorony az utolsó jelentős kínai település. Egykori stratégiai szerepe megszűnt, akár erről a helyről is írhatta volna a költő „vár állott, s ma kőhalom”... a település szerény, asszonyok hordják népviseletüket, láthatóan nehezen élnek a zord klímájú vidéken. A főtéren turul madár szobra, ilyent Magyarországon és Mongólián kívül nem látni. A hegyeken túl Afganisztán, Tadzsigisztán, az egykoron boldog völgy Kashmir.

*

Ismét Kashgarból indultunk tovább a Selyemút déli szakaszán. Jenghitsar az első jelentősebb város, kézikovácslású turulfejés törjeiről híres. Majd Melikawat romvárosa és a Jurunkash folyó következik. Stein expedíciói során feltérképezte ezt a vidéket is. A Jurunkash folyó elsősorban a medrében található jaderól híres. Kíncskeresőként, helyi kisgyerekek segítségével, akik, a számunkra szinte egyforma kavicsok közül, csalhatatlan biztonsággal választották ki a valódit, hoztunk mi is pár követ. A kínaiak rendkívül nagy becsben tartják a jadét. A Selyemút déli szakaszát mintegy kétezer évvel megelőzte az úgynevezett jade út. Hotanban bepillanthattunk az egyetlen ma is hagyományos módon merített papírt készítő család munkájába. A lehántott sivatagi fa kérget felfőzik, majd péppé aprítják vízzel és számunkra ismeretlen kötőanyaggal szitára egyengetve, napon kiszáritják. Erős rostú, durva felületű papírlap az eredmény. Ebben a városban működik egy selyemhernyó gubójából színes atlaszselymet előállító manufaktúra. Mintha kétezer évet mennénk vissza az időben: a meleg vízben ázó gubókról tekeredő pókháló finomságú szálakat egyesítik, fonják, majd szövik. Hotanból úttalan utakon tovább Stein kifejezésével élve „homokba temetett városok” mellett az egykoron fontos Loulan királyság központja Lop Nor felé. A forró sivatagi nap, a száraz éghajlat 2500-3500 éves múmiákat őrzött meg szinte teljes épségben. Ezek nem mesterségesen mumifikáltak, mint Egyiptomban, hanem az éghajlat őrizte meg a sivatag homokjában. Arcvonásaik, mint ezt a kutatók feltárták, európid vonásokat mutatnak. Öltözetük anyaga, a szemek kis lapos kővel való letakarása számos összehasonlítható vizsgálatra adnak lehetőséget. Expedíciónkat a Takla Makán sivatagi olajmezőkön átvezető úton Korla városában fejeztük be. Ürümcsi, Pekig érintésével jöttünk haza.

*

Az út során 35 óra forgatott videófelvétel, 7-8000 fénykép, térképészti felmérés és jegyzet készült. (Hozzá kell tennem, hogy Stein Aurél 100 évvel ezelőtt sokkal komplikáltabb technikai körülmények között készített fotográfiáiból mintegy 6000 darabot hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára.)

A feldolgozott anyagból számtalan újságcikk, tanulmány készült, valamint az expedíció útját bemutató „Selyemút - Stein Aurél nyomában” címmel 8 részes dokumentum-film sugárzott a Duna TV és a Selyemút mentén fellelhető kézművesekről, illetve az idén 850 éve fővárossá vált Pekingről is készült egy-egy film. Terveink között szerepel egy nagyobb lélegzetű - fotókkal, térképekkel illusztrált - könyv kiadása.

Bibliográfia:

- Awakaned Qin's Terra-Cotta Army. Shaanxi Travel and Turism Press 2001.
- Baktay Ervin: A boldog völgy országa. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
- Bárdi László: „Az első magyar Selyemút expedíció”. Turán 2004. 1. sz.
- Bárdi László: Az ősi Selyemút világa. Masszi Kiadó 2003.
- Bárdi László: Keleti kapcsolatok, keleti gyökerek. Balaton Akadémia könyvek 2004.
- China Past and Present. Ministry of Culture China 2002.

- China's Minority Peoples. China Pictorial Publishing House 1995.
- Im fernen Osten Reisen des Grafen Béla Széchenyi. Gustav Kreitner Wien 1881.
- Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület 2004.
- Looking toward the northwest (China).
- Magyar Demokrata, 2004 július 1. Kínai offenzíva, Kárász Andor.
- Marco Polo utazásai. Világjárók, klasszikus útleírások III. Gondolat Kiadó Bp. 1963.
- Polonyi Péter: Kína Panoráma 2002.
- Stein Aurél: Homokba temetett városok. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
- The China Traveller, volume 1. number 1. 1987.
- The history and civilization of China. (China 2003).
- Treasures of Dunhuang Grottoes. Polyspring Co., Ltd. 2002.

Life along the Classic Silk Road

- In the Year of the First Chinese Astronaut -

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands. The author, as cameraman of the First Hungarian Silk Road Expedition, traveled in 2003 in the footsteps of the Hungarian expeditioner Aurel Stein (1862-1943) in order to document the life along the classic Silk Road in the year of the first Chinese astronaut and to capture the current state of ruins discovered by Stein. The team covered 35,450 km from Budapest to Budapest, from which 15,578 km on the Silk Road. Mr Wonke gave a bird-eye view of this long end exciting expedition.

During the two months long journey 35 hours of video was shot, 7-8,000 photos taken. From this material an 8-parts TV-series was produced that was presented in the Duna TV. The presentation was illustrated with highlights from that material. One of the four clips shown during the presentation can be downloaded from the archive of the Hungarian Electronic Library from the following address: <http://mek.oszk.hu/02200/02225>

MONOK, István :

Az Országos Széchényi Könyvtár hungarológiai tevékenységének átalakulása¹

AZ OSZK törvényben előírt feladatainak teljesítése (a magyar vagy magyar vonatkozású dokumentumok feltárása, nyilvántartása, beszerzése, megőrzése és szolgáltatása) sok szálon kötődik ahhoz a tevékenységéhez, amely a nem Magyarországon működő magyar könyvtárakkal, tudományos műhelyekkel és kulturális intézményekkel fenntartott kapcsolataira épül. A magyarországi politikai és gazdasági rendszerváltozást követő másfél évtized alatt mind a hazai, mind a határokon túli magyar intézményi rendszerben alapvető változások következtek be, amelyek változtattak a nemzeti könyvtár kapcsolatrendszerén is. Így amikor az OSZK stratégiai tervének hungarológiai tevékenységről szóló fejezetén dolgozunk, újra kell gondolnunk ezt a kapcsolatrendszert is. Mi az, ami megváltozott?

Változások a külföldi magyarság helyzetében

A Kárpát-medence magyarsága az 1989-et követő években reménykedett abban, hogy a demokratizálódó országok együttműködése lényegesen javít helyzetükön. Ez részben így is történt, részben azonban kedvezőtlen jelenségekkel is számolniuk kell. Minden országban létrejött egy aktívan működő magyar kulturális és tudományos intézményrendszer, amelyet saját államaik (román, szerb, horvát, szlovén, osztrák, szlovák, ukrán) különbözőképpen támogatnak. Valamennyi intézmény számít azonban a magyarországi támogatásra is. Ez az intézményrendszer azonban lényegesen nagyobb kulturális és tudományos tevékenységet szeretne kifejteni, mint amit a saját állam akar, illetve a magyar állam tud támogatni. Magyarországon létrejött egy új, a határon túli magyarságot támogató rendszer, amely, sajnos, nem az addig jól működő intézményekre épülve teljesíti feladatát. Be kell vallani, hogy létezik egy „etno-üzlet” a magyarok körében is. A Magyarországra települt határon túli magánszemélyek, illetve a határon túli magyarok támogatásából megélni akaró magyarországiak a magyar állami támogatás jelentős részét felélik már Magyarországon, és ez után tartják fenn a határokon túli elosztórendszert is. Az egyes célok megvalósítására így csak a támogatás nagyon kicsi hányada jut. Külön gondot jelent az is, hogy az egyes országokban működő hagyományos szervezetek nem kapnak a saját országukban elosztó szerepet, így azok otthontartó ereje sem érvényesülhet.

A nyugati és tengeren túli magyarság előregedett. A fiatal generációk tagjai egyre kevésbé tartják értéknek magyar származásukat, az elődeik által létrehozott intézmények sorra elcsökevényesednek vagy megszűnnek. A magyar emigráció írott és tárgyil emlékeit a pusztulás fenyegeti, megmentésére a magyarországi kulturális politikának átgondolt stratégiai tervvel kellene rendelkeznie, olyannal, amely számol a még élő és aktív magyar emigráció érzelmeivel és érdekeivel. A magyar származású fiatalok közül ráadásul egyre kevesebben tanulnak a helyi felsőoktatásban magyar szakon, ami a nyugati egyetemek magyar tanszékeinek sorozatos bezárását is eredményezheti.

Változások a magyarországi hungarológiai intézményrendszerben

Az egykori (hivatalosan 2001-ben megszűnt) *Hungarológiai Tanács* összetételében a magyarországi hungarológiai intézményrendszer keresztmetszetét is láthattuk. A Tanács működését nem kívánom értékelni, viszont kiemelnék tagjai közül néhányat. *A Magyarok Világszövetsége* a rendszerváltozást követően nem tudott konszenzust teremteni sem tagjai sorában, sem a változó magyar kormányokkal folytatott párbeszédben, így súlyát veszítette. *A Magyar Nyelvi Intézet* a felsőoktatási rendszer átalakulásával – a „magyar, mint idegen nyelv” szakok beindulásával – elveszítette létjogosultságát. *A Hungarológiai Központtal* való összevonása után azonban egy belső harc során kölcsönösen gyengítették egymást, így most az összevonással létrejött *Balassi Bálint Intézet* sorsa is megkérdőjeleződött. A Művelődési Minisztérium egy részének felduzzasztásával létrehozott Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumán belül működő *Külföldi Magyar Kulturális Intézetek Igazgatóságával* koordinált tevékenységgel van remény egy hatékony intézmény létrehozására. Ha ez az intézmény a *Határon Túli Magyarok Hivatalával*, a *nemzeti intézményekkel* (így az OSZK-val is), a nagyobb *alapítványokkal* (Illyés, Arany János, Apáczai, Domus

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).

Hungarica stb.) szorosan együttgondolkodik és -cselekszik, valóban egy magyar Goethe-Institut jöhet létre (amint ez sokak elképzelése volt). Az *Anyanyelvi Konferenciának* vagy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak (ma *Nemzetközi Magyarstudományi Társaság*) tartalmilag kell újragondolnia szakmai tevékenységét. A hetvenes és nyolcvanas években betöltötték szerepüket, ma arra a funkcióra, amit akkor felvállaltak, náluknál hatékonyabb intézmények léteznek. Az 1990-es évek elején gomba módra szaporodó kisebb alapítványok felélik vagyonukat, feltehetően jobb megoldás lenne önmaguk felszámolása és a még meglévő vagyonnak a határokon túli magyarság számára való átadása.

Változások a könyvtárak eszközszerében, a digitális világ előretörése

Az OSZK hungarológiai tevékenységéhez közelebb lépve ki kell térni arra a jelenségre, amely alapjaiban változtatta meg a könyvtárak eszközszerét. Nem a céljait vagy könyvtári tevékenységüket (legalábbis a nemzeti könyvtárakét nem), hanem a feladatok megvalósításának módját. A digitális világ változásait a könyvtárak a hatvanas évek végétől Magyarországon is érzékenyen figyelték, alkalmazták eredményeit. A nyolcvanas évek végéig a magyarországi könyvtárak lépést tudtak tartani az informatikai eszközök alkalmazásának terén a nyugati világ könyvtáraival, sajnos, az elmúlt másfél évtizedben anyagi okokból jelentős lépéshátrányba kerültek. Ma ezért is, meg persze politikai okokból is csak „csatlakozhatnak” az európai könyvtári programokhoz (annak ellenére, hogy némely területen jelentősebb eredményeket tudhatnak magukénak, mint azok, akikhez csatlakozhatnak).

Ma mindenképpen javult az OSZK hungarika dokumentáció tevékenységének az információhoz való hozzáférési esélye (igaz, kérdéssé vált, hogy mit tekintünk hungaricumnak a világban, illetve az, hogy ezen hungaricumok közül mit kell dokumentálni).

Változások az együttműködés jogi környezetében

A politikai változásokkal a magyarországi és a nem magyarországi intézmények együttműködésének lehetőségei alapjaiban változtak meg. A nemzetközi egyezmények a kereteket adják ehhez, a hangsúly azonban az intézményközi kapcsolatokra helyeződött át. Az olyan központi szerep, mint az OSZK-é volt a határon túli magyar könyvtárak támogatásában, megszűnt (annak ellenére, hogy az 1997. évi CXL. törvény határozottan az OSZK feladatává teszi ezt).

Változások az anyagi feltételrendszerben

Az előző bekezdésben hivatkozott törvény mellékletét képező, köteles példányokról szóló rendelet a 16 példányt 6-ra csökkentette, így megszűnt az a lehetőség, hogy a határon túli magyar könyvtárak a köteles példányokra alapozva nyerjenek támogatást. A nemzeti könyvtár semmilyen támogatást nem kap tehát a feladat megoldására. 1997 és 2001 között az Illyés Alapítvány részben pótolta a kieső támogatást, de azóta ez a forrás is megszűnt.

A változás mögött szemléletváltás áll. Ezek szerint nem kellene nagy központi intézmények, hanem hatékony kicsiny szervezetek, amelyek nem kizárólag állami támogatást használnak fel a feladat teljesítésében, hanem az egyéb tevékenységgel termelt saját hasznuk egy részét is erre fordítják. Az elv szép, a gyakorlatban azonban nem működnek jobban, mint a már bizonyított nagyobb intézmények, a termelt haszon magánvagyonként működik tovább. Ténylegesen így a határon túli magyar könyvtárak támogatása az államnak is többbe került, a feladat teljesítése pedig nem garantált, hiszen korlátolt felelősség alá tartozik: ha nem gazdaságos (kinek?), akkor nem kell teljesíteni a feladatot.

A szemléletváltás másik eleme az államigazgatás karcsúsításának gondolata következményeként érhető tetten. Az ebben a rendszerben dolgozók elemi érdeke a feladatok és a végrehajtáshoz rendelt állami pénzeszközök centralizálása a minisztériumokban. (Ez ugyan ellentmondásban van az előbbi szándékkal, de a gyakorlat és a szándék gyakran eltér egymástól.) Így a határon túli könyvtárak támogatásának koordinációs feladatát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában végzik, és az e feladat végrehajtására szánt pénzt (beleértve az Illyés Alapítvány támogatását is) központosítják. Remélhetően így a rendszer működni fog. Az OSZK ebben a rendszerben egy a többi könyvtár mellett, amilyen részfeladatra pénzt kap, azt végrehajtja. (Zárójeles megjegyzésként: a magyar államot így többszörös veszteség éri, hiszen a határon túli könyvtárak többé nem tekintik természetes feladatuknak az OSZK állományának a gyarapítását, amelyet a kapott könyvekért cserébe viszonznak abból a régióból, ahol működnek. Az OSZK gyarapítási kerete viszont évről-évre csökken, így a nem megszerzett magyar könyvek száma folyamatosan nő, gyakran még információ sincsen róluk.)

A határon túli magyar könyvtárak ugyanakkor természetes módon az OSZK-t keresik kéréseikkel, és a kiadók is, ha el nem adható készletük marad, az OSZK-nak adják azt. Az OSZK befogadta a Pro Hungaris Alapítványt is, így az adományokból összegyűjtött könyvanyagot osztja szét saját kapcsolatrendszerében.

Hova kerülnek a hangsúlyok?

Az elmúlt évtizedekben a nemzeti könyvtár hungarika dokumentációval foglalkozó osztályain öt különféle jellegű adatbázis jött létre: (1) a kora újkori retrospektív nemzeti bibliográfia munkálatai mellett nyilvántartjuk az 1801 előtt megjelent könyvek határokon kívüli példányaikat; (2) épül a határokon túli magyar vagy magyar vonatkozású kéziratok lelőhelyjegyzéke. Nyilvános adatbázisban on line elérhető az információk a (3) a Magyarországon kívül a kultúra és a tudomány területén tevékeny személyekről, a (4) nem Magyarországon lévő, de jelentős magyar könyvanyagot őrző könyvtárakról, illetve (5) a nem a mai Magyarországon megjelent könyvekről és cikkekről (ezek az utóbbi időben persze lehetnek digitális formájúak is).

Az itt felsorolt adatbázisok csak leíró adatokat jelentenek, sajnos, egyre kevésbé kerül sor a megnevezett dokumentum beszerzésére. Az információk megszerzésében sokat segít a Klebelsberg ösztöndíjasok jelentéseinek hasznosítása, a dokumentumok helyett pedig gyakran – természetesen módon – másolatot szerzünk be.

A jövőben a hangsúly az információk minél teljesebb körének megszerzésére és elektronikus szolgáltatására esik majd. Ez azt jelenti, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatokat kiterjesztjük a „hosszú 19. század”-ra (1801–1920) is, és ennek során a nemzeti könyvtárban nem található dokumentumokról lelőhely-információkat is rögzítünk. A hungarika bibliográfiai információ így a könyvek esetében szerves részévé válik a magyar nemzeti bibliográfiai rendszernek, kurrens és retrospektív értelemben is. A cikkeket tekintve ugyanez a bibliográfiai szolgáltatás alapja lesz egy egységes társadalomtudományi szakirodalmi adatbázisnak, amely ugyancsak folyamatosan nyomon követi a megjelenő irodalmat, illetve az egyes szakmai bibliográfiák, folyóiratrepertóriumok, helyismereti adatbázisok egybeolvasztásával visszamenőlegesen is épül. Az egyes nyelvterületeken Magyarországgal kapcsolatosan megjelent szakirodalom így ennek az egységes rendszernek lesz a része, ám minden külföldi hungaricumnak számítótétel külön jelzést is kap majd. Ennek segítségével ebből a szempontból külön is kérdezhető az adatbázis.

Ez a bibliográfiai szolgáltatásunk az egyik alappillére lesz a majd több intézménnyel közösen kialakítandó hungarika portálnak. A másik alapeleme ennek a tájékoztató jellegű honlapnak (hungarika portál) a Magyar Elektronikus Könyvtár gyűjteménye lesz. Nem egyszerűen az úgynevezett Hungarológiai Alapkönyvtár lesz így elérhető, hanem a határon túl keletkezett elektronikus dokumentumok is gyűjtő-könyvtárra lennek.

Azt gondoljuk, hogy a magyar nemzeti könyvtár gyarapítása becsületbeli ügye minden kiadónak, minden alkotónak, aki a magyarokkal vagy a mindenkori Magyarországgal kapcsolatban létrehoz valamilyen sokszorosított dokumentumot. Minden rendelkezésünkre álló közvetítő csatornán keresztül kérünk tehát mindenkit, ne legyen áldozata korunk ápragmatikus szemléletének, és igenis áldozzon azért, hogy azoknak az áldozata, akik alapították, gyarapították és fenntartották ezt a gyűjteményt, ne legyen hiábavaló. Alapvetően információt kínálunk a jövőben, azt a lehetőséget, hogy tudhatnak egymásról a világ bármely sarkán (görbe sarkán) élő érdeklődők. Ehhez azonban meg is kell kapnunk ezeket az információkat.

A külföldi magyar könyvtárak gondja

A nemzeti könyvtár hungarológiai tevékenységéhez szervesen hozzátartozik a határon túli könyvtárak szakmai támogatása is. Sajnos, egyre inkább megszűnő, az eredeti helyükön – mondjuk ki – feleslegessé váló magyar könyvtárak elhelyezését kell megoldanunk. Ha a tulajdonos úgy dönt, hogy szűnjön meg, segítünk felszámolni. Alapelvünk a felszámolással kapcsolatban az, hogy a könyvtár csak ritkán maradhat egyben, illetve az, hogy magyarországi kiadványt lehetőleg ne hozzunk vissza Magyarországra. Az Országos Széchényi Könyvtár szívesen veszi, ha egyes intézmények irattáraikat neki adományozzák, illetve örömmel vesz át – a mindent-megtartás kötelezettsége nélkül – személyes hagyatékot, irattárakat is. A nyomtatott dokumentumokból a plakátokat, a magyar rendezvények meghívóit, más kisnyomtatványokat is megőrizzük, de a hagyatékot szétszedjük, dokumentumtípusok szerinti gyűjteményekben helyezzük el.

A nyomtatott könyvek és a folyóiratok esetében a helyi kiadványokból válogat az OSZK, és megtartja azt, ami nem kerül még a gyűjteményébe, vagy egyedí példány (szerzői ajánlással, különleges kötéssel stb.). Ami a nemzeti könyvtárnak nem kell, az lehetőleg

1. Maradjon országon belül, külön intézményben. Ez lehet a magyar közösségé, ha még van az illető országban ilyen. A fenntartást és a működtetést, esetenként a gyarapítást a magyar állam segítse.
2. Ha az illető országban van magyar tudományos kutató központ (Collegium Hungaricum), akkor a tudományos könyvanyag kerülhet oda is, a szépirodalom, illetve az ismeretterjesztő művek – ha nincsenek – maradjanak a magyar kulturális intézetekben (ha van ilyen).
3. Számos országban található magyar tanszék a helyi egyetemeken, amely tanszékek is örömmel fogadnak el könyveket (természetesen válogatva a felkínált anyagból).
4. Esetenként az alapvető kézikönyveket, a bibliográfiákat, a nagyobb monográfiákat, illetve a nem magyar nyelvű szakirodalmat szívesen veszik a számos egyetemen működő Közép-Európa Intézetek is.
5. Ritkán az egyes országok nemzeti könyvtárai is befogadnak magyar anyagot.

6. Ha már minden helyi intézmény elutasítja a könyvadományt, gondoljunk a Kárpát-medence új magyar egyetemeire, kutatási és kulturális központjaira. Gyakran érdemes a sort éppen ezek megkérdezésével kezdeni.
7. Ha már Magyarországon kívül nem találunk befogadó könyvtárat a magyar anyagnak, akkor érdemes – válogatva! – ismét Magyarországra hozni a könyveket. Itthon az új felsőoktatási intézmények, egyesületek már tudják, hogy a nemzeti könyvtárban érdemes érdeklődni használható könyvek iránt, de ez a lehetőség legyen az utolsó a megszüntetendő külföldi (főként nyugati) magyar – magán, illetve intézményi – könyvtárak számára.

The Transformation of the Function of the National Széchényi Library

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands. In this lecture the author - the general director of Hungary's National Library - gives a full picture of the current situation wherein the nation's library finds itself. Since the fall of the Berlin Wall in 1989 dramatic changes took place in Central-Eastern Europe. Those changes have a profound impact on the mission and activities of the library; both the institutions and their role within the Hungarian Republic have changed considerably and parallel with that the Hungarian institutions abroad undergone profound changes, too. Next to the political and institutional changes the advances in the field of information technology (especially the Internet) influence greatly the operations of the library.

The paper is concluded with the presentation of the change in emphasis in the mission and activities of the library and with a couple of ideas on how to help the libraries abroad that support the Hungarian culture.

BOSSELAAR, Janet : Het handwoordenboek Nederlands-Hongaars¹

Inleiding

Het handwoordenboek Nederlands-Hongaars is najaar 2002 verschenen bij uitgeverij Grimm in Szeged en is de tegenhanger van het eerder in 2000 verschenen woordenboek Hongaars-Nederlands. Het woordenboek is het resultaat van tien jaar intensieve arbeid. Als assistent van de Nederlandstalige lector, ben ik bijna twee jaar betrokken geweest bij het correctiewerk van het woordenboek. In deze bijdrage wil ik hier ook bij stilstaan maar alvorens dat te doen, lijkt het me juist eerst in het kort de ontstaansgeschiedenis van het woordenboek te schetsen. Vervolgens wil ik een aantal kenmerken van het woordenboek voor het voetlicht brengen. Aansluitend wil ik ook enige aandacht besteden aan de plaats van het woordenboek naast het eerder verschenen handwoordenboek Hongaars- Nederlands.

De ontstaansgeschiedenis

In 1992 werd door mevrouw Mollay Erzsébet, destijds hoofd van het centrum voor Neerlandistiek aan de Eötvös Loránt Universiteit van Budapest, officieel een aanvang gemaakt met de werkzaamheden aan een woordenboek Nederlands-Hongaars. Zij was al veel langer met het idee bezig, maar in 1992 ontving zij een startsubsidie van het Hongaars Ministerie van Onderwijs en daarnaast financiële steun van de stichting Pro Renovanda Cultura Hungariae.

Een jaar later, in 1993, werd door de Nederlandse onderwijsminister Ritzen en zijn Vlaamse collega Van den Bossche de Commissie Lexicografische Vertaalvoorzieningen ingesteld (verder aangeduid als de CLVV). Deze commissie die valt onder de Nederlandse Taalunie, had als doel het bevorderen van de uitgave van tweetalige woordenboeken en andere vertaalvoorzieningen waarin het Nederlands een van de talen is. De commissie had voor het verwezenlijken van dat doel een ruim budget ter beschikking. Uitgangspunt van de commissie was dat alleen projecten met een grote maatschappelijke relevantie voor financiering door de CLVV in aanmerking konden komen. Daarbij moest ook nog eens vast komen te staan dat initiatief vanuit de markt niet te verwachten was.

Om u een indruk te geven van het brede werkterrein van de commissie hierbij een overzicht van de projecten waarbij de CLVV betrokken is, of is geweest.

vóór 2000:

- Zweeds-Nederlands v.v. (1996)
- Nederlands-Tsjechisch (1997)

2000-2003:

- Hongaars-Nederlands (2000)
- Italiaans-Nederlands v.v. (2001)
- Arabisch-Nederlands v.v. (leerwoordenboek) (2001)
- Russisch-Nederlands (2002)
- Nederlands-Hongaars (2002)
- Deens-Nederlands v.v.
- Nederlands-Indonesisch
- Noors-Nederlands v.v.
- Portugees-Nederlands v.v.

2004 en volgende:

- Sranan-Nederlands v.v.
- Pools-Nederlands v.v.
- Nederlands-Roemeens
- Fins-Nederlands v.v.
- Koreaans-Nederlands
- Grieks-Nederlands v.v.
- Estisch-Nederlands v.v.
- Turks-Nederlands v.v.

We zien dat zowel het Hongaars-Nederlands als het Nederlands-Hongaars op de lijst van de CLVV staan vermeld. Dat is niet zo vreemd, initiatief vanuit markt was bij de uitgave van die woordenboeken niet te verwachten, terwijl de maatschappelijke relevantie wel bestond. Deze maatschappelijke relevantie viel onder andere af te leiden uit de volgende gegevens:

* Een intensivering en uitbreiding van onderlinge contacten tussen Nederland en Hongarije na de omwenteling van 1989, zowel op het gebied van de handel als op het gebied van de cultuur en politiek.

* De begin jaren negentig mogelijke en inmiddels gerealiseerde aansluiting van Hongarije bij de Europese Unie.

* De groeiende interesse op scholen in Hongarije voor de studie van het Nederlands.

¹ Lezing gehouden op de bijeenkomst van de Vereniging Mikes [Hollandiai Mikes Kelemen Kör], op 16 mei 2004, te Vianen.

Wanneer we daarbij bedenken dat we in 1993 alleen de beschikking hadden over het zakwoordenboek van Zsugor István uit 1968² (het overigens goede maar sterk verouderde handwoordenboek van Véber Gyula uit 1966³ verscheen niet meer in herdruk en was zodoende alleen nog in antiquariaten te verkrijgen), was het een logische stap van de CLVV om zich voor deze projecten in te zetten. De eerste contacten tussen mevrouw Mollay en de CLVV over de uitgave van een handwoordenboek Nederlands-Hongaars vonden in 1994 plaats. Zowel de CLVV als mevrouw Mollay namen vervolgens echter ruim de tijd om alles op een rijtje te zetten. Pas in 1999 kon de overeenkomst tussen beide partijen worden getekend. Op dat moment had mevrouw Mollay de redactie van het woordenboek voor 40 % gereed en moest de correctie ervan nog volledig worden verricht.

Het eerste gedeelte van het woordenboek in uitvoering had als basisbestand Nederlands het van Dale handwoordenboek Nederlands-Spaans uit 1992⁴. Dit bestand was destijds door de CLVV aangeleverd. Aan het gebruiken van het bestand Nederlands-Spaans zaten echter toch wat nadelen. Ten eerste bevatte het bestand ruim 66.000 trefwoorden, terwijl mevrouw Mollay voor haar woordenboek ongeveer 40 à 45.000 trefwoorden beoogde. In het bestand moest dus teveel worden geschrapt. Ten tweede bevatte het bestand veel verouderde trefwoorden en voorbeeldzinnen. Tenslotte was ook de spellingswijziging van 1995 nog niet in het bestand doorgevoerd. Daarom is later in overleg met de CLVV gekozen voor het bestand Nederlands van het van Dale handwoordenboek Nederlands-Zweeds uit 1996. Dat bestand, eveneens beschikbaar gesteld door de CLVV, bevatte ongeveer 45.000 trefwoorden, betere voorbeeldzinnen en hanteerde bovendien de nieuwe spelling. Dat paste beter bij de wensen van de redactie.

Het correctiewerk

Voor het in Nederland uit te voeren correctiewerk van het woordenboek werd in overleg met de CLVV mevrouw M. Schopenhauer, die in het dagelijkse leven werkzaam is als tolk/vertaalster, aangezocht. Zij kon in 2000 aan de slag en werd bij haar werkzaamheden geassisteerd door de schrijfster van dit artikel.

Mevrouw Mollay had de werkzaamheden voor de correctoren sterk omljnd. Allereerst was het hun taak het bestand te controleren op spelfouten, de plaats van de klemtoontekens in het geval de klemtoon niet op de eerste lettergreep valt of in het geval dat de klemtoon wisselt al naar gelang de betekenis⁵. Daarnaast werd hen gevraagd de systematiek met betrekking tot betekenis aanduiding te controleren; staan de voorbeeldzinnen wel bij de juiste betekenis van een trefwoord. Het scheidt op zijn minste verwarring wanneer je bij het trefwoord *uitspraak* de zin 'de uitspraak van de jury' bij de betekenis [*wijze van uitspreken*] onderbrengt in plaats van bij de betekenis [*oordeel*].

Verder hielden de correctoren zich ook bezig met het controleren van het Nederlands. Verouderd en/of minder gebruikelijk Nederlands werd geschrapt, soms werden hedendaagse uitdrukkingen / betekenissen toegevoegd. Leidraad hierbij was het al eerder genoemde handwoordenboek Nederlands Zweeds. Zo werden door de correctoren onder andere geschrapt de woorden *waadpoot*, *knechting* en *karrenpaard* (wel jammer voor de Hongaren die bij Nescio lezen: 'Japie was een kerel als een karrepaard').

Geadviseerde toevoegingen zijn op een enkele uitzondering na, niet opgenomen. Zo is bijvoorbeeld wel het woord *chipkaart* met de weinig verrassende vertaling *csipkártya* opgenomen, maar niet de geadviseerde culturele uitleg bij het woord *oliebol*. De Hongaar moet genoegen nemen met het summiere (mijns inziens erg magere) vertaling *fánk*.

Tenslotte hoorde ook het controleren van Hongaarse vertaalequivalenten en hun gebruikswaarde tot het takenpakket van de correctoren. Waar mogelijk werden correcties en suggesties gedaan. Er zaten heel aardige vertaalfouten in het werkbestand. Een paar voorbeelden: Bij het trefwoord *transatlantisch* werd *transatlantische vlucht* vertaald met het gemakkelijke *transatlanti menekülés* in plaats van *transatlanti repülőjárat*. Of bij het trefwoord *pil*: *De pil slikken / beveszi a tablettát*, in plaats van *fogamzágátlót szed*. Overigens zag ik tot mijn schrik dat bij het trefwoord *slikken* dezelfde zin nog wel fout staat vertaald. Altijd een kritische houding bewaren waar het woordenboeken betreft dus.

Soms was het moeilijk te beoordelen of het juiste vertaalequivalent was gebruikt. Wanneer een zoektocht langs de vele woordenboeken, Internet en onderling overleg geen bevredigend antwoord opleverde werd de Nederlandse betekenis van een woord zin of uitdrukking nog eens duidelijk voor de redacteur omschreven de uiteindelijke beslissing aan haar creativiteit overgelaten.

² Zsugor István: Holland-magyar szótár. Terra, Budapest 1968.

³ Véber Gyula: Hongaars Handwoordenboek Hongaars-Nederlands. Van Goor zonen, Den Haag 1961.

Véber Gyula: Hongaars Handwoordenboek Nederlands-Hongaars. Van Goor zonen, Den Haag, 1966.

⁴ Dat niet was gekozen voor bijvoorbeeld een handwoordenboek Nederlands-Duits of Nederlands-Engels komt voort uit een bewuste keuze. Deze woordenboeken zijn vaak een verkorte uitgave van de grote woordenboeken en verschillen van opzet met die handwoordenboeken die geen "grote broer" hebben. Ze bevatten over het algemeen minder vakjargon en minder zeldzame woorden.

⁵ Niet onbelangrijk, want het is een heel verschil of je negeren zegt of ne'geren en voorkomen of voor'komen enz.

Het correctiewerk gebeurde overigens nog op ambachtelijke wijze, er kwam geen computer aan te pas. Het te corrigeren werk werd in kleine eenheden via de post aangeleverd. Correcties werden daarop volgens vooraf afgesproken regels handmatig aangebracht.

Mevrouw Schopenhauer is vervolgens een aantal keer in Budapest geweest om samen met mevrouw Mollay bepaalde gedeelten door te werken. Jammer genoeg was er geen tijd meer de drukproeven gezamenlijk door te nemen.

Eindelijk klaar

Najaar 2002 was het woordenboek dan gereed, en verscheen het bij uitgeverij Grimm in Szeged. Het moet een bevrijding geweest zijn voor mevrouw Mollay.

Toen ik haar vroeg naar wat leuke anekdotes met betrekking tot haar werk aan het woordenboek schreef ze "Aan het samenstellen van dit woordenboek zijn voor mij geen leuke anekdotes verbonden, alleen maar lastige verhalen waar veel ergernis aan verbonden is."

En bij de presentatie van het woordenboek, oktober 2002 in Budapest zei mevrouw Judit Gera - het huidige hoofd van het centrum voor Neerlandistiek - onder andere en ik citeer: "De grote dag waarop we al zolang wachtten is gekomen. Het woordenboek Nederlands-Hongaars is klaar. Het is het werk van onze collega, Dr Erzsebeth Mollay. Ze heeft daar 10 jaar over gewerkt, dag en nacht. Letterlijk dag en nacht. Ze heeft de functie van afdelingshoofd overgedragen, en ze kwam nooit mee als we haar voor een etentje uitnodigden. Het heette altijd: ik moet aan het woordenboek werken. Uiteraard geloofden wij haar, toch schudden wij ons hoofd een beetje afkeurend: een beetje ontspannen kan toch geen kwaad. Erzszi wilde echter geen ontspanning, ze kon zich niet eens ontspannen. Ze werkte onophoudelijk, als een machine".

Een karakterschets

Tijd voor een korte karakterschets van het woordenboek. In een speciaal verschenen cahier van het Centrum voor Neerlandistiek staat mevrouw Mollay uitvoerig stil bij de door haar gehanteerde redactieprincipes⁶. Op deze plaats wil ik slechts enkele algemene kenmerken van dit woordenboek onder uw aandacht brengen.

* Het is het eerste grote algemeen vertaalwoordenboek Nederlands-Hongaars voor een breed publiek. Naast de algemene woordenschat van de Nederlandse standaardtaal bevat het ook sommige groepstalige en vaktalige woorden die in de Nederlandstalige dag- en weekbladen voorkomen. Uit het voorwoord blijkt dat het bestand tot op het laatste moment is bijgewerkt. Daardoor konden ook woorden als *eurobiljet* en *eurozone* nog worden toegevoegd. Met verbazing las ik overigens dat ook het woord *zonnewagen* als neologisme werd opgenomen. Ik zocht het woord meteen op. Ja hoor, daar stond het, na het *zonnetje* en voor de *zonnewijzer*: *zonnewagen*, *műsz. Napautó*. Hm. Meteen het van Dale handwoordenboek Hedendaags Nederlands erbij gehaald. En jawel, ook daar het trefwoord *zonnewagen*, maar dan wel in de betekenis: *wagen van de zonnegod*. Voorwaar geen neologisme maar een al lange tijd bestaand woord. Ik kreeg het vermoeden bij mevrouw Mollay niet met die *zonnewagen* van doen te hebben. Gelukkig bracht het Internet hier uitkomst: *zonnewagen*, een auto op zonne-energie. Het woord heeft er in onze taal dus een nieuwe betekenis bijgekregen en het woordenboek Nederlands Hongaars is bij mijn weten het eerste woordenboek dat die betekenis heeft opgenomen.

* Het woordenboek is bidirectioneel van opzet. Dit wil zeggen dat bij de samenstelling zoveel mogelijk rekening is gehouden met de behoefte van de twee groepen gebruikers: Nederlandse moedertaalsprekers en Hongaarse moedertaalsprekers. Overigens streven veel samenstellers van woordenboeken hiernaar en ook Véber Gyula schreef in zijn voorwoord bij zijn *holland- magyar szótár*: 'Bij het samenstellen van dit woordenboek heb ik ernaar gestreefd het en voor de Hongaar die Nederlands leert en voor de Nederlander die Hongaars leert duidelijk en gemakkelijk hanteerbaar te houden'.

Bij het handwoordenboek Nederlands-Hongaars blijkt de bidirectionaliteit onder andere uit het volgende:

- Voor Hongaarse moedertaalsprekers is aandacht besteed aan de plaats van de klemtoon bij een woord, in bepaalde gevallen de uitspraak van een woord, het gedrag van een woord in de context en bepaalde morfologische gegevens als werkwoordstam, het lidwoord bij een zelfstandig naamwoord en trappen van vergelijking (goed, beter best) en de verleden tijd van de onregelmatige werkwoorden wordt zelfs als een aparte ingang vermeld.

- Voor de Nederlandse moedertaalspreker is er onder andere voor gekozen bepaalde samengestelde woorden of afleidingen op te nemen die voor een Hongaar overbodig zijn. Mevrouw Mollay geeft hiervan als voorbeeld het woord *managerziekte*. Een

⁶ Mollay, Erzsébet: *A holland-magyar kézisztár szerkesztési elvei*. Elméleti alapvetés és gyakorlati szerkesztési útmutató. ELTE Germanisztikai Intézet, Budapest 1998.

Hongaar zal dit af kunnen leiden uit de betekenis van de woorden manager en ziekte. De Nederlander daarentegen weet niet of hij nu het woord betegség, kór of baj moet kiezen wanneer hij bij het trefwoord ziekte kijkt.

- Verder staat er bij homoniemen een verduidelijking in het Nederlands, bij Hongaarse equivalenten is verschil in stijl betekenis sociolect etc aangegeven. Dit gebeurt overigens met Hongaarse aanduidingen.

* In het woordenboek is opvallend veel ruimte voor het Nederlands in België. Dit heeft natuurlijk alles te maken met het Nederlands Vlaamse karakter van de Taalunie en daarbinnen ook van de CLVV. (Motto van de Taalunie “Nederlands: gemeenschappelijke taal van Vlamingen en Nederlanders”.) Er zijn veel woorden en uitdrukkingen opgenomen die in België een algemene status hebben. Deze woorden krijgen de vermelding “Belg”. Voorbeelden hiervan zijn: ajuin, plezant, kot in de betekenis van studentenkamer etc. Ook wordt onderscheid gemaakt op het gebied van staatsinrichting, politiek of cultuur. Zo staat bij het Nederlandse “wethouder” de toevoeging Holl, en bij het Belgische “schepen” de toevoeging Belg.

* Wanneer je het woordenboek eens wat grondiger bekijkt zie je dat de trefwoorden vaak veel voorbeeldzinnen bevatten wat genuanceerde vertalingen oplevert. Dat is zeker niet standaard bij de handwoordenboeken in deze serie.

* Ik zou het woordenboek verder gebruiksvriendelijk willen noemen. Voorin staan duidelijke aanwijzingen voor gebruik en op de binnenkant van de kaft is een lijst te vinden met vaakvoorkomende afkortingen. Daarbij is het woordenboek in de opbouw van de trefwoorden ondanks de vele informatie toch overzichtelijk gebleven.

* Tenslotte draagt het woordenboek het stempel van haar redacteur. We treffen er een rijkdom van bloemen- en plantennamen aan die bovengemiddeld is. Zo komen we niet alleen de bosaardbei en de bosbes tegen, maar ook de bosanemoon, niet alleen de berenklaauw maar ook de leeuwenklaauw, niet alleen helmgras maar ook kweekgras, niet alleen veldsla maar ook molsla en niet alleen de pinksterbloem maar ook de pinksterroos, de pioenroos en de veldbloem, en dit is niet meer dan, u begrijpt het al, “een bloemlezing”.

Het woordenboek naast het handwoordenboek Hongaars-Nederlands

Wanneer we nu het woordenboek plaatsen naast het handwoordenboek Hongaars-Nederlands springt meteen in het oog dat de beide woordenboeken qua kleur, uiterlijke vorm en typografie sterk van elkaar verschillen. De woordenboeken zijn dan ook niet bij dezelfde uitgeverij verschenen. Dat is jammer. Hieronder wil ik nog wat meer in het oog springende verschillen en overeenkomsten aanstippen:

* Het gebruik van afkortingen is niet gelijk. Het H-N heeft ervoor gekozen zoveel mogelijk internationale termen te gebruiken terwijl het N-H ervoor gekozen heeft alleen met Hongaarse termen te werken en voor de Nederlanders voorin het woordenboek hier de vertaling van op te nemen. Zo wordt bijvoorbeeld het stijllabel “schertsend” in het woordenboek H-N aangeduid met de afkorting hum (humoristisch) terwijl dit in het woordenboek N-H aangegeven wordt met de afkorting tréf(tréfás).

* Opvallend is ook dat in het woordenboek H-N de aanduiding mannelijk of vrouwelijk bij de zelfstandig naamwoorden wel wordt aangegeven en in het N-H niet. In haar eerder genoemd werk *a holland magyar kéziszótár szerkesztési elvei* heeft Mollay heeft deze weglating overigens uitvoerig gemotiveerd⁷.

* De woordenboeken hebben daarnaast een verschillend basiswoordenbestand. Ze zijn hierin niet op elkaar afgestemd. Het komt dus voor dat bepaalde doeltalige woorden van het ene woordenboek niet als trefwoord fungeren in het andere woordenboek. Wel hebben beiden ernaar gestreefd de basiswoordenschat van de hedendaagse Hongaarse resp Nederlandse standaardtaal op te nemen en zijn daar ook in geslaagd.

* Ze vertonen daarnaast in ieder geval nog een belangrijke overeenkomst: ze zijn allebei bidirectioneel van opzet, de redacteurs van beide woordenboeken hebben ernaar gestreefd zoveel mogelijk rekening te houden met beide groepen taalgebruikers.

Tenslotte

In het voorwoord geeft de redactie aan, en ik citeer: “Met de publicatie van het woordenboek is het werk zeker niet voor altijd gedaan. Het eerste product van een baanbrekende onderneming is meestal nog niet in alle opzichten perfect”. En inderdaad, de eerste fouten zijn al gesignaleerd, misschien hebt er inmiddels zelf ook al gevonden. Fouten die om een verbetering vragen. Gelet op het eerder besprokene kunnen we concluderen dat dit woordenboek die moeite van het verbeteren meer dan waard is.

⁷ E. Mollay, *A holland-magyar kéziszótár...*, blz 46

Het redigeren van een woordenboek is geen geringe opgave. Sterker nog, het is eigenlijk monnikenwerk of zoals mevrouw Mollay het zelf eens typeerde: slavenarbeid. Zij en haar medewerkers hebben 10 jaar geïnvesteerd in dit woordenboek met 42.000 trefwoorden en meer dan 100.000 voorbeeldzinnen. Het resultaat mag er zijn. Een meer dan een gemiddeld handwoordenboek, goed gestructureerd, overzichtelijk en prettig leesbaar. In combinatie met het handwoordenboek Hongaars-Nederlands verschaft het ons een schat aan informatie, waar we bij werk en studie veel gemak van hebben. Alle lof voor de makers ervan.

A holland-magyar kéziszótár

2002-ben megjelent a szegedi Grimm kiadónál a Holland-Magyar kéziszótár, Mollay Erzsébet szerkesztésében. Ez a szótár a 2000-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent Magyar-Holland Kéziszótár társa. A szerző – a szótár egyik lektora – a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi május 16. évközi összejövetelén a szótár készítésének műhelytitkaiba avatta be a hallgatóságot. Emellett bemutatta a szótár fontosabb jellegzetességeit és összehasonlította és párhuzamba állította a szótár kiegészítő társával.

The Dutch-Hungarian Concise Dictionary

In 2002 the Dutch-Hungarian Concise Dictionary was published that was edited by Erzsébet Mollay. This is the first such dictionary in the history and accompanies the Hungarian-Dutch Concise Dictionary published in 2000. The author – one of the proof-readers of the manuscript – held the lecture at the annual meeting of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) on the 16 May 2004. She first introduced the audience into the genesis of the dictionary, and then she highlighted the dictionary's main characteristics. She concluded her presentation with drawing some parallels with its companion, the Hungarian-Dutch Concise Dictionary

IN MEMORIAM HANÁK TIBOR

2004. szeptember 9-én töltötte volna be 75. életévét, szellemi munkássága azonban már 1991. december 16-án megszakadt, habár fizikai-biológiai értelemben 1999. november 14-én ért véget földi pályafutása.

Az ember értéke utóéletén mérhető: vajon játszik-e szerepet az emlékezésen túlmenően a túlélők gondolataiban is. Erre a kérdésre meggyőző válasz volt Veres Ildikó filozófus kezdeményezése: szervezésével és irányításával 2004. szeptember 9-11. között Megidéztet reneszánsz címmel nemzetközi tudományos konferenciát szentelt Hanák Tibor munkásságának a Miskolci Egyetem Filozófia-történeti Tanszéke és Néprajzi Szakbizottsága. A konferencia nemzetközi jellegét az adta meg, hogy az előadók Magyarországon (Miskolc, Budapest, Gyula, Debrecen, Szeged, Pécs, Eger) kívül Pozsonyból, Kolozsvárról és Bécsből érkeztek, egyébiránt valamennyien magyarok voltak. Az egyes előadások a legkülönbözőbb módon közelítették meg Hanák Tibor filozófiai munkásságát. A kritikus elemzések egyebek között egyrészt abban domborították ki közvetítő és átmentő szerepét, hogy az ő munkássága nélkül feledésbe merültek volna a polgári filozófia jeles képviselői. Másrészt sajátosságán közelítette meg nem csupán a marxizmus bírálatát, hanem eljutott ahhoz is, hogy az ideológia bírálatán túlmenően külön megfogalmazza: a filozófia: kritika. A már a Kádár-rendszerben beindult fragmentálódással szemben teljességre törekedett. Az emigráció mint szükségállapotból erényt kovácsolt. Hanák Tibor ma már kritikusan megközelítve is elmondható - mint ahogy egyik tanítványa megfogalmazta - fénycsóva volt a sötétség évtizedeiben, de ma is világít.

A tanácskozást többek között Hanák Tibor özvegye, Dr. Ruttkay Hanák Erzsébet nagyvonalú támogatása tette lehetővé.

FÉNYCSÓVA VOLT – Tanácskozás Hanák Tibor 75. születésnapja alkalmából
(*Bécsi Napló*, 2004. szeptember-október)

DEÁK, Ernő : 75 éves lett volna¹

- Személyes emlékezés Hanák Tiborra -

Kettős érzület alakult ki bennem vele szemben, mert bár minden, a néhány percet meghaladó beszélgetés biztatólag hatott, de egyúttal furcsállottam, hogyan lehet az, hogy valaki ennyire zárkózott. Az évek folyamán végül is nem csupán megtanultam, de el is fogadtam, - talán a korkülönbség miatt is - vele nem jöhetett létre barátnak nevezhető kapcsolat. Idővel kipuhatolva egymást ez leginkább abban mutatkozott meg, hogy kölcsönösen kerültük a magánéletet érintő beszédanyagokat. A közös ügyek viszont egyre közelebb hoztak egymáshoz. Hanák Tibor azon kevesek közé tartozott, akikkel leginkább megosztottam ügyeinket, akinek a véleményére leginkább hallgattam.

Még a hetvenes évek végén is távol tartotta magát „közügyeinktől”, ellenben növekvő érdeklődéssel kísérte figyelemmel kísérleteinket a kibontakozás irányába. Így magáévá tette és támogatta az ausztriai magyarokat összefogó csúcsszervezet gondolatát. Amikor viszont közvetlen bevonásával álltunk elő, nagyon udvariasan, de kitért szándékunk elől. A sok megkönyékezés végül is sikerrel járt: 1979 decemberében elhunyt a (*Bécsi Magyar Híradó* főszerkesztője, Klamár Gyula. Főként tengerentúlról jövő biztatásra (Varga Béla, Varga László, Kovács Imre) kényszerítő kötelességnek tűnt, hogy „a vasfüggöny tövében” ne szűnjön meg az egyetlen magyar nyelvű újság. Az anyagi gondok mellett perdöntő volt a főszerkesztő személye. Mivel Hanák Tibor - ha ugyan álnéven is - de évek óta írt a lapba, az ő személye került szóba. Személyiségének elfogadottságát, fajsúlyát igazolta, hogy esetleges szerepvállalásával minden oldal egyetértett, csupán rajta múlt, kötélnak áll-e. Ez esetben nem került nagy rábeszélésbe, mert elfogadta a felkérést. Mivel az újság megmentésének kísérlete kudarcot vallott, más megoldást kellett keresnünk. Az éppen megalakult Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége 1980. február 9-i közgyűlésén megválasztott vezetősége a jelen lévő Hanák Tibort mint a tervbe vett új lap főszerkesztőjét mutatta be. A szükséges pénz ugyan csupán az első ill. második számra sikerült adományokból előteremteni, mégis megjelent az újonnan létesült *Bécsi Napló* 1980 márciusában. A névadója szintén Hanák Tibor volt. A Központi Szövetség lapjaként szabad kezet kért és kapott az újság szerkesztésében. Ebben a minőségében részt vett a vezetőségi üléseken, s ezáltal közvetlen értesült az ügyvitelről, a felmerülő nehézségekről és az egyébiránt nem bőven termelt sikerekről. A korábban elzárkózó újdonsült főszerkesztő oly mértékben azonosult célkitűzéseinkkel és tevékenységünkkel, hogy rádióadásában ismételtlen foglalkozott velünk, mi több, vitába szállt a kételkedőkkel, védte álláspontunkat az ellenzőkkel szemben, sőt, amikor a Kancellária illetékes osztályán tárgyaltuk ügyeinket, küldöttségünk tagjaként kétszer is részt vett a megbeszélésen.

A *Bécsi Napló* elmélyítette kapcsolatunkat. Igaz, ritkán találkoztunk, legtöbbször a főpostán hivatalosan, telefonon ellenben rendszeresen tájékoztattuk egymást; ennek folytán aztán személyes jellegű kitételek is vegyültek beszélgetéseinkbe. A SZER

¹ A 2004. szeptember 9-11-én Miskolcon rendezett nemzetközi tanácskozáson elhangzott előadás kivonata. Forrás: *Bécsi Napló*, 2004. szeptember-október. [Mikes International Szerk.]

munkatársaként elsőként jutott információkhoz Magyarországról; a beinduló szamizdat kiadványok első állomása Bécs volt, az anyag aztán nem csupán a rádióban vált ismertté, hanem a Bécsi Naplóban is megjelent, ami viszont titkos és tiltott csatornákon átjutott a vasfüggönyön. Hanák Tibor közéleti személyiséggé változott, és ezáltal széles körökben vált ismertté neve, munkássága. Ő mégis került az intézménnyel való azonosulást, annak ellenére, hogy *Nyitott szemmel* címen sugárzott adásai végén mindig elhangzott: „Hanák Tibort hallották Bécsből”. Ezzel viszont inkább önállóságát, függetlenségét kívánta kidomborítani, mert számára a Széchenyi értelmében vett lelki független ember típusa volt a mérvadó. Mivel megélhetése biztosítva volt a SZER-nél, egyéb anyagi érdekeltség nem játszott nála döntő szerepet. A Bécsi Napló szerkesztését is minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül vállalta.

Az újság szerkesztését a nála kifelé szokatlanul megnyilvánuló lelkesedéssel végezte kezdetben, lelkiismeretességét viszont mindvégig megőrizte. Sohasem panaszkodott, mennyi idejét veszi igénybe az egyes számok elkészítése, ugyanis nem csupán kéziratokat írt és javított, hanem a tördelést is ő végezte: a levélpapír nagyságúra méretezett hasábokat ollóval kivágta, majd illesztette, ragasztotta A3-as alapon, míg összeállt egy-egy oldal. Lelkiismeretességére, alaposágára jellemző az 1983/4. szám megjelenése. Mivel az idő tájt szokta tölni szabadságát, átadva a teljesen előkészített anyagot, meghagyta, hogy - kivéve a lengyelországi helyzetet - ne nyúljak hozzá. Közben rendkívüli állapotot hirdettek ki, így viszont nyilatkozni kellett erről. Jobb híján írtam is egy cikket, ami azonban visszaérkezésekor nem nyerte meg tetszését. Szokatlanul ingerülten vont kérdőre, hogyan mertem ezt megtenni; egyébiránt a cikk nem jó, mindehhez tele van germanizmussal.

Már az első számban programként vallotta a pluralisztikus demokrácia elvét, elvetve mindenfajta szélsőséget. A magyarországi rendszerrel szemben a Bécsi Napló egyik fő feladatának tekintette hangot adni a kibontakozó ellenzéknek. Hanák Tibor azokban az években információs központnak, hírközvetítőnek is számított. Az újság növekvő terjedése és ismertsége aztán nem csupán kívülről, hanem belülről is kritikus hangokat váltott ki. Egyesek bizonyos cikkekre hivatkozva egyre-másra kezdték suttozni, majd nyíltan is hangoztatni, hogy jobban kell ügyelni arra, milyen írásokat közöl a Bécsi Napló. Gyakorlatilag beleszólást akartak az újság tartalmi alakításába. A purizmusnak álcázott szándék mögött persze sérelempolitika bújt meg, Hanák Tibor ugyanis nem volt hajlandó leközölni olyan cikkeket, amiknek tartalma és színvonala nem ütötte meg az általa felállított mércét. Végül már írásbeli nyoma is lett a piszkálódásnak, amivel foglalkoznia kellett a Központi Szövetség vezetőségének. Hanák Tibor fegyelmezetten reagált, oly módon, hogy neki végül is tudományos munkákat kell megírnia, s a jövőben nem lesz ideje a Bécsi Napló szerkesztésére. 1984 utolsó számával feladta öt éven át kifejtett szerkesztői tevékenységét.

Kiválásakor egyről biztosította a Központi Szövetség vezetőségét: megfelelő színvonal, a lap addigi irányvonalának megtartása esetén vállalja a lap melletti kiállást, idővel esetleg cikket is vállal. Ezt megelőzően levélben értesítette kiválásáról a lap valamennyi munkatársát, kérve őket, továbbra is írjanak a Bécsi Naplóba cikkeket. A szerkesztői teendőik feladásával természetesen megszűnt közte és a Központi Szövetség közötti közvetlen kapcsolat. A lap rendeltetését tekintve felülemelkedett a sértődöttségen: híryanaggal továbbra is ellátta az újságot, idővel aztán cikket is juttatott el. Mérvadó volt azonban, hogy neve mint főmunkatárs jelent meg az impresszumban.

Szerkesztői éveire esett annak megnyilvánulása, mennyire nem tekintették ártalmatlannak tevékenységét. Egy idő után arról panaszkodott, hogy éjszakánként telefonhívásokkal zavarják. Ennek kiküszöbölése céljából politikai segítséggel sikerült többször megváltoztatnia telefonszámát. A zaklatásokhoz párosult a lehallgatás, amiről egyik alkalommal személyesen is meggyőződhattünk. Bizonyos pénzösszeg rendeltetéséről érdeklődtem nála telefonon: vajon előfizettként vagy pedig hirdettként kell-e bekönyvelnünk. „Bizony hirdetés” - szólalt meg a vonalban egy ismeretlen férfihang. Meghökkenünk, s alig tudtuk folytatni a beszélgetést. Mindazonáltal jóindulatú lehetett a lehallgató, hiszen ezáltal figyelmeztetett a tényállásra. A betetőzést jelentette Hanák Tibor leszólítása Bécs szívében a Hősök terén. Mivel megvolt a kialakított napirendje, kipuhatólták, hogy délután négy órakor könyvtárba szokott menni. Egyik ilyen alkalommal teljes meglepetésére magyarországi unokaöccse termelt mellé idegen férfi társaságában. Hanák Tibor kérdésére: Hát te meg hogyan kerülsz ide? zavart magyarázkodása közben átadta a szót az ismeretlennek, aki nem sokáig kertelt, hanem egyszerűen bejelentette, beszélőnivalója van vele, erre azonban nem alkalmas a nyilvános tér, ezért térjenek be a legközelebb eső kávéházba. Hiába tiltakozott, neki nincs semmi megbeszélőnivalója, azért engedett a kényszernek, s így le is telepedtek a megjelölt helyen, ahol tevékenységéről kezdte faggatni az idegen. A helyzet egészen furcsa fordulatot vett, amikor az idegen „Nem így van?” megjegyzésével a szomszéd asztalnál ülő férfihoz fordult. Az illető mindjárt felkelt, Hanák Tiborhoz lépett, majd a nevét említve hozzátette: Magyar Kémelhárító Szolgálat! Mivel Hanák Tibor makacskodott, szinte parancsolólag közölték vele: menjen át Sopronba, ahol majd mindent megtudhat.

Érzékeny ember lévén még napok múltán is felizgultan adta elő a történeteket a Központi Szövetség vezetőségi ülésén. Soha többé nem esett erről szó, mégis, feltételezhetően ez az incidens is közrejátszhatott a szerkesztőségi tisztségéről való lemondásban. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az itt leírtak mindenekelőtt Hanák Tibor szerkesztői tevékenységének politikai megítélését érintik, ellenben nem szabad figyelmen kívül hagyni rádiós munkásságát, amin keresztül viszont közvetlenül és gyakran fordult magyarországi, erdélyi hallgatóihoz.

A nyolcvanas években újabb közös vállalkozásba fogtunk: Mindjárt 1980-ban adtam ki az integratio sorozatban A filozófia: kritika című munkáját. A Bécs városa kulturális hivatalát vezető Varga József ösztöndíjban részesítette Hanák Tibort az 1919-

es kommunista emigráció bécsi tevékenységének feldolgozására. Az ő alaposságával ebből nagylelkű tanulmány született, ami a Münchener Magyar Intézet Évkönyvében került kiadásra 1986-ban. Ezzel kapcsolatosan utalni kell arra is, hogy bécsi hírlapi cikkeiben ismételt szívesen nyúlt Bécs magyar emlékeihez. A gáncsoktól időközben megszabadult Központi Szövetség örömmel fogadta Hanák Tibor újabb közeledését, s ennek megfelelően vállalta Sodalitas névvel beindított kiadásában rádióadásai válogatott cikkeinek megjelentetését Nyitott szemmel címmel. Az anyagi helyzetre való tekintettel mind az integráció sorozatban, mind pedig a Sodalitas-ban kiadott könyve költségeit a szerző állta.

A Magyarországon kibontakozó ellenzéki mozgalom tagjainak figyelme mind inkább rá terelődött. Egyre másra keresték fel, hogy megismerhessék személyesen is, meghallgassák véleményét, majd magukkal vigyék könyveit, tanulmányait Magyarországra, Erdélybe. A rendszerváltás küszöbén örömmel újságot, hogy fiataloktól Szegedre kapott meghívást, ahol munkái kiadását vették tervbe...

Széchenyi István születésének 200. évfordulójára Bécsben is Emlékbizottság alakult, amiben Hanák Tibor készségesen vállalt tagságot. Egészen természetes volt, hogy őt kérték fel a kétnyelvű ünnepi rendezvény szónokának, amire 1991. szeptember 21-én került sor Bécs városháza dísztermében. Nagyhatású beszédét magyarul tartotta meg. Másnap a Széchenyi szülőházában megrendezett tudományos tanácskozáson szintén tartott előadást, ezúttal németül. Ennek halála után gyűjteményes kötetben megjelent kézírata arra enged következtetni, hogy szerzője még bővebben akarta kifejteni mondanivalóját, de erre nem került sor: néhány hónap múlva tragikus hirtelenséggel szakadt félbe szellemi pályafutása.

v

Az évek folyamán létrejött személyes közelség oly módon is kifejezésre jutott, hogy egyik alkalommal szorongással közölte egyik barátja szívinfarktus általi halálát. Mint aggodalmasan hozzátette, rövid időn belül ez már a második eset volt szűkebb környezetében. Akkor még nem tudhattam, hogy született szívbillentyű hibájából kifolyólag mennyire érzékenyen érintettek ezek az halálesetek.

Ide tartozik annak felidézése is, mik voltak közös szorongásaink. Egészen 1989. június 16-i első magyarországi utazásomig ismétlődő rémálmom volt, hogy Magyarországon voltam, de nem tudtam visszajönni Ausztriába. Újra és újra a menekülés más és más formában; egyik alkalommal elértem már a tüskésdrót kerítést és ott puffantottak le. Csodálkoztam is, hogy élek, amikor felébredtem. Attól tartva, netán lelkibetegnek vélnek, nem tettem erről említést senkinek, míg egyik telefonbeszélgetésünkön Hanák Tibor villantotta fel a fátylat, milyen gyakran álmodik meneküléséről hasonló kimenetellel: azaz nem sikerül neki újra kijutnia Magyarországról. Mikor ezt elmondta, megkönnyebbültem, mert lám a hasonló sors még az álmokban is hasonló módon nyilvánult meg. Nagy Imre és társai temetése után szüntek meg rémálmaim, miután életemben először Budapesten jártam a Hősök terén.

1989 szeptemberében végül is sikerült koccintanunk, amikor a Bécsi Napló szerkesztőségében feleségével együtt láttuk vendégül, családjában légkörben ünnepelve meg 60. születésnapját. Másnap felhívott és felszabadultan köszönte meg az estét, kiemelve, mennyire jó benyomást keltett feleségében is a társaság.

Ezzel kapcsolatosan teszek kísérletet Hanák Tibor személyének, intellektusának megítélésére, helyesebben betájolására, ami inkább nyomkeresés, következtetés közelebbi szembesítés nélkül. A jezsuita nevelés minden bizonnyal mindvégig nyomot hagyott életében. Talán ennek kiegyensúlyozására tette meg azokat a lépéseit, kijelentéseit, amik egyházellenes, sőt ateista színben tüntették fel. Az ausztriai emigráns közösségek mindazonáltal erősen konzervatív beállítottságúak voltak, Innsbruckban meg kimondottan nyilas-hungarista légkör ülte meg a lelkeket. Hanák Tiborban ez feltétlen viszolygást váltott ki, de különben sem tudta volna azonosítani magát az Innsbruckban meghatározó személyekkel, ugyanakkor az ottani magyar középiskola tanáraként egzisztenciálisan függött többek között az igazgató jóindulatától.

Bécsbe kerülve a visszahúzóerőt választotta, és kifelé csak egyenrangúnak tekintett személyekkel tartott kapcsolatot, természetesen "szakmai" intellektuális alapon. Világnézetileg nem volt a marxizmus híve, mégis szinte élete programjaként kezelte a vele folytatott vitát. Éppen ez a túlságosan nagynak tűnő odafigyelés sokakban azt a látszatot keltette, mintha ideológiailag a dialektikus materializmus híveivel rokonszenvezne.

Emberileg pályafutásában tragikusnak mondható "inter", azaz közbülső elhelyezkedése: emigráns volt, anélkül, hogy azonosult volna az emigráció széles "tömegeivel", folyamatosan Magyarország felé fordult figyelő szeme, de ez egyfajta imaginárius valóság volt. A magyar néphez fordult, neki üzent, de nem tisztán, az uralkodó rendszer politikájától, ideológiájától mentesen, hanem azon keresztül, úgy, hogy bírálatába merülten nem kerülte meg az ottani valóságot. Az ottani valóság talaján tanított a szabad, ideológiamentes társadalmi, szellemi életre. Nyugaton élt, de lelke, érdeklődése Kelethez kötötte, vagyis ellentmondásos közbülső helyzetben volt. Megtanult németül, ezen a nyelven is jelentek meg munkái, ebben a nyelvközegben élt, mégis olyannyira megőrizte anyanyelvét, hogy hallgatóságát mindig elragadtatta választékos, "nyomdakész" fogalmazásával. Ha Magyarországon változatlanul számon tartja a "szakma", akkor mégiscsak elérte, hogy befogadták azok, akikhez tartozónak vallotta magát, de lehet, csupán ösztönösen, titokban, mert Hanák Tibor lelki függetlensége érdekében a fegyelmezett távolságtartást választotta: kívülállóként, archimédészi pontként akart hatni. Mindezt feltételezhetően nagy magányossággal fizette meg, amit felesége érzékelte a szívinfarktusa utáni napokban.

VERES, Ildikó : Hanák Tibor és a magyar filozófia¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy Hanák Tibor emlékére rendezett ünnepi rendezvényen előadást tartok munkásságának egy igen fontos szegmenséről, a 20. századi magyarországi filozófiatörténetírás első autentikus feldolgozásáról. Hanák ideológiakritikus is volt, így számára is alapvető kérdés volt: mi a filozófia? S egyéretelmű és rövid válasza: kritika

„... az igazi kritika pozitív társadalmi funkciója a benne explicite vagy implicite érvényesülő világnézet igazságán múlik. ...alapvető fontosságú irodalomszociológiai kérdés, hogy a kritika igényével fellépő írásmű valóban az-e aminek feltünteteti magát, vagy más rokon műfaj, amelyet a társadalomnak a kritikával szemben támasztott igényektől eltérő követelmények szerint kell megítélnie.” (Rácz Győző: A lírától a metafizikáig, Bk. 1976)

E sorokat egy erdélyi magyar gondolkodótól idéztem, úgy gondolom lényegében tömören megfogalmazzák az ott és akkor, a 70-es években (Magyarországon és Erdélyben) lehetséges filozófusi-kritikus attitűdöt, amelynek tágabb vetületei is vannak. Alapvetően a következő kérdések fogalmazódnak meg: egyrészt a marxizmus-leninizmus ideológiája milyen igazság-értékekkel rendelkezik vagy nem rendelkezik, másrészt mennyiben viseli el mint uralkodó világnézet a bírálatot, harmadrészt mennyire tűri vagy nem tűri el az elutasító magatartást és publicisztikát, s ily módon valóban kritika-e a kritika? Természetesen a teljesség igénye nélkül közelíték a problémához, amelynek részleteiben történő feldolgozása sokdimenziós, eszme- és filozófiatörténeti, irodalomszociológiai feladat. Az viszont alapvető, hogy a mindenkorai társadalom irodalomszerkezetében milyen helyet foglal el, és milyen szerepet kap a filozófia.

Ez jelenik meg Hanák megfogalmazásában is tömören és röviden: „A filozófia: kritika. De persze nem csak az. A filozófiatörténet folyamán más is volt, és a jelenlegi filozófiai irányok egy részének képviselői számára is egészen más a filozófia: a megtalált igazság őrzője, vallások és világnézetek alázatos támogatója, lobogó eszme, népeket vezető ideológia, megoldás és megváltás, az életnek tartalmat adó tanítás, vigasz és gyógyír a fennköltebb szellemeknek.” (A filozófia: kritika Bécs, 1980 7o.) Ő nem kapcsolódik ezen értelmezésekhez, inkább két vonatkozást tart fontosnak: egyrészt megmutatni, hogy bármiféle megoldás csupán a megoldás látszata, a kritikai filozófia nem pusztán negáció, hiszen a negáció is pozitív tanokra támaszkodó filozófia, másrészt feladata a mentés, amely határt szab a kritikátlan negációnak így egyben átmentő szerepet is felvállal.

Hanák fenti értelmezése saját filozófusi, filozófiatörténeti mentalitását és munkásságát is jellemzi. „Trilógiájában” Az elfelejtett reneszánsz, Az elmaradt reneszánsz és A nélkülözhetetlen bírálat címűekben teszi közzé egyrészt a múlt század 1945 előtti igen színes palettáját a hazai polgári filozófiai gondolkodásról, másrészt a utóbbi kettőben, valamint a Lukács-monográfiában a marxista filozófiáról átfogó történelmi és kritikai elemzést nyújt a századfordulótól. Így a hazai marxista filozófia kritikáját nem csupán a *megértés*, a történelmi helyzetből adódó (ideológiai és egzisztenciális) korlátok ismeretében térképezi fel, hanem egyrészt szigorú *szakmai* szempontokat érvényesít, másrészt a *marxizmust bíráló* marxista filozófusok egymás közötti együttműködésének, illetve együtt nem működésének koordinátáit is kitapogatja. E vonatkozású írásai a „nyugati” szellemi élet pluralizmusának szemszögéből tekintenek rá a hazai és a kisebbségben élő magyarság filozófiai, filozófiatörténeti, esztétikai, szociológiai írásaira, vagyis a „megengedett” vagy „elnézett”, megtúrt diszciplínákra, és a szépirodalom néhány termésére. Mivel nehezen tudott hozzájutni a többnyire csak Magyarországon fellelhető anyagokhoz, ezért írásai természetesen nem fedik le a keletkezett anyag egészét, különösen a Kádár-rendszer alatt keletkezett írásokat, de lényegileg felvázolja azt a marxista filozófia által uralt filozófiai térképet, amelyen áttörési kísérletek történtek 1945-től a nyolcvanas évekig. E térkép repedésekkel telítetté válik az évtizedek folyamán.

Mielőtt e problémákra részleteiben rátérnék, szeretném vázolni azt a hatalmas teljesítményt, amelyet a hazai nem-marxista filozófiatörténet-írás érdekében tett.

Az elfelejtett reneszánsz című kötete a hazai filozófiatörténet kutatás és oktatás alapmunkájává vált. Nemesak az egyes európai filozófiai irányzatok hazai jelenlétét gondolja át és értelmezi, hanem az önálló filozófiai rendszereket, más a filozófiához közelálló diszciplínákat is érint a teljesség miatt, hiszen több esetben nem választható szét például a teológia, pszichológia vagy a szépirodalom az érintett munkákban és gondolkodóknál. Ha elfogadjuk az oly sokat idézett tételt, melyet Erdélyi János írt le a 19. században, hogy „a bölcsészet, mint tudomány nélkülünk is ott állna, ahol ma áll”, amit persze a 20. századi teljesítmények nélkül jelentett ki, akkor is szerves része a magyar eszmetörténetnek. Az utóbbi évtizedek hazai igen jelentős kutatási eredményei azt mutatják, hogy Hanák első lépései afelé, hogy megmutassa, hogy nem csupán recepció vagy

¹ A 2004. szeptember 9-11. között Miskolcon ‘Megidézett reneszánsz’ címmel megrendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás kibővített változata, amely 2004. október 28-án Bécsben hangzott el Hanák Tibor emlékére rendezett ünnepi rendezvényen. [Mikes International Szerk.]

katedra-filozófia működött Magyarországon, hanem egy sajátos couleur locale jelleget öltött, amely méginkább megnehezíti az európai filozófiai kultúrában való elhelyezését. Amiről pedig beszélünk, az van. Jelen esetben a filozófia művelése több mint egy évszázada a történelmi és a jelenlegi Magyarországon.

A három nagy egység a következő: Az első részben felvázolja a különféle irányzatok jelenlétét és képviselőit. Pozitivizmus (pl. Pauer Imre, Posch Jenő), marxizmus (Szabó Ervin, Lukács György, Sándor Pál), neokantianizmus (pl. Alexander Bernát, Bartók György, Kibédi Varga), szellemtörténet és vitalizmus (Kornis, Prohászka, Karácsony Sándor), neoskolasztika (Prohászka Ottokár, Kozári Gyula), a protestáns gondolkodók Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Varga Béla., fenomenológia és egzisztencializmus (Szilasi Vilmos, Hamvas Béla), a rendszerek vagy rendszerkísérletek: Böhm Károly, Pauer Ákos, Brandenstein Béla, Medveczky Frigyes, Palágyi Menyhért stb., a kapcsolódó diszciplínák közül: ismeretelmélet, logika, pszichológia, jogfilozófia, etika, esztétika, filozófiatörténet stb.

Térjünk vissza a 45 utáni helyzetre, s nézzük meg, hogy a marxista hegemonia páncélján milyen repedések keletkeztek, amelyek Magyarországon időrendben Hanák szerint is négy 8-as köré fókuszálódnak: 1948; 1958; 1968; 1978.

A történelmi szituációk ismertek, de milyen konkrét ténybeli kihatással vannak a filozófiai életre? Néhányat jelzek a sok közül. Megtiltják 1945 után például a logika, a szociológia, a pszichológia művelését, felosztatják a Filozófiai Társaságot, megszüntetik többek között az Athenaeumot, a filozófia oktatását a középiskolákban, a filozófiát mint önálló szakot az egyetemeken, mondván, ha nincs középszintű filozófia-oktatás, filozófia tanárookra sincs szükség. (Ugye ismerős a közelmúltról is?)

Ekkor zajlik az ún. Lukács-vita, Lukács megtámadása és önbírálatra kényszerítése. Hanák szerint új hangok jelennek meg Szecsődi László és Nádor György írásaiban. A következő mélypont 1958. Hiába alakul meg a Filozófiai Intézet, hiába indul el a Magyar Filozófiai Szemle, hiába tér haza Lukács és írja Hegellel és Marx-szal foglalkozó munkáit, antimarxistának minősül. Az egyik főideológus, Fogarasi Béla kijelenti, hogy Lukács politikai és filozófiai szempontból egyaránt antimarxista és antirevizionista. (Magyar Filozófiai Szemle 1958. 427.o.)

Az 1968-as események, a prágai és a budapesti tavasz, a nyugat-európai neomarxizmus, az új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdaságirányítás, s több más itt nem részletezhető tényező jelentős szerepet játszott a hazai szellemi élet pluralizálódásában. Többek között megjelenhetett Szoltszenyicin Ivan Gyenyiszovics egy napja, Márkus György Marxizmus és „antropológia” (1971) című munkája, aki szerint a marxista filozófiában az irányzatokat engedni kell kibontakozni.

Az 1978-as „nyolcas” a Budapesti Iskola” tagjainak Magyarországról való kiutasításának az éve. Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus Mária, Márkus György, Vajda Mihály Nyugat-Európába kényszerült. A Filozófiai Intézet átszervezése, kutatók eltávolítása közben a „pártfilozófusok” ideje újra eljött, s ahogy Hanák mondja: a marxisták nem viselték el a marxistákat, ugyanakkor mindezzel elismerték saját marxista ellenzéküket. Ezáltal a marxizmus pluralizmusa, a kritika kritikája határon kívülre került.

De mi az, ami maradhatott itthon az ideológiai térképen? A három „szabad” tudomány: esztétika, etika, filozófiatörténet, amelyeknek látszólag nincs „kártékony” hatásuk, illetve a „második nyilvánosság” készült egyértelműen kritikai jellegű munkák. Így íródtak többek között Konrád György és Szelényi Iván könyve: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz és Bibó István politikafilozófiai munkái.

Úgy tűnik, hogy a korabeli hazai ellenzék pluralitása egyértelműen elfogadott a társadalom-elemzők körében, működésük tényleges feldolgozása még várat magára. Mindenesetre a rendelkezésre álló irodalom köztudottan többé-kevésbé publikus, s mint ilyen, a módszeres-tudományos feldolgozás a 21. században is nehézségekkel küzd, bár más jellegűvel, mint az előző évtizedekben.

Mi az, ami többnyire világosan kirajzolódik a szamizdat-irodalom, a Magyar Füzetek és az Irodalmi Ujság írásai alapján? Faragó Béla 1986-ban megjelent kötetének (Nyugati liberális szemmel) is lapkérdése: mi az ellenzék cogitója és credója? Egy világosan kirajzolódó konklúzió, amely a múlt század nyolcvanas éveinek közepén árnyaltabbá válik: „A demokrácia megvalósításának érdekében Kelet-Európában úgy a polgárok, mint az «elitek» viselkedését-gondolkodását kellene megreformálni. Elképzelhető-e ma egy ilyen reform, mely a valóságban egy alapvető szellemi forradalom formáját ölthetné csak?” (im. 239.) (Csak zárójelben jegyzem meg: a kérdés ma is ugyanúgy aktuális a „rendszer váltás” ellenére, talán bizonyos szempontokból sokkal rosszabb!)

A vizsgált korszakban két tipikus gondolkodás jellemző az ellenzékben Faragó szerint:

1. Az ún. marxista skolasztika neveltjei, akik ellenzékbe kerülésük folyamán szakítottak a marxizmussal (például: Kiss János, Bence György, Haraszi Miklós, Kemény István). A hetvenes évek közepéig a marxizmuson belül keresték a kiutat a létező szocializmus kereteiből, s a lukácsi filozófiai reneszánsz erre lehetőséget teremtett. Konrád még ezt írja Az autonómia kísértésében (Kelet-nyugati utigondolatok 1977-1979): A szocializmus harmadik időszaka, - ha az első Sztálin kora volt, a második meg ami utána jött – nem lesz paradicsom, csak élhetőbb és serkentőbb lesz: a szocializmus alkotmányos korszaka. Belső konfliktusai nyilvánossá válnak. A hatalmi intézmények osztódnak és különböző érdekek képviselőit vállalkoznak. Így előbb-utóbb kialakul valamilyen többpártrendszer... A gondosan előkészített alkotmány-reform Közép-Kelet-Európában stabilizáló tényező, utána a kormányváltás már nem okozhat rendszerváltozást” (152-153 o.) (én: valóban ez történt!!, de az ideológiatlanság, ill. a pénz diktatúrája következett)

2. A Bibó István halála után az ő gondolkodásához közel álló és megerősödő mozgalom, illetve szellemi légkör, amelyhez a később született, nem a marxista ideológia hegemoniáján nevelkedett nemzedék csatlakozott. (pl. Tamás Gáspár Miklós, szerintem Orbánék is) Valamint a keresztény hitüket megtartó gondolkodók, akik a kevés vagy egyáltalán nem létező hazai „kapaszkodók” hiányában leginkább nem hazai fórumokon hallatták hangjukat. (Szalai Pál)

Faragó alapkérdése, hogy „... a magyar ellenzék egészének eltávolodása a marxizmustól a Descartes-i cogitóhoz hasonló teljes újrakezdésnek tekinthető-e?” (uo. 46 o.) Mint elemzése során kiderül, NEM. Egyrészt azért, mert metodológiaként kezelték a marxizmust a társadalom elemzésére vonatkozóan, másrészt, mert politikai ideológiaként és ún. történelmi teleológiaként „a marxi társadalomtudományra építve, az emberi társadalom végérvényes és optimális megszervezését ígéri”. (uo.46 o.) Végül is a marxizmussal való végleges leszámolás nem történt meg. Faragó Vajda Mihály, Hanák TGM továbblépését és másságát elemzi kelet-közép-európai marxista gondolkodók köréből, amelyet itt nem áll módomban elemezni.

E keretek azt sem engedik, hogy Lukács vonatkozó kritikai munkásságát érintsük, hiszen az külön előadást igényelne. Itt jegyzem meg, hogy Hanák Lukács-kötetének bevezetőjében jelzi kritikai fenntartásait, de azt is kinyilvánítja, hogy: „A marxista ideológia 20. századi központja nem egy ország vagy város, hanem Lukács György” (Hanák A filozófus Lukács Magyar Műhely, Párizs 1972. 10 o.)

Nézzük azt a két tudományterületet, amely valamilyen módon nagyobb szabadságot élvezhetett, s megengedhetett magának egy latens kritikát. Ezek: az esztétika és az etika.

Az *esztétika* lékei mélyen érintették pl. a visszatükrözésemélet, a művészi szféra pszichológiai problémáit. Annak ellenére, hogy úgy tűnik, minden idők egyik leginkább ideológia-mentes tudománya, legalábbis az elvont fogalmak szintjén, a lenini tükrözésemélet ott és akkor mégis arat a kor hazai gondolkodásában. Ennek ellenére bizonytalanná válik pl. a valóság fogalma, s egyes művészeti ágakat, így a zenét nem vagy igen torzán tudják interpretálni e fogalommal. Kiemelkedő e vonatkozásban Gyertyán Ervin A múzsák testvérisége c. munkája, amelyben az emocionalitást preferálja a zenei és a lírai alkotások keletkezésében és a befogadói folyamatban. Azonban mivel kiindulópontja a tapasztalati valóság, a modern művészeti irányokat nem, vagy torzítóan tudja értelmezni. De már ennyi is több, mint a marxista-leninista esztétika tételei, amelyek nélkülözik a pszichológiai vonatkozások elsőbbségét az alkotó és „befogadói” folyamatban. Eközben megjelenik például Füst Milán Látomás és indulat a művészetben (1963) vagy Maksay László A műalkotás születése (1966) című írása, amelyek nem tekintenek el a fenti vonatkozásoktól.

Nem szól Hanák arról a tényről, hogy létrehozatik a Marxista-Leninista Esti Egyetem, ahol a marxizmus alaptudományai után ún. szakosodási lehetőségek voltak. Ennek érdekében született meg például a Marxista-leninista esztétika c. tankönyv 1973-ban, amely már bővített, javított kiadás volt, s így ez már nem nélkülözte az esztétika pszichológiai, szociológiai vonatkozásait, (természetesen bizonyos korlátok között), valamint a 20. századi polgári felfogásokat és annak kritikáját. Az ideológiamentesnek ugyan nem mondható esztétikatörténet-írás megadott, lehetővé tett olyan területeken való viszonylag szabad mozgást, amely nem követelte az egyértelmű ideológiai állásfoglalást, de természetesen elvárt egy bizonyos fokú lojalitást.

Az 1972-ben megjelent Esztétikai Kislexikonról sem szól Hanák, pedig ez a munka úgy tűnik, az előzőekhez és a lehetőségekhez képest nyitottabb a nem marxista irányzatok, az esztétikatörténet, az ágazati esztétikák stb. iránt. Természetesen a marxista-leninista esztétika definíciója nem változik, miszerint a dialektikus és történelmi materializmus módszereit alkalmazó irányzat, megalapítói Marx és Engels, melyet Lenin fejlesztett tovább (426-427 o.). Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a magyar esztétikai tradícióiról is születik egy szócikk, azonban jeles esztétikai munkák kihagyásával, bár külön címszó alatt megemlíti pl. Böhm Károlyt (Az esztétikai érték tana 1942), Brandenstein-Bélat (Művészetfilozófia 1930).

Itt ismét csak utalni tudunk Lukács meghatározó esztétikai munkásságára, s arra, hogy egy marxista esztétikai rendszer kidolgozása közben válik világhosszú számára, hogy nincs marxista ontológia és etika sem.

A múlt század első felének hazai *etikai* irodalma igen gazdag, hiszen ha csak a nagyobb munkákat nézzük, körvonalazódik a polgári etikák pluralizmusa. Így: Böhm Károly, Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Noszlopi László, vagy a gyömrői tömegmészárlásban 1945-ben meghalt Révay József írásai.

Az eddig ki nem alakult *marxista etika* első lépéseit teszi a korban.

Kezdetben az osztályelmélet és a történelmi materializmus determinizmusa alapján általános értelemben vett kommunista erkölcsről beszéltek, illetve az erkölcs osztályerkölcsként definiálódott Marxnál. Lenin szerint jó az, ami a proletariátus erkölcsét szolgálja.

Mint ismeretes a XXIII. Pártkongresszus a kommunista etikai kódexet összeállítva olyan értékeket is felsorol, amelyek többnyire általános emberi, ill. keresztény etikai értékek is (igazságszeretet, becsületesség, szerénység stb.). Úgy gondolom, igazából Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből c. munkájában megadja azokat a dimenziókat, amelyek általános antropológiai és filozófiai paramétereit adhatják egy marxista etikának: munka, közösségiség, nyelv, szabadság, univerzalitás.

Ha már a kezdetekben alapul vették volna ezen dimenziókat, talán korábban eljutottak volna egy autentikus marxista etika körvonalazásáig.

Hanák lényeges mozzanatként elemzi azt, hogy az alap-felépítmény-koncepció az erkölcs függetlenségét, önállóságát tagadja, mely voltaképpen a tükrözéseméletet következményeként a passzivitás dimenziójában értelmezhető. Bár Hanák nem jelzi, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kommunista erkölcsi nevelés atyját, Makarencót természetesen alapírodalomként kezeli a hivatalos ideológia.

Természetesen ennél árnyaltabb színek is jelen vannak a marxista etika térképén, de elsősorban etikatörténeti munkákban. (pl. Gecse Gusztáv vagy Hegyi Béla Aquinó-értelmezése, Szilágyi Imre Hartmannról szóló munkája). Ezen túl 1984-ben megjelent Etikai kis-lexikonban (amely az orosz eredetűnek módosított, bővített változata) külön címszó alatt nem szerepel a marxista-leninista etika, hanem általában az etika címszó alatt tárgyalják. Így a definíciója a következő: „Alapvető tárgya az erkölcsnek mint sajátos társadalmi jelenségnek és társadalmi tudatformának a természete, a társadalom életében betöltött szerepe, az emberek anyagi életfeltételeit tükröző erkölcsi képzetek fejlődésének törvényszerűségei, az erkölcs osztályjellege stb.” (83.o.) Ezen általános megfogalmazáson túl lényeges, hogy az etika történetében jelentős szerepet játszott gondolkodók, elméletek, iskolák is helyet kapnak. Ennyire volt „engedély”, s ne felejtjük el, Hanák könyve után jelent meg, időben nem messze 1989/90-től.

Hanák itt nem részletezi, bár megtehetné volna, Németh László etikai vonatkozású gondolatait, aki saját erkölcsi nézeteit a *kitűnés etikájának* nevezte, s a marxizmussal szemben kiemelte a személyiség választását, amelyet nagy jelentőségűnek tart a döntési folyamatokban. Nem csupán drámaival, regényeivel, hanem esszéivel, tanulmányaival is jelen volt a korabeli szellemi életben, s kiáll a „harmadik utas” gondolkodásmód mellett. Másol: A fil.:kritika 145-154o. – vázolja a minőségelméletét.

Köztudottan jelentős személyisége a korabeli hazai filozófiai irodalomnak is Heller Ágnes, akinek etikai előadásai forralták a szakmai közhangulatot.

De mi az a kritika, amely Heller felfogását támadja? Egyrészt azokat az egyetemi előadásait bírálták (Makai Mária-Földesi Tamás: Az etikai revizionizmus kritikájához. Heller Ágnes etikai nézeteinek bírálata MFSZ:1960.1-2), amelyek később A szándéktól a következményig című kötetben jelentek meg. A kritika talán legsúlyosabb vádjá, hogy Heller célja „... a haladó politikai tevékenység, ezen belül a munkásosztály osztályharcának lejárata.” Hanák viszont mintegy megértően írja: „...Heller azonban nem mondja ki, mint Horatius és Tolsztoj, hogy hátat kell fordítani a politikának, csak épp figyelmeztet a drámai konfliktusra. Kiutat keres a „magunk-védte” bensőség számára, az „egyéni integritás megvédésére” -Végül tehát mégis befelé fordul, az egyén, a család és a kis közösségek természetes szigete felé. Ezekről a szigetektől várja azt a perspektívát és morális tisztaságot, melyek „értékeik megtartásával olvadhatnak be a tisztultabb közélet folyamatába” (Hanák 45 o.)

Másrészt maga Hanák is göröcső alá veszi Heller A morál szociológiája avagy a szociológia morálja c. munkáját is, többnyire elutasítva Heller koncepcióját.

A hazai filozófiai életben a szakmailag relevánsnak mondható *filozófiatörténeti munkák* csak a hetvenes évektől jelenhettek meg, hiszen sokáig a Fogarasi Béla által megfogalmazott tétel volt a mérvadó: „a filozófiai tudomány csakúgy, mint a közgazdaságtudomány, Lenin mélyenszántó elemzése szerint pártos tudomány s ez azt jelenti, hogy egy szót sem vehetünk át a velünk szemben álló burzsoá világnézet talaján álló filozófiából, illetve a közgazdaságtani munkákból.” (Hanák im. 69 o. hivatkozás: A magyar tudomány tíz éve c. kötet)

Az elmaradt reneszánsz a magyarországi marxizmust elemzi alapos történelmi háttéranyaggal. A cím utal arra a lukácsi kijelentésre, mely szerint küszöbön áll a marxizmus reneszánsza. Ekkor, mint Hanák írja (1956 nyara) még láthatott esélyt rá, 5 o. Mindezek ellenére kell foglalkoznunk vele, hiszen több, mint 30 évig uralkodott az eszmék és a praxis terén egyaránt. A politikai alárendeltség meghatározó ereje végül is azt a helyzetet alakították ki, hogy a magyarországi marxizmus filozófia volt filozófusok nélkül - mondja Hanák. A mű második részében tematikusan tárgyalja a hazai marxizmus egyes tematikus egységeire bontható főbb problémáit, a telejességigénye megvan, de terjedelmi korlátokra hivatkozással nem tud kibontani részletesebben egy-egy problémát. Ennek ellenére Hanák itt is úttörő módon előtte jár a korszakot feldolgozó kutatómunkának.

A romániai magyar szellemi életben kiemelkedő hatása és szerepe volt a filozófiának. A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben kialakul egy olyan gondolkodói réteg, amely nem érzi szükségét annak, hogy a marxista-leninista „szakszavakat” ún. imperialista, kapitalista, revizionista stb. akasszon a marxizmust megelőző, vagy a korban élt nem marxista filozófusok nyakába. A kissé szabadabb szellemiséget két tendencia jellemzi. Egyrészt az 1948 előtt alkotott, elsősorban Kolozsvárott élő, a polgári és a keresztény filozófia eszmekörén belül működött gondolkodók többnyire elhallgatnak, ill. a magyarországi helyzethez hasonlóan emigrálnak Erdélyből. Másrészt a „szabadabb marxista” légkörben filozófiatörténeti munkák jelennek meg, ill. az ún. „alkotó marxizmus” szellemében írnak.

A korabeli megjelent írások Gáll Ernő, Balogh Edgár, Fábian Ernő, Csehi Gyula, Rácz Győző, Balázs Sándor, Roth Endre, Kallós Miklós valamint az elsősorban filozófiatörténetész Hajós József tollából valók. Gáll Ernő többek között az, aki az ún. transzilván európaiságot teszi magáévá. A marxista gondolkörben maradvá, a hivatalos némenklarúra hatályos megfogalmazásait nem hagyva figyelmen kívül, okosan határolja körül a romániai magyar nemzetiség érvényesülésének elméleti-gyakorlati lehetőségeit. Ha a román pártvezetők deklarálják az önálló nemzeti és nemzetiségi politikát, akkor

hivatalosan is engedélyeztetik egy nemzetiségi kisebbségi filozófia és etika. Ennek hatására kibontakozott az ún. *nemzetiségtudomány*, amely komplex elemzését adhatja a kisebbségi magyarság helyzetének. A kisebbség-etika, amely már a Kolozsvári Iskola tagjainak munkásságában is fontos szerepet töltött be tovább- ill. újraértelmeződik Gáll Ernő nemzedékében. Gáll a Tegnapi és mai önismeret (Bukarest, Kriterion 1975) c. kötetben szerkeszti egybe azokat a tanulmányait, cikkeket, amelyek a nemzet,- és nemzetiségtudomány, az etika, az értelmiségszociológia területén mozognak. A román és a romániai magyarság együttélésének dimenzióit kutatja, „természetesen a megengedett ideológiai korlátok között.

Kialakult egy fiatalabb nemzedék is, az ún. „erdélyi új filozófia”, amelynek tagjai Bretter György köré csoportosultak, a marxizmusból kitekintve fogalmazták meg újítási szándékaikat. „...ezt a csoportot nem annyira a közös koncepciók és akaráások kötik össze, mint inkább az elutasítások, tagadások: abban értenek egyet, hogy mit nem fogadnak el.” (Hanák im. 256) Közöttük találjuk többek között Molnár Gusztávot, Ágoston Vilmost, Tamás Gáspár Miklóst, Huszár Andort, Egyed Pétert, Ara-Kovács Attilát.

De miért is volt Bretter gondolköre meghatározó? Alapvető attitűdje az elutasítás volt a marxizmus több tételével szemben, a kompromisszumok, a dogmatizmus, a szócséplés elutasítása. A sajátos Bretter esszék új utakat mutattak az antropológia, a marxizmus társadalomtanának kiegészítése felé, kinyújtva kezét és gondolatvilágát a mítosz varázslatába is. Mint ahogy írja: „a filozófia a ráció kívánságában mint óhaj, vágy maga is erkölcsivé válik, a logikai sugallatban maga is metaforává szelídül, a logikai fogalmak szűk körében maga is képpé, mítosszá alakul” (Hanák. 158 o. Bretter Itt és mást 180 o.). A mítosz világa segít rejtelveivel és szimbolikájával az ott és akkor expressis verbis meg nem jeleníthető, le nem írható szabadság-kérdések feszegetésében. Az új filozófiai gondolkodásmód, a brettei hatás azt is jelenti a filozófiai mentalitásban, hogy saját véleményünket egymás után hatályon kívül helyezzük – mondja Hanák -, a filozófiai iskoláktól egyre inkább a filozófiai impresszionizmus felé kell haladjunk. Úgy tűnik, a hetvenes években e hatás alatt íródnak a hozzá szellemileg közel állók munkái. Így pl. Molnár Gusztáv *Az elmélet küszöbén*, 1976, Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*, 1975, Ágoston Vilmos *Humanizmus: ettől eddig?*, 1977. A szabadsághoz hozzátartozik a tagadás lehetősége és valósága, amely náluk többé-kevésbé teremtés-elvvé válik, s eljutnak az ideológia-kritikához, a filozófia filozófiájához, a metafizológiához. „...a tagadás: teremtéselv” - írja Ágoston (H:161 o., Ágoston 1977. 29 o.) Molnár Gusztáv a *Korunkban* ír a fejlődés állomásairól: „... a sor valahol a 'dial. mat' nagy természet- és társadalomontológiájával kezdődik, a hatvanas évek közepétől egy sajátos történetfilozófiai beállítottsággal folytatódik, majd a hetvenes évek közepén fellép ennek a történetmetafizikának az elméleti kritikája.” (H. 160 o. *Korunk* 1980. 43).

Mit változik a helyzet Bretter halála után?

A brettei iskolát az idősebb generáció, mint ezt Aniszi Kálmán által összeállított kötet is jelzi (A filozófia műhelyében, Bukarest.1978), nem csupán Harlekinként, hanem tényleges bohócként is kezeli. Szemléletét tekintve egy túlzottan homogén kép áll össze az erdélyi helyzetről, elutasítva a forradalmi marxizmust ill. az antikommunista szemléletet. Az ún. „rejtjeles filozofálás” nemcsak e kötetben, hanem más filozófiai munkákban is jellemző, amely egy sajátos ezotériát jelent, a megértés és a nem-megértés kettősségében. Az adott politikai helyzetben ez érthető, ugyanakkor nemzedékek közötti távolságot is létrehoz. Néhányan, mint pl. Gáll Ernő v. Szegő Katalin megértik, s ők maguk is fontosnak tartják a filozofálás szókrateszi kérdéseit és a descartes-i kételyeit. Mint ahogy Hanák is érzékeli, a nemzedéki probléma mellett a provincializmustól való félelem, a kisebbségrendűség érzése is jelen van. A további elemzések a jövő feladatai közé tartoznak.

A filozófiai kritika kezdetektől magában hordozza a kételyt és a fennállóval szembeni távolságtartást, el kell válassza a valóság tényleges dimenzióit attól, ami a látszat, ill. ami valóságnak tűnik. Fel kell fednie a hiányokat álmelegedésekkel, különböző totalitárius eszközökkel elleplező mechanizmusokat, s ha nem is végleges megoldást, de a lehetséges megoldásokhoz vezető utakat meg kell mutassa, legalább a teória szintjén.

Végezetül szeretném idézni Szabó Zoltán szavait, aki a mai filozófiai kritikának kettős feladatát látja a leleplezésben és a mentésben. Hanákról mint bírálóról is ezt írja: „... filozófiai nézőpontja, a bölcsélet mai feladatáról kialakított felfogása előrevetíti műveinek tartalmát is. A módszeres kételkedésből fakadó kritika: a bírálat, a leleplezés és a múlt és jelen elsikkadó értékeinek mentése olyan követelmény, amely rendszerességet visz – a mindenfajta rendszertől tudatosan eloldódó – munkásságába. Azt hiszem, hogy írásai a nagyobb tévedés kockázata nélkül, két csoportba oszthatók. A leleplezés és a mentés dokumentumai alkotják e két csoportot.” (Magyarságkutatás 1990-1991, 183 o.)

Bükkszentkereszt, 2004. 09. 05.

In Memoriam Tibor Hanák

Between September 9-11 2004 an international conference was organized in Miskolc, Hungary that was dedicated to the oeuvre of Tibor Hanák, the Hungarian-born philosophy historian, who lived in Austria after the Hungarian Revolution of 1956. Two papers are presented in this selection, which give a fairly complete picture of Tibor Hanák. The first is signed by Ernő Deák, who reveals many personal details when working for long years together with Mr Hanák. The second paper was presented by Ildikó Veres, professor of philosophy at the University of Miskolc, who gave in her lecture a panoramic overview of the full oeuvre of Tibor Hanák.

SCIENTIA ET RATIO

FARKAS, Flórián : Grote Sprong Opwaarts¹

- De eerste Chinees in de ruimte -

“... it is man not machines that captures the imagination of the world ...”
U.S. National Security Memorandum to the White House, 8 May 1961

Ruim een jaar geleden heeft de staatstelevisie van China het bericht gegeven dat op 15 oktober 2003 om 9 uur ‘s-ochtends het eerste Chinese bemande ruimtevaartuig in de Gobi woestijn werd gelanceerd (zie Figuur 1). Met deze prestatie sluit China bij de Sovjetunie en de Verenigde Staten aan als het derde land ter wereld dat een man in de ruimte kon brengen (en veilig terugbrengen inderdaad). De wedloop om de heerschappij van de ruimte begon tussen de Sovjetunie en de VS eind jaren 1950; de Sovjetunie lanceerde als eerste de *Spoetnik* op 4 oktober 1957, de VS volgde de sovjets op 31 januari 1958 met de *Explorer*. De eerste man in de ruimte was Joerie Gagarin op 12 april 1961, gevolgd door de Amerikaan Alan Shepard op 5 mei hetzelfde jaar. En met de succesvolle Chinese missie voegt Yang Liwei (zie Figuur 2) zich aan deze elitegroep. Het is interessant ons te realiseren dat deze wedloop door de Chinezen werd opgestart toen zij in de 13^e eeuw de raket hadden uitgevonden. Zij hadden die ‘vuurpijlen’ genoemd en gebruikten ze tegen de Mongolen. Volgens een Chinese legende was het een Chinees – Wan Hu was zijn naam – die de eerste poging deed om de Maan te bereiken (zie Figuur 3). Hij was in een stoel gezeten waaronder 47 raketten waren geplaatst en die werden door 47 assistenten aangestoken. Na de poging was niets van hem teruggevonden...²

De succesvolle eerste Chinese bemande ruimtevaart missie was door de Westerse media m.i. oppervlakkig en kort behandeld, alsof het maar een bijzaak was. Ik vroeg me af hoeveel mensen in het Westen van dit evenement überhaupt op de hoogte zijn. In tegenstelling tot de media en het publiek volgen (vooral Amerikaanse) overheids- en semi-overheidsinstellingen dit soort wapenfeiten met argusogen. Niet voor niets concludeerden twee stafleden van het Center for Strategic and International Studies in een recent verschenen rapport³ dat ‘Voor de eerste keer sinds de Tweede Wereldoorlog vindt de VS in China een grote handelspartner die geen vriend of bondgenoot is. Inderdaad, voor velen, de fundamentele onderliggende bezorgdheid over de VS-China economische en handelsbetrekkingen zijn niet gerelateerd aan traditionele vraagstukken zoals banen, winsten en handelstekorten maar aan vragen zoals hoe de VS-China economische betrekkingen de politieke en economische kracht van China zouden versterken en daardoor de Amerikaanse veiligheidsbelangen bedreigen.’ Dezelfde instelling heeft onmiddellijk na de Chinese missie een symposium georganiseerd om de missie zelf en haar gevolgen te analyseren. Deze lezing maakt gebruik van het gepubliceerde materiaal van dat symposium.⁴ Het zal niet alleen de technische aspecten maar ook de bredere (internationale) politieke, sociale en economische effecten van de eerste bemande Chinese ruimtevaart behandelen.

Deze missie kwam niet uit de lucht vallen. Het was de bekroning van een lang traject dat al in 1955 was begonnen. Dat was het jaar wanneer Qian Xuesen – die beschouwd wordt als de vader van zowel het Chinese ballistische raketarsenaal als van het ruimtevaartprogramma – terugkeert van de VS naar China. De Amerikanen beschouwden hem als spion. Hij was opgeleid op de Massachusetts Institute of Technology in raketonderzoek en hij was ook kolonel bij de U.S. Air Force. Kort na zijn terugkeer werd hij de leidende wetenschapper van de Chinese ballistische- en andere raketprogramma’s. Laten wij nu de belangrijkste mijlpalen van het Chinese ruimtevaartprogramma in het kort opsommen.

1956: begin van de ontwikkeling van de rakettechnologie.

1960: lancering van de eerste Chinese raket.

---

¹ Lezing gehouden op de bijeenkomst van Rotary Club Scheveningen, op 17 januari 2005.

² CNN.com: *Chinese launch could signal new space race – Nation’s first taikonaut blasts off early Wednesday*. Oct. 14, 2003.

³ Bates Gill & Sue Anne Tay: *Partners and Competitors – Coming to terms with the U.S.-China economic relationship*. Center for Strategic and International Studies (Freeman Chair in China Studies), Washington D.C., April 2004, p. 28.

⁴ <http://www.csis.org/china/space.cfm>; Joan Johnson Freese: *The Chinese Space Program: Sun Tzu or Apollo Redux*; Dean Cheng: *Chinese Space Capabilities*; audio materiaal van de presentatoren: Dean Cheng, Bates Gill en John Logsdon.

- 24 april 1970:** lancering van de eerste Chinese satelliet – Dongfanghong-1 – (Oosten is Rood). Met deze prestatie werd China het vijfde land ter wereld dat een eigen satelliet kon lanceren (Sovjetunie, VS, Frankrijk en Japan).
- Jaren '70:** het Chinese ruimtevaartprogramma ondervindt moeilijkheden als gevolg van de Culturele Revolutie.
- Jaren '80:** onder Deng Xiaoping ligt de focus op economische en wetenschappelijke aspecten. De wens is om met deze technologie de rest van de Chinese economie te helpen moderniseren.
- Maart 1986:** lancering van Project 863; met dit project krijgt het ruimtevaartprogramma weer een centrale positie met de ondersteuning van de top van het Chinese establishment.
- 1986:** China betreedt de markt voor de commerciële raketlancering.
- 1992:** Project 921 – de missie om de eerste Chinees in de ruimte te lanceren – krijgt groen licht.
- 25 april 1996:** Joerie Koptev, de algemeen directeur van het Russische Ruimtevaart Agentschap, bezoekt Beijing en ondertekent een intergouvernementele overeenkomst van samenwerking in de ruimtevaart. Later dat jaar reisden twee Chinese astronauten voor opleiding naar Moskou. Deze twee mannen zijn later instructeurs geworden in het kader van de Chinese astronautenopleiding.
- 20 november 1999:** China lanceert de eerste Shenzhou satelliet; de vlucht duurt één dag.
- 9 januari 2001:** China lanceert Shenzhou II. De vlucht duurt acht dagen. In het ruimtevaartuig waren er dieren voor onderzoek.
- 25 maart 2002:** China lanceert Shenzhou III. De vlucht duurt zeven dagen. Er werden speciale experimenten uitgevoerd, vooral om het menselijke leven te beschermen.
- 29 december 2002:** China lanceert Shenzhou IV. De vlucht duurt bijna zeven dagen. Het is de generale repetitie voor de bemande missie. In het ruimtevaartuig waren er twee dummy astronauten.

Van deze geselecteerde mijlpalen is te concluderen dat China al decennialang bezig is met ruimtevaart om zijn nationale doelen te bereiken in termen zoals wetenschappelijke en technologische ontwikkeling, ondersteuning van de economische ontwikkeling en de nationale veiligheid. Er zijn drie factoren nodig om een land dit soort doelstellingen te helpen bereiken:

1. Interesse op nationaal niveau. Ruimtevaart is een kostbare onderneming, daarom dient er politieke wil en ondersteuning op topniveau aanwezig te zijn.
2. Financiële middelen en wetenschappelijke manpower.
3. Ruimtevaart infrastructuur, zoals: lanceerstations, lanceerraketten, satellieten en control centra.

Laten wij zien in hoeverre China deze factoren bezit:

1. Zoals reeds uit het beknopte historische overzicht blijkt, genoot het Chinese ruimtevaartprogramma altijd de ondersteuning van de top van het Chinese establishment. Het civiele gedeelte – het maken van lanceringhardware en sommige satellieten – staat onder de controle van het Chinese Nationale Ruimtevaart Agentschap – dat rapporteert aan de Raad van State. Het militaire gedeelte – ruimtevaartinfrastructuur, o.a. lanceerstations, controle centra, enz. – is onder de controle van het leger. De baas hiervan is generaal Li Jinai, dat lid is van de Centrale Militaire Commissie, één van de belangrijkste machtscentra van het Chinese politieke systeem.
2. Wat de financiële middelen betreft, zij er geen officiële gegevens beschikbaar. Westerse analisten schatten de Chinese uitgaven tussen de \$1.4 - 2 miljard. Deze getallen verbergen echter factoren zoals de kosten van Chinese arbeid, correctie voor de purchasing power parity, enz. Niettemin geven deze getallen een ruw gevoel van schaalgrootte. Werkend met het getal van \$2 miljard, zijn de Chinese uitgaven substantieel kleiner dan die van de Verenigde Staten– de uitgaven van de VS staan op ±\$28 miljard (civiele en militaire samen) – of die van de totale Europese uitgaven (\$6 miljard), het zijn drie of vier keer groter dan die van Rusland (\$700 miljoen) en min of meer gelijk aan die van Japan (\$2.4 miljard).
3. China heeft een substantiële ruimtevaartinfrastructuur. a) De Lange Mars of Chang-Zeng serie van lanceerraketten (zie Figuur 4) bevat 14 versies, die maken de lancering van allerlei type satellieten mogelijk; b) China heeft meerdere lanceerstations (3 operationeel, één in aanbouw) met het gevolg dat lancering van meerdere raketten/satellieten tegelijkertijd mogelijk is; c) naast het controle center in de buurt van Xi'an zijn er nog een aantal stations aanwezig, plus mobiele controle centra op 4 schepen; recentelijk heeft China met een aantal landen overeenkomsten bereikt om hun infrastructuur te gebruiken voor vluchtcontrole (bijv. Namibië, Kiribati, Zweden, Frankrijk, Brazilië); d) sinds 1970 heeft China ± 50 satellieten gelanceerd voor zowel militaire als civiele doeleinden; de satellieten vallen onder de volgende categorieën: communicatie, meteo, navigatie, 'retrievable remote sensing', 'Earth-imaging' en oceanografic. Het is interessant te weten dat tijdens de Operation Iraqi Freedom de Chinezen hun meteo en 'Earth-imaging' satellieten hebben gebruikt om de oorlog in Irak te volgen.

De bemande vlucht

Een bemande vlucht in de ruimte was volgens de beschikbare documentatie van meet af aan één van de doelen van het Chinese ruimtevaartprogramma. Zij hadden al begin jaren '70 serieus geprobeerd om een man in de ruimte te lanceren. De Culturele Revolutie, en als gevolg daarvan de economische en politieke chaos, resulteerde in een stilstand van deze inspanning. In de jaren '80 en begin jaren '90 – ondersteund door de economische bloei en de sterkere technologische basis – is China opnieuw begonnen een bemande vlucht serieus voor te bereiden. Dit resulteerde in Project 921. In lijn met de rest van het Chinese ruimtevaartprogramma was het oorspronkelijke idee van Project 921 om dit als een inheems programma te laten uitvoeren. Intussen stortte de Sovjetunie in. In 1994 heeft Rusland aangegeven dat het bereid was om ruimtevaartexpertise te verkopen. In de daaropvolgende jaren hebben de leiders van de twee landen overeenstemming bereikt. Chinese astronauten gingen – zoals geregeld – voor opleiding naar Rusland, en de Sojoez-technologie was beschikbaar gesteld. Op deze manier hebben de Chinezen goed gebruik gemaakt van bestaande Russische technologie en ervaring. Zij hebben inderdaad een echte grote sprong gemaakt. Maar betekent dit dat het Chinese bemande ruimtevaartprogramma slechts een kopie van de Sovjetunie is?

Laten wij de twee satellieten, Sojoez en Shenzou met elkaar vergelijken (zie Figuur 5 en Figuur 6). Oppervlakkig bezien, lijken zij op elkaar. Beide zijn uit drie componenten opgebouwd:

1. Orbitale module;
2. Afdalingsmodule (dit is de enige component die terugkomt op aarde);
3. Service module.

Maar verder zijn de twee satellieten verschillend. De Shenzou is breder, langer en ongeveer een halve ton zwaarder dan de Sojoez. Dit doet ons denken dat er behoorlijke interne wijzigingen werden aangebracht. Verder heeft de Shenzou twee sets van zonnepanelen vergeleken met de ene van Sojoez. Deze genereren 1.2 kW energie wat is vergelijkbaar met die van het gehele Mir station of drie keer meer dan één Sojoez satelliet. Dit geeft veel meer kracht om meerdere systemen te laten draaien, bovendien die ook langer operationeel kunnen blijven. Een van de zonnepanelen zit vast aan de orbitale module, dus die module is manoeuvreerbaar in tegenstelling tot de Sojoez. Dit maakt de orbitale module een potentiële bouwsteen voor een Chinees ruimtestation.

Tot nu toe hebben wij de geschiedenis van het Chinese ruimtevaartprogramma in vogelvlucht gepresenteerd inclusief China's ruimtevaartinfrastructuur en de belangrijkste technische details van de eerste bemande missie. Tot slot willen wij de internationale politieke, sociale en economische effecten van deze missie in 't kort onder de loep nemen.

Voor elk land – en dat geldt ook voor China – heeft de ruimtevaart twee kanten, t.w. een militaire en een civiele kant. De grote vraag is natuurlijk in hoeverre deze missie de militaire kant van het Chinese ruimtevaartprogramma versterkt. Wij kunnen het volgende antwoord geven: deze missie heeft geen directe militaire voordelen en implicaties. Mensen in de ruimte voegen eigenlijk weinig toe aan de efficiëntie en kwaliteit van het ruimtewapenarsenaal. Zonder mens is alles goedkoper en beter. Aan de andere kant heeft deze missie een indirecte militaire impact: het succes zal zeker het politieke en financiële kapitaal van het leger vergroten. Daarnaast zal deze missie de kansen van de Chinese commerciële ruimtevaartindustrie verbeteren. Dit is de beste reclame dat een land kan dromen. De potentiële extra inkomsten van de commerciële zijde van deze industrie zal eigenlijk één industriecomplex versterken: er zijn in China vijf agentschappen (academiën genoemd) die zich bezig houden met het ontwerpen van alles wat de Chinese ruimtevaartindustrie nodig heeft. Inkomsten van de commerciële kant van de sector zal stellig ook de strategische kant van dezelfde sector versterken.

De Westerse analisten zijn het praktisch unaniem met elkaar eens dat de primaire drijfveer van de bemande missie is prestige. Een dergelijke missie is te vergelijken met het organiseren van de Olympische Spelen. Deze component speelde zeker een belangrijke rol in de besluitvorming van de Chinese leiders. Aan de ene kant kan het succes van deze missie enorm gebruikt worden in de binnenlandse politiek om de moraal van het volk op te peppen en aan de andere kant in de buitenlandse politiek: met een dergelijke missie achter de rug kan China niet meer genegeerd te worden. De prestatie zelf maakt China nog niet gelijk aan de VS op het gebied van ruimtevaart, maar katapulteert het land zeker in een regionale leiderspositie (India en Japan als grote rivalen).

Deze prestatie is zeker niet het eindstation van het Chinese ruimtevaart programma. Het markeert een belangrijke mijlpaal in de ruimtevaart en door de Chinezen geventileerde strategische richtingen op dit gebied – in het bijzonder het streven naar een Chinees ruimtestation alsmede het plan om op de Maan te landen -, zullen de leiders van landen zoals de VS maar ook van India en Japan hierop een antwoord moeten formuleren.

Figuur 1. Lancering van Shenzhou V.

Figuur 2. Yang Liwei na landing.

Figuur 3. Wan Hu onder weg naar de sterren....

Figuur 4. Lange Mars raket-familie.

Figuur 5. Sojoez A.

Figuur 6. Shenzhou.

Nagy Ugrás Felfelé

2003. október 15-én a Gobi-sivatagban fellőtték az első kínai űrhajóst, Yang Liwei-t. Ezzel Kína az emberiség történelmében a harmadik állam, amely embert tudott az űrbe fellőni és biztonságosan visszahozni. Az előadás, amely a Rotary Club Scheveningen 2005. január 17-i összejövetelén hangzott el, először egy áttekintést ad a 40 éve zajló kínai űrprogramról, majd a Yang Liwei-t szállító Shenzou V űrhajó technikai tulajdonságait mutatja be röviden. Az előadás ezen eredmény (kül)politikai, társadalmi és gazdasági kihatásainak elemzésével zárul.

Great Leap Upwards

On October 15, 2003 in the Gobi Desert the Shenzou V satellite was launched that carried the first Chinese astronaut – Yang Liwei. With this achievement China entered the elite club of the Soviet Union and the United States. The paper, presented at the January 17, 2005 meeting of the Rotary Club Scheveningen first gives a brief overview of the four decades old Chinese space program, then the technical details of the Shenzou satellite are described. The paper is concluded with an analysis of the political, social and economic implications of this manned flight in special and the Chinese space program in general.

NYUGATI MAGYAR IRODALOM

ARDAY, Géza : Wass Albert munkássága Értől az Óceánig

Wass Albert írásaiból élénk tárul és megelevenedik a föld minden szépségével Erdély, melyet *karddal és kaszával* védtek őseink. Sokat szenvedett föld ez, ahol ha kellett a kaszából fegyver egyenesedett, és amikor béke lett, akkor fölhangzott a prédikátori ige: kovácsoltak a kardokból ekevasat. S az ott élők így cselekedtek, mer a békességkeresés volt a kenyerük, nem pedig az örök háborúskodás. Azonban az ösztönös önvédelem, a túlélés minden határainkon túl élő magyar alapállása. Egyszer egy öreg székely paraszt azt mondta egy televíziós műsorban, hogy „*magyarnak lenni jó, de nagyon nehéz*”. Wass Albert regényírói munkássága ezzel az érzéssel közelíthető meg a legjobban.

Wass Albert számára Erdély nemcsak földrajzi egység volt, hanem egyúttal az igazság és a tisztesség hazája. Nem véletlen - ezt több ízben vallotta is -, hogy a vallásszabadság elsőként Erdély lelkéből fakadt. 1934-ben jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában a Farkasverem című regénye, melynek köszönhetően vált a neve országosan is ismertté. Ezért a regényéért odaítélték számára a Baumgarten-díjat. Regényében a mezőségi földbirtokos helyzetéről adott számot. A regényben, mint általában a többi művében is, az erdő csöndje, a vadak és növények világa hangsúlyozottan van jelen, mert Wass Albertnek finom és sajátos érzéke van a tájleírásokhoz és a természet ábrázolásához. Az Erdélyi Szépmíves Céhnek 1935-ben lett a tagja, ahol sorra napvilágot láttak jelentős művei, majd 1938-ban tagja lett az Erdélyi Helikonnak is, 1939-ben pedig az Erdélyi Irodalmi Társaságnak és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak is. Azonban írói munkásságának a legnagyobb elismerést az jelentette, amikor 1944-ben a Magyar Tudományos Akadémia a tagjai közé választotta.

Wass Albertet 1936-ban hívták meg először Marosvécsre, ahol az Erdélyi Helikon háromnapos találkozója tartották. A várkastély fiatal urával, Kemény Jánossal már jól ismerték egymást, hiszen rokoni kapcsolatban álltak egymással. Ekkor Wass Albert 28 éves fiatalember volt, s gyakran vadászott együtt Bánffy Miklóssal, akinek a buzdítására kezdett el tollat is forgatni. Addigra már ifjú fejjel ismerte Kós Károlyt, Reményik Sándort és Áprily Lajost is, aki korábban tanára volt. „*Marosvécs az erdélyi irodalom olimpusza volt, ahova csak lábujjhegyen és lélegzetvisszafojtva lehetett belépni*” - írta. Az első találkozón Tamási Áronnal és Molter Károllyal kerültek egy szobába, Tamásival akkor találkozott életében először. Átbeszélgették az egész éjszakát, s egy életre szóló barátságot kötöttek egymással. „*Ennek az első találkozásnak az utolsó estéjén – 1992. májusában írta egyik levelében – olvasta föl Dsida Jenő nagyszerűen szép versét, a Magyar Zsoltárt. Összeszoruló szívvel ültünk ott mindannyian a vécsi vár nagy nappali szobájában s megkönnyesedett nagyon a szemünk, amikor Dsida Jenő tiszta, érces hangján fölcsendültek a szavak: »Mérges kígyó legyen eledelem, ha rólad megfeledekzem, ó Magyarország... nyelvemen tüzes szeget üssenek át, mikor nem téged emleget, népem, te drága, te egyetlen, te szent...«.* A vers után mély csönd borult a szobára. Aztán Kós Károly fölkelte a nagy karosszékéből, csontos, bajuszos arcán könnyek csorogtak alá, odalépett Dsida Jenőhöz és megölelte. »Te taknyos«, morogta, »te semmirevaló, hogy mertél ilyen szépet írni...!«”. Ilyen szellemben és ilyen hangulatban zajlottak a marosvécsi találkozók.

A találkozó megszületésének nem csak a romantikus oldalával szükséges foglalkoznunk, hanem a valósághoz, a realitáshoz közelebb eső részével is. A régi Magyarország fölosztása után az az írói réteg, amelyik Budapesthez volt kötve, egy csapásra irodalmi kapcsolat és kiadói lehetőségek szempontjából teljesen magára maradt. Ebben az új történelmi helyzetben fölmerült az önálló tenni akarás igénye, vagyis egy független irodalmi központ kialakítása, mely szükségszerűen alkalmazkodik az új társadalmi és politikai viszonyokhoz. Kemény János Kuncz Aladárral ült le beszélni a jövőről, hogy úgymond feltérképezzék a megmaradt irodalmi életet. Emellett meg kellett keresni azokat a gazdasági feltételeket, amelyekkel tovább lehet lépni, vagyis ami a könyvkiadás megoldását jelenti. A nyelv tisztasága és a kultúra megőrzése érdekében Kós Károlyék nagy lelkesedéssel megindították az Erdélyi Szépmíves Céhét, azonban ehhez nem állt rendelkezésükre semmilyen anyagi háttér. Ezt megtámogatva hívták össze az első Helikonos Találkozót. Kemény János azzal, hogy megszervezte a találkozót, – ami Berde Mária felvetésére szerveződött meg – tulajdonképpen megmentette az erdélyi irodalmunkat. Így aztán szép lassan megindult a Helikon. A fiatal báró a várkastélyával és mecénatúrájával a magyar irodalmat szolgálta, aki a Helikon alapításakor népi írónak tartotta magát. Érdekes kérdésként hangzott el: *hány fenyőfát ér a magyar irodalom?* Tudniillik ez a kiváló ifjú arisztokrata a saját eladott erdeinek az árát irodalmi és színházi pályázatokra fordította. A háború után a kommunista Romániában mindentől megfosztva, jó ideig mészégetőként dolgozott.

*

Wass Albert számos regényt írt, melyeknek Erdély, az erdélyi ember és a táj voltak a témái. A háború után elhagyta az országot, ami egyúttal azt is jelentette, hogy emigráns íróvá vált, és írói munkásságával a nyugati magyar irodalmunkat gazdagította. Az a megdöbbentő, hogy az emigrációban élő Wass Albert regényeit olvasva, fel sem merül, hogy az írójuk nem

Erdélyben éli a mindennapjait, hanem Amerikában, mert választékos mezőségi nyelvét a több évtizedes emigráció lét sem kezdte ki.

1962-ben megalapította – az egykori Erdélyi Szépmíves Céh mintájára – az Amerikai Magyar Szépmíves Céhet (American Hungarian Literary Guild), majd Danubian Press néven saját kiadóvállalatot hozott létre. Ez a kiadó nemcsak könyveket adott ki, hanem angol nyelvű folyóiratokat is, amelyek Erdély kérdéskörét és problémáit mutatták be és elemezték. Transilvanian Quarterly néven, Hungarianian a negyedévente megjelenő Quarterly-ben pedig felvállalta az összmagyarság problémáinak és eredményeinek az ismertetését

Wass Albert írói mivoltára meghatározó jelentőségű volt a mezőségi származása és református vallása. Válaszúton, Kolozs vármegyében 1908. január 8-án született gróf Wass Endre és báró Bánffy Ilona egyetlen gyermekeként. Ifjú éveit abban az erdélyi világban töltötte, amelyben a magyar arisztokráta és nemes elsősorban nem előkelősködő úr volt, hanem inkább primus inter pares, az egyszerű nép bölcs vezetője, s a falu gondjának-bajának a megoldója. Nagyszüleimtől és idős rokonaimtól tudom, hogy természetesen még a húszas és harmincas években is tartottak vadászatokat, ám ezek soha nem torkolltak esztelen állapotpusztításba. A földeket észszerűen művelték meg, s nem zsákmányolták ki. A fakitermelés mindig megállt azon a ponton, amely nem zavarta meg az erdő egyensúlyát. Azok a régi világból élénk toppanó emberek, akiket Wass Albert a regényeiben megelevenít, még tudták, hogy nem élhetik föl a föld kincseit, Isten ajándékát, a saját utódjaik, fiaik és unokáik elől. Hasonlóan a Helikon-alapító báró Kemény Jánoshoz és a közéletnek állandóan áldozó gróf Bánffy Miklóshoz, aki szintén jelentős dolgokat tett az erdélyi magyarság kulturális önvédelméért, szellemi és lelki fölemelkedéséért, ami mára semmivé lett. Kizárólag a megmaradt irodalmi alkotásokból és a még meglévő épületekből következtethetünk egykori idők és nemzedékek dicsőségére. A jelen meglehetősen lehangoló, főleg azért, mert minden próbálkozás ellenére olyan cikkek látnak napvilágot, mint ami a Népszava 2004. március 11-i számának 6. oldalán Hamvay Péter tollából látott napvilágot: *„A hazai jobb oldali kultikus írójává növekvő, korábban szinte ismeretlen szerző személye itthon és Romániában egyaránt megosztja a közvéleményt. Wass Albert nevét néhány éve alig ismerték idehaza. A két világháború közötti irodalom óriásai mellett a 19. század eleji romantikus stílusban írt regényei, versei árnyékban maradtak.”*

*

Wass Albert első felesége Siemers Éva (1914-1991) volt, akihez első fokú unokatestvérség is fűzte, ugyanis a szülei testvérek voltak. A házasságukból hat fiú született, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a gyerekek számára az anyai nagyapjuk és nagyanyjuk egyúttal, egy személyben: nagybátyjuk és nagynénjük is volt. Siemers Évával a hamburgi otthonában, 1980-ban Szabó T. Attila készített interjút, amely a Studia Nova, 1994. évi első évfolyamának első számában, a 199-215. oldalakon jelent meg nyomtatásban. Szabó T. Attila a jegyzetapparátusban leírta azt az esetet, amikor Király István a nagyhatalmú marxista irodalomtörténész és Kossuth-díjas professzor 1980-ban egy nemzetközi finnországi kongresszuson politikailag elítélő hangon szólt Wass Albertről, ahol a szintén jelenlévő Szabó T. Attila szót kért Király után és a résztvevők előtt visszautasította az elhangzottakat. Sajnos Király hatása az lett, hogy a Groningeni Egyetemen elindult nyugati magyar irodalommal foglalkozó kutatási terv – a Király által megbírált kutatónő visszakozása miatt – leállt. A kutatónőnek, érezve a helyzetet, tanácsosabb volt úgymond semlegesebb témát keresnie, ami ellen az akkori pártvezetőknek sem lehetett újabb kifogásuk.

*

Az is meglehetősen szomorú és tragikus történet, ami 1996-ban, illetve 1997-ben zajlott. Wass Albert magyar állampolgárságért folyamodott, mert nyolcvannyolc éves korában magyar állampolgárként szeretett volna haza látogatni, és szellemi hagyatékát Magyarországra „haza” hozni. Sajnos ez olyannyira meghiúsult, hogy a Belügyminisztériumnak egy főosztályvezetője sajnálattal tudatta az öreg íróval – a levelet közreadta az Új Idők 1998. január 15-i száma (III. évf./2.) – hogy a *„magyar állampolgárságát – az 1945. évi fegyverszüneti egyezmény rendelkezései alapján – elvesztett, így a magyar állampolgárság fennállását tanúsító bizonyítványt kiállítani nem tudok. Tájékoztatom arról, hogy a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény alapján, visszahonosítás útján szerezheti meg ismét a magyar állampolgárságot, ha ennek törvényi feltételei fennállnak. A törvény előírásai szerint kérelmére visszahonosítható az, aki bevándorlási engedéllyel Magyarországon lakik. A törvény nem teszi lehetővé a bevándorlás alól mentesség megadását. A visszahonosítási kérelem éppen ebből adódóan csak Magyarországon nyújtható be, a bevándorlást követően létesített lakóhely szerinti polgármesteri hivatalban. Kérem, a fentieket megértően fogadni szíveskedjék. Budapest, 1997. január 21. Tisztelettel: Dr. Ugróczy Mária főosztályvezető”*. Ezután Csoóri Sándor, aki akkor a Magyarok Világszövetségének az elnöke volt, levélben Kuncze Gábor belügyminiszterhez fordult egy méltányos(abb) megoldás keresése miatt, aki meg is ígerte az ügy rendezését. Hónapok teltek el ez után, ameddig a Magyar Köztársaság Belügyminisztériuma állampolgársági bizonyítványt állított ki (Iktatószáma: Á-1983/1997), melyet a Magyar Nemzet 1998. február 21-i számának 17. oldalon másolatban közölt: *„A rendelkezésre álló adatok alapján bizonyítom, hogy Wass Albert astori lakos, aki Válaszút helységben 1908. év január hó 8. napján született, az 1993. évi LV. törvény alapján*

magyar állampolgár. Budapest, 1997. június 26. Baraczk Róbertné helyettes államtitkár, a belügyminiszter helyett”. Fél évre volt szükség ahhoz, hogy ugyanarra a törvényre hivatkozva Wass Albert megkaphassa a magyar állampolgárságot, azonban ezzel még nincs vége az állampolgárság kérésének, illetve megadási történetnek, mert a helyettes államtitkár asszony által aláírt levél aljára – apró betűvel – az is oda volt írva, hogy „A bizonyítvány a kiállításról számított egy évig érvényes”. A hosszú huzavona után ilyen késszúrást postáztak az akkor 90. évében járó írónak, aki a XX. századi erdélyi és egyetemes magyar irodalom egyik jelentős személyisége volt. Persze ez „csak” egy levél, de a szúrás szívet és lelket ért, és nem csak az íróban, hanem mindazokéban, akik tisztelik őt. Ez egy finomított módszer volt, nem olyan, mint a hetvenes években megkísérelt merénylet, melyet diplomata-ütlevelel ellátott Securitate-ügynökök készítettek elő, amit akkor a kádári Magyarországon hivatalos közöny és hallgatás vett körül. Sajnos mind a mai napig vannak olyanok, akik gyalázzák az emlékét, de most már haló porai fölött. Először a temetése körül támadtak bonyodalmak, jelenleg pedig a román hatóságok döntése következtében, az Erdélyben lévő szobrát és emlékművét kellett eltávolítani. Szánalmas és szomorú jelenségről beszélhetünk, mely mögött emberek húzódnak meg, akik az utasításokat kieszelik, akik kiadják és akik ezeket végre is hajtják. Azonban ez kevés ennyi magyarázattal, mert az eset több a leírtaknál: az idézett dokumentumok, illetve a halála utáni események drámai helyzetet tükröznek, amelyek kultúránkat sértik és áttételesen magyarságunkat, történelmünket gyalázzák.

Wass Albert attól tartott, hogy a szovjet megszállás évtizedeiben, a szocializmus eszmevilágában nevelkedett magyar ifjúságot nem hatja majd át a hazaszeretet, ezáltal az ő művei is üres szélmalomokká válnak. Hála Istennek ez teljes mértékben nem következett be, mert voltak és vannak közösségek és családok, akiknek idős vagy vezető tagjai hangsúlyosnak érzik és komolyan veszik az utánuk jövő nemzedék hagyománytisztelő és humanista nevelését. A rendszerváltás után azt reméltük, hogy a szellemi életünk fontosnak tartja majd a tankönyvek és kézikönyvek, valamint a lexikonok kiegészítését, átírását. Nem így történt. Wass Albert munkássága még mindig nem foglalhatta el méltó helyét. Az Akadémiai Kiadó által megjelentetett Új Irodalmi Lexikon például mindössze kilenc sorban méltatja az író, arról nem is beszélve, hogy a felsorolt műveinek listája is meglehetősen hiányos. Azonban a hiányos hivatalos irodalomtörténeti elemző, filológizáló és feldolgozó munka ellenére a Kráter Kiadó¹ életműsorozata nagy sikerrel fogy a fiatal nemzedék körében is. Ez egyelőre elég eredmény, hiszen csak tizenhárom évvel vagyunk a rendszerváltás után. Korábban nem hogy némaság övezte, s nem jelenhetett meg hazai tájon egyetlen műve sem, de még a könyvtárakból is kiirtották, jobb esetben a háború előtti kiadások zárolt részlegbe kerültek. Ötvenhárom esztendő emigráció után térhetett haza a szellemi hagyatéka és az életműve, mely a kiadó jóvoltából, az olvasók és érdeklődők számára folyamatosan hozzáférhetővé válik. Remélhetőleg többé már nem lehet tudatosan elzárni a műveit, előbb vagy utóbb tudomásul kell venni a jelenlétüket, hatásukat és meg, illetve el kell ismernie a szakmának, valamint az irodalom tanároknak is.

A *Polisz* 2003. dec. - 2004. jan. 74. számában (53-57. old.) megjelent írás bővített változata.

HUNGARIAN LITERATURE IN THE WEST – The Œuvre of Albert Wass

This writing pays tribute to the great Hungarian writer Albert Wass, who was one of the most leading figures who helped keep the Transylvanian spirit alive after the Trianon dictate (1920) that torn the millennial Hungarian Kingdom apart. The whole oeuvre of Wass is determined by these historical events and can be characterized by a profound attachment to the country he belonged to, to its people and its history. His whole oeuvre can be understood by citing an old Székely man who once told in an interview: “being Hungarian is a good thing, but also very hard”.

During the two World Wars he enjoyed overwhelming literary success and was even elected member of the Hungarian Academy of Sciences as appreciation for his knowledge in forestry. At the end of WWII (in 1944) he had to fly to the West when a Rumanian, later Soviet arrest warrant against him came to his knowledge. After a couple of years spent in Western Europe he finally emigrated in 1952 to the United States and settled down in Florida, where he played an outstanding role in organizing numerous anti-Bolshevik forums of Hungarian exiles.

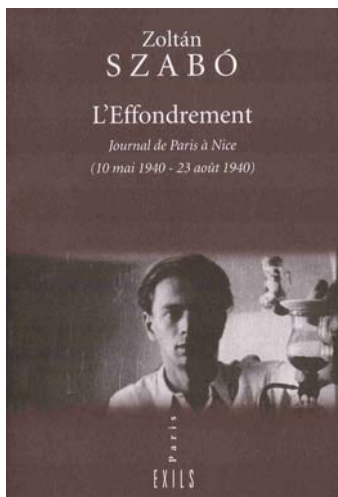
After more than 50 years of complete ban, his name and oeuvre is not well known in today’s Central-Eastern Europe. The situation, however, is changing rapidly, despite all the efforts of descendants of the former Communist regime who wish to wipe out his memory once and for ever. The Kráter Műhely Egyesület Publishing House (www.krater.hu) is publishing its nearly 32-volume large oeuvre that enjoys much popularity also among the younger generation. This fact gives us hope that the free and pure human spirit can not be kept in jail for ever. Despite of nearly 50 years of communist brainwash there is a growing number of families, individuals – *citoyens* – who bear the strong belief that patriotism, respect for the ancestors and tradition, to the mother tongue and own culture, strong moral values towards the family and other members of the society constitute those building blocks that are required and necessary elements of a descent and human society.

¹ KRÁTER A VILÁGHÁLÓN: Wass Albert életére és munkájára vonatkozó adatok eddigi legteljesebb dokumentumaival és könyvrendeléssel: www.krater.hu [Mikes International Szerk.]

BOOK PREVIEW

SIPOS, Gyula : Préface à « L'EFFONDREMENT » de Zoltán Szabó

Zoltán Szabó

L'EFFONDREMENT
Journal de Paris à Nice
 (10 mai 1940 – 23 août 1940)

Traduit du hongrois et annoté par Agnès Jáfás.
 Préface de Gyula Sipos

EXILS ÉDITEUR, 2002. ISBN 2-912969-35-2

Titre original: ÖSSZEOMLÁS (Première édition hongroise: Nyugat, 1940).

C'est un jeune Hongrois de vingt-huit ans qui arrive à Paris, en passant par l'Italie du Nord enneigée, en janvier 1940, pour utiliser la bourse offerte par l'État français à un chercheur en ethnographie, un « explorateur des villages », selon l'expression en cours dans son pays natal. Il y vient, avant même de se mettre au travail, pour se perfectionner ici aussi dans la langue de l'ethnie; happé par l'Histoire, il devient *témoin* pendant neuf mois de bouleversements politique et sociaux, d'une débâcle, de l'effondrement d'un régime, d'une civilisation peut-être, jusque'à son départ, par la Suisse, l'Italie et la Yougoslavie, pour la Hongrie, elle aussie à l'avant-veille de pareille aventure tragique.

Sa curiosité à l'égard des « choses françaises » était vive comme son attirance pour une civilisation, une sensibilité, un style de vie et bon nombre d'idéaux politiques et sociétaux, partageant ainsi l'attitude, voire l'amour (rarement réciproque) des meilleurs de ses compatriotes pour le clarté, la rationalité de l'esprit français et ce radicalisme républicain, tempéré par la sagesse d'un savoir-faire et d'un savoir-vivre; il connaissait en fait déjà remarquablement la langue du pays; pratiquait régulièrement Montaigne et Pascal, Baudelaire et Péguy; lisait ce que lisait tout le monde à l'époque: Gide et Céline, Duhamel, Mauriac et Giraudoux, Giono et Bernanos, et occasionnellement rendait compte de ces lectures dans diverses revues.

Dans l'années trente où Zoltán Szabó débutat très jeune, mais déjà en plein possession de ses moyens, il fut classé et vu en peu autrement, au sein d'une vie intellectuelle très divisée et plein de tensions entre deux camps, farouchement opposés: ceux des « urbains » et des « populistes ». En effet, bien qu'issu lui-même de la moyenne bourgeoisie et très bon élève d'un lycée d'élite, tenu par les braves et savantissimes Piaristes qui lui ont fait cadeau d'un christianisme très ouvert et d'une culture classique solide, il fut amené à se retrouver classé parmi les « populistes », dont l'idéologie était une variante tardive, par certains aspects, des *narodniks* russes, et un mélange aussi du radicalisme de gauche et de droite. Laissons ici de côté les impulsions parfois sommaires et brutales de ces « populistes »: rancunes de toutes sortes, haine de l'Occident et de la civilisation urbaine, de Budapest, la capitale chargée de tous les péchés, un racisme obsessionnel et souvent des compromis successifs avec les tendances totalitaires, nazisme ou communisme. Il est inutile de préciser que tout cela resta toujours totalement étranger à Zoltán Szabó, traité du reste précisément comme un corps étranger, sinon un traître, par ces funestes thuriféraires, éthyliques rimailleurs éructants et fumeux idéologues.

Le genre qu'il cultivait et par lequel il obtint aussitôt l'admiration de *tous* fut celui où les meilleurs de ces « eplorateurs des villages » excellaient: la *sociographie littéraire*, qui allait à la découverte, dans ce régime semi-féodal, des *terrae incognita* habitées par des « indigènes » constituant portant la moitié de la population: les paysans pauvres, très pauvres pour la plupart. Zoltán Szabó y apportait son sens aigu de l'observation, ses indignations aussi, mais avec plus de tendresse et de pitié que de fureur, et il souhaitait non seulement une réforme urgente, la redistribution des terres, mais aussi la volonté d'intégrer enfin ce *peuple* dans la *nation*. *La Situation à Tard* (1936), évocation de la vie d'un village du nord de la Hongrie, en fut, avec éclat, la première manifestation; la suite, *Misère avec panache* (1938), son extension dans le cadre d'un département entier, traitant aussi de la classe ouvrière (minière en l'occurence), de la mentalité rigide et paléo-réactionnaire de la *gentry*, de la faiblesse et de la médiocrité des classes moyennes, si indispensable portant à la modernisation et à la démocratie.

Szabó voyait aussi que cette problématique n'était pas propre à la Hongrie: la « misère » des petits pays de l'Europe centrale était un destin commun; ses voyages polonais, roumains, balkaniques, accompagnés d'articles et de libelles, lui permettaient d'élargir l'horizon. « Peuple » et « nation » furent d'abord les mots-clés de son entreprise; l'Histoire mit l'accent sur d'autres. Après Munich, après l'Anschluss, d'autres termes passèrent devant, jaillis d'une réflexion de plus en plus angoissée: « État », « indépendance », « patrie » apparurent dans la rubrique qu'il tenait dans le grand quotidien alors libéral, *La Nation magyar*, sous le titre de « Défense nationale spirituelle ». De l'automne de 1939 jusqu'à l'interdiction légale de son « forum » en juin 1940, il cherchera modestement ses armes contre la peste brune dans les valeurs culturelles, dans la dignité du passé, dans l'utopie d'un futur, dans une dérisoire capacité de sursaut, dans une prise de conscience intellectuelle qui, par une sorte de grâce, pourrait se sublimer en dressement collectif; en anticipant une phrase de Camus qu'il aimera plus tard citer: « Je me révolte donc nous sommes. »

Pour en revenir à *L'Effondrement*, il serait oiseux d'insister sur sa composition, celle d'un drame en trois actes, ou d'une partition en trois mouvements variés: « Paris »; « Sur la route », où un vent de folie, d'ancestrale Grand Peur pousse des dizaines et des dizaines de milliers de personnes; et enfin, l'exile, la quarantaine à Nice: « En captivité sur la Côte d'Azur ».

Plus instructive nous paraît l'identification de trois genres, trois couches toutes également d'une authenticité indiscutable, et du montage qui les unifie et en fait disparaître toute trace de « coutures », au point que seul le philologue peut savoir que bien des feuillets, saisis sur le vif, ont paru, presque jour après jour, sous forme d'article et de « lettres » dans la presse magyare, tout en s'étonnant et se demandant par quels canaux, dans une période si confuse, de désorganisation de tant de services, ils pouvaient jusqu'aux rédactions de Budapest.

La première caractéristique de ce petit livre qui n'a pas à rougir à l'ombre d'autres ouvrages, journaux ou libelles: ceux d'Alfred Fabre-Luce ou d'André Maurois par exemple, est donc d'être constitué de *notes quotidiennes*, presque aussitôt transmises pour une publication immédiate (le livre paraît dès la fin de l'an 1940!), en une sorte de *reportage*. Insistons sur sa valeur documentaire: traduit plus tôt en français, il aurait pu être utilisé par le meilleur monographe de *L'Exode*, Jean Vidalenc, qui affirmait en 1957 que « c'est au hasard de notations dans les œuvres de second plan que se rencontrent les références à des ordres ou à des situations que les ouvrages des principaux dirigeants ne mentionnent pas ». Un petit détail à ce propos. On discute assez souvent pour savoir combien de Français ont entendu l'historique appel du général de Gaulle; or, fait rare ou unique, quelques extraits confus et mal typographiés en sont parus dans *Le Petit Provençal* et *Le Progrès* (de Lyon), et le 25 juin en jeune écrivain magyar en a pu prendre connaissance dans son exil à Nice et le relever dans ses notes.

Sur un autre plan, l'*analyse* des événements et de leurs causes n'est évidemment pas du ressort de Zoltán Szabó, jeune étranger qui visite pour la première fois de sa vie la France. Mais s'il n'a pas la prétention d'expliquer les événements, il pratique tout au long de son livre, sous forme d'une revue de presse, une *explication de textes*; et l'on doit reconnaître que ses observations, ses jugements coïncident quasi totalement avec ceux de l'historiographie beaucoup plus récente! N'ayant certes ni la compétence ni l'expérience militaire de Marc Bloch il n'aurait pu, bien sûr, rivaliser avec le grand historien, menant, lui aussi dans l'immédiat, un examen de conscience collective douloureux. Son livre ne s'intitule pas *L'Étrange Défaite* (de l'armée française en premier lieu), ni *La Débâcle* non plus, comme pour l'autre catastrophe évoquée jadis par Zola, mais *L'Effondrement*: d'une illusion nationale, d'une suffisance peut-être, d'un régime (aussi bien politique que social) parvenu, au bout de soixante-dix ans d'existence, à son déclin inévitable, d'un monde enfin, d'un rêve encore plus largement partagé, bien au-delà des frontières hexagonales.

Car *L'Effondrement* est un livre dramatique mais aussi élégiaque, nostalgique: un « adieu au monde d'hier » (comme l'est le titre original de l'ouvrage de Stefan Zweig, *Le Monde d'hier*), en adieu à « la Vielle Europe » (comme on a titré dans sa version hongroise la *Vieille France* de Roger Martin du Gard). Adieu à Paris, aux longues traversées nocturnes, du parc Montsouris au Marais, passant par le *Lion* de Belfort, la tombe de Baudelaire au cimetière du Montparnasse et le *Balzac* de Rodin; adieu à la Douce France, en tendre leitmotiv du livre; l'envie de l'idylle, le désir de partager des joies simples avec des gens simples, comme dans le monde cinématographique de Jean Renoir et de René Clair, d'éprouver encore une dernière fois les plaisirs de la contemplation et de la gastronomie, de baguenauder en paix et *lentement* sans rien rencontrer que le « Limousin » et point encore de « Siegfrieds », entre les caves viticoles et les églises romanes, juché sur sa bicyclette comme Charles-Albert Cingria, autre amoureux périphérique de la latinité savoureuse, écrivain suisse peut-être secondaire mais si injustement oublié à nouveau. Les armes tonnent, c'est la dâbandade, mais ce périple reste aussi (souhaiterait être) un *Sentimental Journey* à la Sterne, un *Voyage sentimental*, comme s'intitulait peu auparavant un délicieux petit livre dû à un autre Hongrois, exilé devenu français, notre François Fejtö.

Name-dropping, péché mignon, pédantisme tout cela? Mais Sterne ou Cingria indiquent un ton, Giraudoux et d'autres la couleur du temps; et ils sont tous directement dans ou plutôt sous le texte, dans une intertextualité irénique et parfois ironique; de même que les bucoliques antiques, Virgile ou Horace, chez l'ancien latiniste, Keats, sans être nommé mais cité en prose, Apollinaire directement en français et encore tant d'autres, le poète magyar Kosztolányi (qui commence à être enfin en peu connu en France) et le grand poète-romancier hongrois, Gyula Krúdy, dont les énumérations lyriques, la capacité de saisir la

richesse simultanée d'une réalité sensible et sensuelle soutiennent souvent ces « versets » où s'abandonne et se sublime parfois la prose élégante de Zoltán Szabó; autant Krúdy que l'inévitablement cité Charles Péguy...

C'est ce livre sous-jacent ici qu'écrira Zoltán Szabó peu après son retour mouvementé en Hongrie: *Géographie amoureuse* (1942), une promenade dans le pays, avec ses poètes préférés sous le bras, en aveu de « patriotisme » aussi dans un moment d'exacerbé « nationalisme » à l'ombre de l'hitlérisme aux frontières et dans certains esprit égarés, le recours au *paysage* quand l'espace se rétrécit, à l'intemporel, au passé, quand le présent (et le futur) est chargé de menaces. Car l'inévitable arrive: après l'occupation allemande Zoltán Szabó entre dans la clandestinité et ne reparaît qu'en 1945, dans les parages du gouvernement provisoire (de la « libération »), partageant avec d'autres des illusions et des espoirs d'indépendance nationale et de profonds changements démocratique. C'est d'ailleurs grâce à ce « drôle d'intermède » qu'il retourne à Paris en août 1946, en tant que correspondant de presse, à l'occasion de la conférence préparatoire de traité de paix, et retrouve sa vieille machine à écrire perdue dans l'exode, pour taper une lettre bien désabusée et prémonitoire à une ancienne amie et Muse éventuelle: « Les Français ont gardé tous leurs anciens défauts, mais beaucoup de leurs vertus se sont volatilisées pendant l'occupation allemande. S'ils continuent ainsi, ils vont nous rattraper, et alors on pourra enfin célébrer la fraternité dans une Europe unifiée, qui ressemblera à un État balkanique monstrueusement agrandi... »

Sait-il ensuite, lorsqu'il revient un en plus tard, en 1947, dans la capitale française, en tant qu'attaché culturel de la légation de Hongrie à Paris, sous les ordres du « comte rouge », Mihály Károlyi, triste sire déjà en 1918, sait-il qu'il devra faire des adieux définitifs à son pays natal? C'est en novembre 1948, à l'occasion d'une courte visite, qu'il voit pour la dernière fois Hongrie, et en 1949 qu'il démissionne de son poste, en signe de protestation politique devant le stalinisme qui s'installe de plus en plus dans le pays. L'exile définitif commence alors, « *Nel mezzo del cammin...* ». Il s'installe d'abord à Londres, devient correspondant culturel de Radio Free Europe; il sera alors une référence, un peu comme Czesław Miłosz pour les Polonais, autre peuple de diaspora. Il salue, dans une extase presque mystique l'*annus mirabilis*, l'année ou plutôt les quelques jours de la révolution hongroise de 1956, la « première révolution antitotalitaire de l'histoire ». C'est alors, après 1956, qu'il devient, plutôt qu'un maître à penser, l'ami en peu plus âgé d'une génération de jeunes étudiants et d'intellectuels, dispersés sur cinq continents, mais formant quelques groupes fervents à Paris, aux Pays-Bas, à Londres. On l'appelait tous par son prénom, et tous aimaient tendrement le « personnage » qu'il fut aussi, contradictoire et fascinant: séducteur pudibond, croyant agnostique (ou inversement), idéaliste pratique, indolent énergique, gentleman collectionneur, menuisier bricoleur aux gestes hésitants, qui laissait tomber la cendre de ses innombrables cigarettes dans la pochette de sa veste, élégante, mais lustrée aux coudes; il ressemblait de plus en plus avec l'âge à un Anglais francophile et voulait sans doute emprunter quelques traits physiques à Beckett et à son cher George Orwell; il se levait à midi, sirotait café sur café dans sa baignoire mais restait frais jusqu'au petit matin, tout prêt à discuter, à ironiser, à taquiner, sur les reliefs d'un « dîner à la française », coquilles vides d'huîtres et d'escargots... Mais la boucle allait être bouclée: en 1980, il abandonnait sa maison, transformée de ses propres mains, et ses statuette baroques au bord de la Tamise – presque bateau sur l'eau – pour finir ses jours, en 1984, en France: en Bretagne, à Josselin, en face de l'imposant château des Rohan, dans un vieux presbytère, adjacent au petit cimetière où il gît, dans une terre amie et étrangère, sans doute de par sa propre volonté; Rome n'est plus, n'est pas forcément, pas uniquement à Rome, Rome est partout là où l'on est.

La préparation technique de cet ouvrage a bénéficié de l'aide de Katalin Gáspár. [Ed. Mikes International]

KÖNYVAJÁNLÓ : Előszó Szabó Zoltán « ÖSSZEOMLÁS » című könyvének francia kiadásához

Sipos Gyula ezen írása Szabó Zoltán « *Összeomlás* » című könyvének francia kiadásához íródott. A művet eredetileg 1940-ben a *Nyugat* jelentette meg, jelen francia nyelvű kiadás 2002-ben az EXILS ÉDITEUR kiadó gondozásában jelent meg, Járfás Agnès fordításában.

A műhöz írott előszóban a szerző röviden bemutatja a franciául tudó olvasóközönség számára azt a történelmi kort és magyar valóságot, amelyből Szabó Zoltán jött, illetve alkotott, majd kitér a mű létrejöttének körülményeire. A történelmi tények bemutatása mellett külön gondot fordít Szabó Zoltán intellektuális, morális és emberi jellemének vázolására is.

BOOK PREVIEW : Preface to the French Edition of Zoltán Szabó's « COLLAPSE »

Present writing serves as preface to the French edition of Zoltán Szabó's « *COLLAPSE* », a fine intellectual document of the stormy year of 1940 for France. The volume was first published (in its original – Hungarian) in 1940 by the leading Hungarian journal *Nyugat*. Present French translation was published in 2002 by the publisher EXILS ÉDITEUR; Agnès Járfás translated it into French.

In this preface Mr Sipos gives to the French-speaking reader a brief encounter of the historical background (the 1930s in Hungary) where Zoltán Szabó comes from and the milieu wherein he worked. The writing then presents the actual historic situation that formed the background and shaped the creation of this piece of work. Next to facts, with great care the intellectual, moral, and human character of Zoltán Szabó is shown.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

ÖNARCKÉPÜNK SORSUNK TÜKRÉBEN

1945~1949

SINE IRA ET STUDIO

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

1984.

DEÁK, István : ÖTVENTŐL A SZÁZ SZÁZALÉKIG

(Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában, 1943-1947)

Túl sok információ és túl kevés

Magyarország helyzete és szerepe a második világháború nemzetközi politikájában állandó vita tárgya. Sok kérdés ma is megoldatlan. Kérdezhetnők, lehet-e bármit határozottan állítani akkor, amikor egy olyan alapvető forrás mint a szovjet levéltári anyag gyakorlatilag megközelíthetetlen? Valóban lehetetlen állapot, hogy negyven évvel az események után nemcsak a nyugatiak, hanem a szocialista államok történészei is nyugati forrásokra támaszkodva tárgyalják a szovjet politikát. Az a néhány szovjet történész, aki előtt megnyílnak a levéltárak kapui, többnyire propagandát produkál. Mivel azonban a szovjet levéltárak megnyitására vajmi kevés a remény, a munkát azok nélkül is folytatni kell.

Annyi bizonyos, hogy ma összehasonlíthatatlanul több forrás áll a rendelkezésünkre, mint egy emberöltővel ezelőtt. Megnyíltak a második világháborúra vonatkozó amerikai, angol, francia és német levéltári gyűjtemények, sőt a híres, vagy egyesek szerint hírhedt, Freedom of Information Act arra kötelezi az amerikai hatóságokat, hogy olyan iratokat is kiadjanak az érdeklődőknek, amiket más országokban a külügyminisztérium, a vezérkar vagy a kémelhárító osztály örök titokként kezel. Megjegyzendő, hogy a törvény nem ismer különbséget amerikai és nem-amerikai állampolgár között, és így bárki betekinthez a titkos iratokba. Az amerikai gyakorlat tehát éles ellentétben áll még a brit gyakorlattal is.

Mi újat nyújt a sok frissen felszabadult levéltári anyag? Néhány fontos, eddig ismeretlen tény és sok triviálisnak tűnő, de jellemző részlet. Érdeemes megtudni például, hogy milyen intellektuális fokon folytak a nemzetközi tárgyalások, ismerték-e a politikusok a történelmet és a földrajzot, voltak-e nemzeti előítéleteik. A dokumentumok bizonyítják, hogy a sok kiválóan felkészült diplomata és tárgyilagosságra törekvő vita mellett, akadt jó néhány botránnyosan alacsony színvonalú tárgyalás. Az utóbbira példa az a beszélgetés, amelyet Beneš folytatott Sztálinnal és Molotovval Moszkvában, 1943 decemberében, és amiről Beneš titkára, Jaromir Smutný, készített feljegyzést. Monológjában, mert gyakorlatilag csak Beneš beszélt, az emigráns csehszlovák államelnök felajánlotta hű szolgálatait a szovjet vezetőknek; visszakövetelte Csehszlovákia háború előtti határait, kérte, hogy egész Erdélyt adják vissza a románoknak (igaz, hogy a román hadsereg akkor még vállvetve harcolt a németek oldalán, de Benešnek a kisantant felújítása volt fontos, magyarellenes élel); követelte, hogy Magyarországot kizárólag a Vörös Hadsereg szállja meg, mondván, hogy az angolok és amerikaiak, akik félnek egy Kun Béla-típusú forradalomtól, nem vezetnének be elég jelentős reformokat, és a brit tiszteket a magyar arisztokraták week-end meghívásaik és vadászkirándulásaik alkalmával újra megbolondítanák „az ősi magyar parlamentarizmus és demokrácia meséjével”; és végül, váltig hangoztatta a kollektív felelősségvállalás erkölcsileg védhetetlen elvét. Az utóbbira hivatkozva, Beneš engedélyt kért, hogy a háború végén deportálhassa mind a német, mind a magyar kisebbséget (az utóbbival Molotov nem értett egyet), és kávéházi politikusok modorában szidta a „feudális” és „fasiszta” magyarokat, a „gyáva” románokat és az „iszákos” lengyeleket.¹

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1980. évi Tanulmányi Napok konferenciáján elhangzott előadás ('ÖNARCKÉPÜNK SORSUNK TÜKRÉBEN 1945-1949, SINE IRA ET STUDIO', Bleyerheide-Kerkrade, 1980. szeptember 13-16.). [Mikes International Szerk.]

¹ Vojtech Matny szerk., „The Beneš-Stalin-Molotov Conversations in December 1943. New Documents”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 20 (1972), 367-402. oldal. Lásd szintén, Gyula Juhász, *Hungarian Foreign Policy, 1919-1945* (Budapest, 1979), 274. oldaltól fogva.

A feltárt dokumentumok rámutattak az államférfiak emberi gyengéire is. Még Churchill is szépített időnként a háborús szerepén, például, amikor emlékiratai utolsó kötetében megemlékezik a brit-jugoszláv, sőt angolszász-szovjet konfliktussal fenyegető trieszti válságról. Churchill szerint ő 1945. június 24-én igen határozott, kemény levelet írt Sztálinnak, és emlékirataiban közli is a levél szövegét. A kiadott levéltári források mutatják, hogy a szigorú levél sohasem ment el, csak egy rövidebb és óvatosabb levél.²

Más új forrás is akad bőven, nemcsak levéltári. Sok ezer emlékirat, önéletrajz, közöttük néhány szovjet tábornok meglepően érdekes emlékirata, Hruscsov magnószalagra diktált önéletrajza a New York-i Columbia egyetemen, Gyilasz és más jugoszlávok tanúvallomásai, kémek beszámolóí, többek közt a valaha Genfben székelő szovjet kém, a magyar származású Radó emlékezései – a közzétett anyag óriási, valósággal leküzdhetetlen. Talán éppen mert olyan óriási az anyag és így mindenféle ideológia igazolására alkalmas, interpretálásuk szorosan összefügg a mindenkori politikával. Gondoljuk meg, hogy milyen gyakran változott a hidegháború eredetének és okainak elemzése az amerikai történetírásban! Kezdetben leginkább kölcsönös félreértésekről írtak az amerikai–szovjet érdekközösségekben és a szovjet meg amerikai nép hasonlóságában bizakodó amerikai írók. Később, a hidegháború első éveiben, majdnem kizárólag Sztálint tették felelőssé a feszült nemzetközi helyzetért. Majd, a 60-as években, az ún. revizionista vagy radikális amerikai történészek a hidegháborúért való teljes felelősséget az Egyesült Államok nyakába akasztották, sőt odáig mentek, hogy a világ minden bajáért a Wilson elnök óta dühöngő amerikai monopolkapitalista imperializmust okolták.³ Végül, a ma legjobb történészei megegyeznek abban, hogy hibák történtek mindkét oldalon; hogy a szovjet háborús külpolitika ugyanúgy nem dolgozott egy előre kialakított hódító terv alapján, mint az amerikai külpolitika; hogy a nyugat-keleti viszony elmérgesedésében jelentős szerepet játszott az angolok és amerikaiak kölcsönös bizalmatlansága, az amerikai külpolitika bizonytalankodása és túlzott idealizmusa, egyes amerikaiak szovjetimádata és más amerikaiak merev antikommunizmusa, de rámutattak arra is, hogy a hidegháború legfőbb oka mégis a szovjet külpolitika minden erkölcsi alapot nélkülöző „rugalmassága” és Sztálin cinizmusa, gyanakvása, örökös ravaszkodása.⁴

A sok forrásból és monográfiából kiderül, hogy Magyarország sorsa, hovatarozása már a második világháború idején eldőlt. Helyesebben megfogalmazva, a háború még tartott, az ország még nem volt felszabadítva, amikor a nagyhatalmak megegyeztek abban, hogy Magyarország a szovjet érdekszférába fog tartozni, mint ahogy Olaszország a nyugati érdekszférába. Az érdekszféra jelentését azonban nem határozták meg világosan, sőt egyáltalán nem, és annak sokszor ellentétes értelmezése lett a hidegháború egyik fő oka. Megemlítendő, hogy a háború alatt a nagyhatalmak képviselői az érdekszférák határainak kijelölését nem tartották azonosnak Európa politikai felosztásával, és hogy Németországot, Ausztriát és Csehszlovákiát a háború alatt egyik érdekszférába sem sorolták be. Csak a háború után lett a szovjet-megszállta terület legnagyobb részéből kommunista terület, csak akkor határozta el a szovjet vezetés a szovjet érdekszféra teljes szovjetizálását. Így szélesedett ki a „szocializmus egy országban” elve a „szocializmus egy érdekszférában” elvéé.

Az érdekszférák kialakulása felé

Kelet-Európa, helyesebben Kelet-Közép-Európa (a mai Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia és Görögország) évszázadok óta nemzetközi probléma, a nagyhatalmak közti ellentétek fő forrása. Elég egy történelmi térképre tekintenünk, hogy lássuk, minden egyes háború átalakította Kelet-Közép-Európa arcképét. A látszólagos zűrzavar azonban igen határozott tendenciákat takart. Az elmúlt 150 évben megszülettek az ún. nemzetállamok; megsemmisült két feudális eredetű, soknemzetiségű nagyhatalom, az osztrák és az oszmán; kitűnt, hogy a nyugati hatalmak, elsősorban Franciaország, létre tudnak ugyan hozni kelet-közép-európai kisállamokat, de azok megvédésére képtelenek; kettőre csökkent az övezetben valóban befolyásos nagy népek száma, a németre és az oroszra, és minden országban megkezdődött a nemzeti kisebbségek beolvasztása, kivándorlása, kiutasítása vagy kiirtása, aminek eredményeképpen egy nap valóban egy nyelvűek és egy kultúrájúak lesznek a „nemzetállamok”.

Korunk egyik legjelentősebb fejleménye a német-orosz vetélkedés és éppen ebben hozott döntő változást a második világháború, amennyiben az orosz–szovjet erő kiszorította a németet. Ennek az eseménynek egyik legfontosabb mozzanata az

² Winston Churchill, *Triumph and Tragedy* (Boston, 1953), 560 f., valamint Churchill levele Sztálinnak, 1945 június 24, közli a *Correspondence between the Chairman of the Council of Ministers of the U.S.S.R. and the president of the U.S.A. and the Prime Minister of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941-1945: Correspondence with Winston S. Churchill and Clement R. Attlee* (Moszkva, 1957), 370. oldal.

³ A hidegháború revizionista interpretálói közül különösen említésre méltók Gar Alperovitz, D.F. Fleming, Gabriel Kolko, Walter Lefebvre és William Appleman Williams. Lásd például Gar Alperovitz, *Cold War Essays* (New York, 1966). Pontosan ellenkező álláspontot foglal el John Lukacs, *A New History of the Cold War* (Garden City, N.Y., 1966).

⁴ A hidegháború kelet-közép-európai vonatkozásainak a legjobb szakértői Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War* (New York, 1979) és Geir Lundestad, *The American Non-Policy Towards Eastern Europe, 1943-1947* (New York, 1975). Rövid, bár kitűnő Charles Gati, „From Cold War Origins to Detente: Introduction to the International Politics of Eastern Europe” közli Charles Gati szerk., *The International Politics of Eastern Europe* (New York, 1976), 1-14. oldal.

1939 augusztusi német-szovjet egyezmény, ami Kelet-Közép-Európa új felosztását eredményezte, történelmünk során talán a legnagyobb átrendezést. Mi volt a Szovjetunió célja 1939-ben? Gyengíteni Lengyelországot és kiköszörülni az 1920-as lengyel-szovjet háborúban elszenvedett csorbát; visszacsatolni az első világháború következményében elveszített orosz birodalmi területeket, vagyis a három balti államot, Besszarábiát és Kelet-Lengyelországot; szovjet hegemoniát biztosítani Finnországban, amely valaha autonóm tartomány volt a cárok alatt; növelni a szovjet befolyást Európában és végül, megakadályozni azt, hogy a nyugati hatalmak és Németország szövetkezzenek a Szovjetunió ellen.

A Hitler-Sztálin paktum a fent felsorolt közvetlen szovjet célokat rendre megvalósította, de hosszabb lejáratra mégis szörnyű hiba volt. Lengyelország megsemmisítése megszüntette az ütközőállamot a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió között, és így a paktum ahelyett, hogy két évvel elhalasztotta volna a német inváziót – amint azt Sztálin védelmezői állítják –, inkább lehetővé tette a német támadást. Lengyelország elfoglalása nélkül vajon hogyan támadta volna meg Hitler a Szovjetuniót? És mi bizonyíték van arra, hogy a német-szovjet paktum nélkül Hitler megtámadta volna Lengyelországot? A paktum arra is erőt adott Hitlernek, hogy a lengyelek után megtámadja és legázolja a franciákat, ami azt jelentette, hogy egy német-szovjet háború esetén nem lesz második front, és hogy a nyugati szövetségeseknek partra kell szállniuk Európában, hogy segíthessék a Szovjetuniót. Igaz viszont, hogy hosszú lejáratra a szovjet-német szerződés mégis a Szovjetunió hatalmi érdekeit szolgálta, mert soha nem adta fel azokat a területeket, amiket, hála a német barátságának, 1939-ben és 1940-ben elfoglalt.

A franciák fegyverletétele után a szovjet külpolitika kettős célt követett: egyrészt brit-ellenes politikával és jelentős gazdasági segítséggel támogatni náci Németországot, másrészt a németek terhére terjeszkedni Közép-Kelet-Európában. Magyarországgal kapcsolatban ez a kettős politika úgy nyilvánult meg, hogy egyrészt a szovjet kormány jó viszonyt teremtett az addig fasisztának titulált Horthy-rendszerrel, másrészt Molotov, 1940 decemberi berlini látogatása során, szovjet érdekeltséget jelentett be Magyarországon, valamint Bulgáriában, Jugoszláviában, Görögországban és a németek által megszállt lengyel területeken. Igaz, hogy Molotov nem magyarázta meg, hogy mit jelent a szovjet érdekeltség, és hogy mikor fog az megvalósulni, de mindenesetre megerősítette Hitlerben azt az amúgyis régen érlelődő elhatározást, hogy leszámol a Szovjetunióval – máskülönben az angolok előbb-utóbb szövetségesre találnak az oroszokban.⁵ Így a Hitler-Sztálin paktum egyenesen elvezetett az 1941 júniusi német támadáshoz a Szovjetunió ellen. Még Magyarország felé is megbukott a szovjet külpolitika, mert hiába volt a sok gazdasági kedvezés, hiába a 48-as zászlók visszaadása, Magyarország mégis megtámadta a Szovjetuniót.

Amint Sztálin nehezen hitte el, hogy a németek támadni fognak, ugyanúgy nehéz volt elhinnie, hogy az angolok komolyan gondolják az új brit-szovjet szövetséget. (Igaz, 1939-ben a britek nem tárgyaltak komolyan Sztálinnal.) A nyugati hatalmak iránt érzett bizalmatlanság a második világháborús szovjet politika egyik alaptétele. Ez magyarázza, hogy miért tapogatózott a Szovjetunió ismételten Németország felé, nemcsak a vereség árnyékában hanem a szovjet sikerek idején is; miért keresett szovjet biztonsági övezet Kelet-Közép-Európában, és miért ellenezett minden olyan regionális vagy kétoldali megállapodást, amelynek egyik partnere nem a Szovjetunió. De mert a Szovjetunió nem nélkülözhetette nyugati szövetségeseit, és mert Sztálinban a bizalmatlansággal valamiféle csodálat vagy baráti érzés is párosult Nagy-Britannia és az Egyesült Államok felé, céljait mindig úgy követte, hogy azokkal ne vonja magára a nyugati szövetségesek egyesült ellenkezését. Sztálin szerencséjére, a két nyugati nagyhatalom az európai érdekszférák kérdésében sohasem egyeztetette a politikáját.

Hogy a szovjet külpolitika következetes volt céljaiban, ha nem is módszereiben, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a háború első éveiben, amikor a Vörös Hadsereget megsemmisülés fenyegette, a szovjet diplomácia ragaszkodott az 1941-es határokhoz, vagyis semmiképpen sem volt hajlandó lemondani az 1930 és 1941 között szerzett lengyel, román, finn és balti területekről. A sztálingrádi győzelem hatalmasan megerősítette a Szovjetunió tekintélyét, ugyanakkor nem csökkentette Sztálin gyanakvását a nyugati szövetségesek irányában, talán mert, jóval korábban, Rooseveltnél elég felelőtlenül, 1942-re ígérte a második front megnyitását. Sztálin félhetett attól, hogy a szovjet sikerek miatt aggódó nyugati hatalmak lepaktálnak a németekkel, és mert Sztálingrád után sem lehetett biztos a győzelemben, inkább ő próbált paktálni a németekkel. A stockholmi sorozatos megbeszélések körülményei ugyan tisztázatlanok, de annyi bizonyos, hogy szovjet megbízottak ajánlatokat tettek a németeknek.⁶ A bosszúvagyó és teljesen elvakult Führer azonban hallani sem akart egy különbéke lehetőségéről, helyette Kurszknál rohamra küldte a páncélosait, a történelem legnagyobb ütközetében. Az 1943. júliusi csatát a németek elvesztették; attól fogva nem volt kétséges, hogy a Szovjetunió is megbirkózik a Harmadik Birodalommal.

A kurszki csata évében előtérbe kerültek a kényes nemzetközi ügyek a szövetségesek között, elsősorban a lengyel ügy. Az akkor kezdődő és a következő két évben szinte szakadatlanul folytatódó tárgyalásokat úgy jellemezhetnénk, hogy azokban az

⁵ A Szovjetunió megtámadásának hátterét lásd a következő munkákban: Barton Whaley, *Codeword Barbados* (Cambridge, Mass., 1973) és Heinz Höhne, *Canaris. Patriot im Zwielicht* (Wilhelm Goldmann Verlag [1978]), 428. oldaltól fogva.

⁶ Az 1943. évi szovjet különbéke tapogatózásokra lásd Peter Kleist, *The European Tragedy* (London, 1965), 139. oldaltól fogva; Mastny *Russia's Road to the Cold War*, 73. oldaltól fogva; Alexander Fischer, *Sowjetische Deutschlandpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart, 1975), 180. oldaltól fogva és Höhne, *Canaris*, 456. oldaltól fogva.

angolok határozottan léptek fel, de ezzel csak gyengeségüket igyekeztek leplezni, az amerikaiak gyakran közömbösek voltak lényeges kérdésekben, viszont sok energiát pazaroltak az ENSz megteremtésére, a szovjet diplomácia pedig mesteri ügyességgel viselkedett. Mindehhez hozzáfűzendő, hogy mind a nyugatiakat, mind a szovjet vezetőket erősen korlátozta manővereikben a közös háborús cél, valamint a másik fél különféle tapogatózásaitól való félelem. Nem áll tehát, hogy a szovjet diplomácia állandó fölényben volt. A britek egyik taktikai célja a regionális (pl. csehszlovák-lengyel, vagy balkáni) szövetségek kialakítása volt, ezeket azonban a szovjet megvétőzta és helyettük kétoldali szerződéseket szorgalmazott. Ebben a tekintetben Sztálin legnagyobb sikere a csehszlovák-szovjet kétoldali szerződés volt 1943 decemberében, egy – szovjet szempontból – ideális megállapodás köztük és egy burzsoá kormány között. Bár a szerződés világosan tükrözte a szovjet vezetőségnek azt a hajlandóságát, hogy elismerje a kelet-közép-európai polgári rezsimet, a csehszlovák-szovjet egyezmény mégis rendkívül káros volt a nemzetközi együttműködés és a kelet-közép-európai államok függetlensége szempontjából. Beneš, a londoni emigráns kormány vezetője, brit patrónusai akarata ellenére, sőt a hátuk mögött kötött szerződést Sztálinnal; célja nem a kelet-közép-európai kisállamok erősítése volt, hanem Csehszlovákia szomszédjainak gyengítése. Csak ezzel magyarázható Benešnek az a követelése, hogy kizárólag a Vörös Hadsereg szállja meg Magyar- és Lengyelországot, és hogy az utóbbiban „alakítson olyan új kormányt, amelynek semmi köze sem lesz a londoni (lengyel) kormányhoz”.⁷ Kelet-Közép-Európa szempontjából a Beneš-Sztálin paktum felér a Hitler-Sztálin paktum jelentőségével. Vele megszűnt az utolsó lehetőség arra, hogy a kisállamok szövetségre lépjenek egymással, és végre egyszer egységesen lépjenek fel a nagyhatalmi befolyás ellen.

A Beneš-Sztálin egyezmény felveti a kérdést, hogy milyen államberendezkedést kíván Sztálin a Vörös Hadsereg által felszabadított országokban. A válasz majdnem egyértelmű, hogy Sztálin szovjetbarát, de nem szükségszerűen kommunista államrendszert kívánt. Sőt, bizonyosnak látszik, hogy legalább abban az időben Sztálin a Beneš-típusú polgári kormányt megbízhatóbbnak tartotta egy forradalmi kommunista kormánynál. Emlékezzünk arra, hogy néhány évvel korábban, Sztálin valóságos irtóhadjáratot indított a Moszkvában élő kommunista emigránsok ellen. Állíthatjuk, hogy a háború éveiben Sztálin szisztematikusan támogatta a régi rendszerre épült „törvényes” kormányokat, kivéve ott, ahol a „törvényes” kormány szovjetellenes volt. Amennyiben a törvényes kormány előzőleg kompromittálta magát a németekkel, az még inkább megfelelt a szovjet külpolitika érdekeinek. Minden jel arra mutat, hogy a Szovjetunió kész volt átmenteni a Horthy-rendszert, mintahogy először támogatta Mihály román király rendszerét, de természetesen azzal a feltétellel, hogy ezek a kompromittált rendszerek szakítanak a németekkel és segítik a Vörös Hadsereget. Sztálin tehát a háború alatt konzervatív külpolitikát folytatott – ugyanúgy mint Hitler, aki szintén sokkal szívesebben működött együtt konzervatív rezsimekkel (Horthy, Antonescu, Pétain), mint radikális fasiszta pártokkal.

Játék a százalékszámokkal

1944-re a szövetségesek végső győzelme elintézett ügy volt, de nem Európa újjárendezésének kérdése. A normandiai invázió véget vetett a spekulációnak, hogy vajon partra szállnak-e az angolszász csapatok a Balkánon. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a balkáni partraszállás csak 1944-re lett elsősorban politikai kérdés; hogy a szovjet nem mindig ellenezte a balkáni szövetséges invázió gondolatát, sőt 1943 őszén Molotov kimondottan kérte erre a nyugatiakat; hogy Churchill ugyan következetesen sürgette a balkáni partraszállást, de azt az első években csak stratégiai megfontolásokból tette, és hogy Rooseveltnél meg az amerikai tábornokok következetesen megvétőzték Churchill terveit. A tábornokok azért, mert minden erőfeszítést Nyugat-Európa mielőbbi inváziójára akartak koncentrálni, Rooseveltnél az előbbi okon kívül azért is, mert nehezen tudta volna megmagyarázni otthon ellenfeleinek, hogy miért áldoz amerikai katonákat „brit imperialista érdekekért” a Balkánon.⁸ Churchill 1944-es „Ljubljana Gap” tervét, vagyis az áttörést Olaszországból Szlovénián át Közép-Európába, ugyanolyan megfontolásból vetették el az amerikaiak. Különben is addigra már csak a Vörös Hadsereggel együttműködni lehetett valamit kezdeni Közép-Európában.

A normandiai inváziót követően feltétlenül rendezni kellett az Európában felállítandó katonai és közigazgatási demarkációs vonalak kérdését. Erre a legjelentősebb kísérlet, legalább is kelet-közép-európai vonatkozásban, 1944 október elején történt Moszkvában, amikor éppen ott időzött a magyar fegyverszüneti delegáció. A találkozón Churchill és Eden, Sztálin és Molotov vettek részt, amerikai részről csak Harriman követ mint megfigyelő. Churchill emlékirataiból jól ismerjük azt a furcsa jelenetet, amikor a brit miniszterelnök, hogy javaslatát világosabbá tegye, egy cédulára néhány szót és számot írt, majd azt átadta Sztálinnak, aki ceruzájával kipipálta az adatokat és a cédulát visszaadta Churchillnek. A papíron a következő állt.⁹

⁷ Mastny, „The Beneš-Stalin-Molotov Conversations” 478. oldaltól fogva.

⁸ A balkáni invázió kérdésére lásd például Gy. Ránki, „East-Central Europe and World War II. Some Questions of the New Literature”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 20 (1974), 202. oldaltól fogva.

⁹ Churchill, *Triumph and Tragedy*, 227-228. oldal.

Románia: Oroszország 90 %; a többiek 10 %; Görögország: Nagy-Britannia 90 % (egyetértésben az USA-val); Oroszország 10 %; Jugoszlávia: 50-50 %; Magyarország 50-50 %; Bulgária: Oroszország 75 %; a többiek 25 %.

Churchill motivációja és viselkedése nehezen érthető. Közvetlenül a moszkvai találkozó után közölte munkatársaival, hogy a százalékszámok csak kalauzként (guide) szolgálnak és nem jelentik érdekszférák felállítását, emlékirataiban viszont a megállapodást fontosnak, majdnem véglegesnek tünteti fel.¹⁰ A szovjet történészek vagy hallgatnak az ügyről, vagy azt állítják, hogy a szovjet vezetőket megvetéssel fogadták Churchill ötletét. A valóságban Sztálin igen komolyan vette az ügyet és hadba küldte Molotovot a százalékszámok megjavítására. Október 10-én, Eden és Molotov találkozásán, amiről egyébként Churchill nem emlékezik meg, csak a brit titkos iratok, a szovjet külügyminiszter teljes hévvel vetette magát a vitába, és összesen hat speciális javaslattal állt elő, míg Eden csak egyel.¹¹ A román és görög százalékszámokat békében hagyták: elfogadott ügy volt a szovjet hatalmi túlsúly Romániában és a brit hatalmi túlsúly Görögországban. Bulgária nehezebb kérdés volt, mert Molotov 90 %-ot kért, Eden pedig csak 80-ig volt hajlandó elmenni, amit aztán a Szovjetunió meg is kapott. A magyar ügyet hallgatólagosan összekötötték a jugoszláv kérdéssel, és amíg Eden hajlandó volt feladni Magyarországot, addig szívósan és sikeresen ragaszkodott az 50 %-os brit befolyáshoz Jugoszláviában.

Molotov azzal kezdte a vitát, hogy a Vörös Hadsereg súlyos vérveszteségeket szenved Magyarországon, és ő sohasem tudná megértetni a katonákkal, hogy miért csak 50 %-ot kap ott a Szovjetunió. Eden ezt az argumentumot elfogadta és engedte, hogy Magyarország esetében a szovjet érdekeltség 50-ről 75-re, majd végül 80 %-ra emelkedjék. Október 11-én, Molotov hatodik javaslatát követően, lezárták a vitát azzal az eredménnyel, hogy az egyetlen drámai változás Magyarországgal kapcsolatban történt a Szovjetunió javára.

Ma már nehéz elképzelni, hogy mi ment végbe a résztvevők fejében. Napokon át tartó vita százalékszámokról, aminek a jelentését sohasem határozták meg. Tényleg, miről lehetett szó: a megszálló seregek százalékos megosztásáról, az új kormányok politikai összetételéről, a politikai pártok megosztásáról, gazdasági élet kapitalista-szocialista elrendezéséről, nagyhatalmak politikai vagy gazdasági befolyásáról? És mégis, a százalékos megállapodás jelentősége tagadhatatlan, egyszerűen azért, mert a szerződő felek igyekeztek respektálni a megállapodást. Romániában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai tagjai alig álltak szóba a román politikusokkal; Görögországban Sztálin tiltakozás nélkül tűrte, hogy a brit és görög királyi csapatok vérbe fojtsák az 1944-es kommunista fölkelést. Bulgáriában az angolok éltek 20 %-os jogokkal és elérték, hogy a bolgár hadsereg kiürítse Tráciát, a megszállt görög tartományt. Jugoszláviában és Magyarországon is respektálták a felek a megállapodást, csak éppen a dolgok nem úgy történtek, mint azokat tervezték. Tito nem hallgatott sem az angolokra, sem az oroszokra, amikor azt tanácsolták, hogy mérsékelt politikusokkal egészítse ki a kormányát, ehelyett bevezette a száz százalékos kommunizmust, hűséget nyilvánított Sztálinnak, propagandahadjáratba kezdett volt támogatói, a britek ellen, és megőrizte országa függetlenségét.

A magyarországi fejlemények felfoghatatlanok. Nem kétséges, hogy Sztálinnak kellett a 80 %, különben nem küldte volna Molotovot harcba a százalékszámokért, de az már egyáltalán nem világos, hogy mit értett Sztálin a 80 % alatt. Ha szovjet egyeduralmat akart, akkor miért javasolta 1944. október 14-én, hogy az angolszászok szálljanak partra az Adriai-tengeren?¹² Miért rendelt el koalíciós kormányt egy Horthy-tábornok alatt és miért engedélyezett 1945-ben szabad választásokat? Úgy tűnik, hogy az angoloknak meghagyott 20 % jelentett valamit, vagy jelenthetett volna, ha azt a nyugati hatalmak kihasználják.

A magyar kérdés 1944 októberéig keveset szerepelt a nagyhatalmi megbeszéléseken. Az ország kicsi volt, hadserege gyenge, a magyar hadsereg részvétele a háborúban, ha nem is jelentéktelen, sokkal kevésbé jelentős, mint például a román hadsereg részvétele. A Kállay-kormány békekísérleteit nem igen vették komolyan, amíg a magyarok valami drámai akcióval be nem bizonyítják németellenességüket. Ilyen akcióra sohasem került sor. Az 1944 őszi fegyverszüneti kísérletek természetesen erősen érdekelték a szovjet vezetést, és az mindent megtett, hogy a honvédhadsereg tisztességgel letehesse a fegyvert. Horthy kísérlete azonban megbukott és 1944. október 15-én Magyarország megszűnt önálló politikai és katonai tényező lenni. Most már csak az volt a kérdés, hogy teljesen szovjet befolyás alá kerül-e vagy nem teljesen.

Hogyan jellemezhetnénk a nagyhatalmi politikát Kelet-Közép-Európában a háború utolsó évében? Feltűnő a különbség egyrészt Churchill és Sztálin módszerei, másrészt az amerikaiak módszerei között. A brit és szovjet vezetők realista politikusok voltak, vagy azoknak képzelték magukat. Céljuk kihasználni az adott lehetőségeket, keményen és határozottan alkudozni, de nem elsietni a döntést. Sztálin nem volt meggyőződve arról, hogy mindent megtarthat, amit seregei elfoglalnak, vagy hogy minden elfoglalt területen be lehet vagy be kell vezetni a kommunizmust. Ezért alakított mindenféle koalíciós kormányokat, ugyanakkor hogy kíméletlenül kizsákmányolta és kirabolta a felszabadított területeket. Churchill szerette volna kihasználni a Szovjetunió látszólag céltudatos, de a valójában bizonytalanokodó politikáját, de ebben megakadályozta Anglia mindig inkább nyilvánvaló gyengesége, az amerikaiak angolok iránti bizalmatlansága és az amerikai politika belső megosztottsága.

¹⁰ Uo. de lásd még Juhász, 310. oldal.

¹¹ A Molotov–Eden-vitára lásd, Juhász, 310., Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, 208. oldaltól fogva és legrészletesebben, Charles Gati, „Top Secret Meetings in Moscow in October 1944 and the Communist Quest for Power in Hungary” (Kiadatlan kézirat, 1978).

¹² Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, 211.

Az amerikai vezetők megegyeztek abban, hogy ne legyenek érdekszférák (ez szoros kapcsolatban állt a távolkeleti és más gyarmatbirodalmak iránt érzett ellenszenvükkel), hogy minden nemzet kapjon önrendelkezési jogot, és hogy a szabad, demokratikus államokat fogja össze az Egyesült Nemzetek Szövetsége. A végrehajtás tekintetében azonban nem volt egyetértés a Szovjetunióval való kompromisszumra hajlamos Rooseveltt és tanácsadóit, az inkább szovjetellenes State Department, és a Japánra koncentráló és ezért minden további európai konfliktust elkerülni kívánó katonai vezetők között. Így nem csoda, hogy az Egyesült Államok gyakorlatilag semmi szerepet nem játszott Kelet-Közép-Európa új rendjének kialakításában.

Utójáték

Moszkva után Magyarország lekerült a nemzetközi tárgyalások programjáról. Magyar szempontból Jalta és Potsdam nem voltak jelentős konferenciák. A jobboldali emigráció által sokat emlegetett „jaltai árulás” sohasem történt meg, mert ott a kelet-közép-európai államokról alig esett szó. Magyar szempontból Jalta leginkább azért említésre méltó, mert a konferenciáról Sztálin azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy a nyugati hatalmak gyengék és határozatlanok.

Ezért engedte meg magának, hogy siettesse Románia szovjetizálását és megpróbálja a szovjet érdekszférába bevonni Ausztriát. Jellemző, hogy a szociáldemokrata Karl Rennert azzal a megokolással fogadta el a felszabadult Ausztria elnökének, hogy Renner valaha az Anschlusra szavazott, ezért kompromittált, és így kézben lehet tartani.¹³ Renner azonban ügyes és szerencsés volt, és így Magyarország nyugati szomszédjából sohasem lett csatlós.

Az 1945 és 1947 közötti idő magyar szempontból mint belpolitikai kérdés érdekes, nem mint külpolitikai probléma. Magyarország külpolitikai hovatartozása régen eldőlt, csak az nem volt világos, hogy eltűn-e a szovjet vezetőség egy szovjethű de nem kommunista magyar kormányt, és ha nem tűr el, akkor hogyan reagálnak a rendszerváltozásra a nyugati nagyhatalmak. Az első kérdésre a válasz egyértelmű. Részben a magyar kommunisták önálló akciói, részben a hidegháború felmelegedésétől féltő (vagy arra számító?) szovjet kormány erőszakos beavatkozása következtében, a demokrácia aránylag rövid ideig tartott. A kommunista hatalomátvétel 1947-re gyakorlatilag befejeződött. A második kérdésre a válasz, hogy az angol munkáskormány ugyan erősen tiltakozott a magyar szociáldemokrata párt megsemmisítése és a kommunista hatalomátvétel ellen, de a gyakorlatban Anglia tehetetlen volt. Az Egyesült Államok folytatta határozatlan politikáját. Egyrészt Truman elnök kemény szavakkal ítélte el a magyar eseményeket, másrészt az amerikai kormány szigorúan betartotta a britek által kötött moszkvai megállapodást és nem avatkozott a magyar ügyekbe.

Nem kétséges, hogy a háború éveiben sok alkalom nyílt arra, hogy az amerikaiak, esetleg a szovjet vezetőséggel egyetértésben, részt vegyenek Kelet-Közép-Európa átrendezésében és újjáépítésében. Ezeket az alkalmakat az amerikaiak elmulasztották. De ha már egyszer ez így volt, akkor nehéz megállapítani, hogy mit is tehettek volna a kész helyzettel szemben a háború után. Maga az a tény, hogy amerikai és brit tisztek ültek a bulgáriai, romániai és magyarországi szövetséges ellenőrző bizottságokban inkább sikernek számított, mint bukásnak. Japánban és Olaszországban a szovjet megbízottak semmi szerepet sem kaptak az ország kormányzásában. Mi érdeke fűződött az Egyesült Államoknak Magyarországhoz, az általános humanitárius és globális politikai érdekeken felül? A gazdasági érdekeltségek elég jelentősek voltak ahhoz, hogy az amerikai kormány kompromisszumot keressen a szovjet vezetőkkel, de nem elég jelentősek, hogy erőszakkal beavatkozzanak a magyar ügyekbe. És ha tekintetbe vesszük, hogy 1946-ban már csak 400 000 amerikai katona állt Európában, és hogy sem a nép, sem a kormány nem akart új háborút, erőszakos beavatkozásról amúgy sem lehetett szó.

Annyi viszont bizonyos, hogy a budapesti amerikai diplomaták sem anyagi, sem erkölcsi támogatást nem nyújtottak a magyar politikusoknak. A demokraták választási harcához egy fillért sem adtak akkor, amikor a kommunisták kimeríthetetlen anyagi és erőszakforrásokkal rendelkeztek. Mint követjelentések mutatják, az amerikaiak igen rossz véleménnyel voltak Tildy Zoltánról, Nagy Ferencről, sőt az egy Balogh páteren kívül, az egész Kisgazdapárttól. A katolikus-konzervatív ellenzékét, különösen Mindszenty bíborost pedig egyenesen megvetették.¹⁴ Az amerikai diplomaták demokratikus magatartásra és áldozatvállalásra intették a magyar demokratákat, ők maguk azonban kezdettől fogva elparentálták a magyar demokráciát. Washingtonba küldött jelentések már 1945-ben semmi kétséget sem hagytak afelől, hogy az igazi hatalom a kommunista párt és a kommunista rendőrség kezében van.¹⁵ Nagy Ferenc kormányának 1947-ben bekövetkezett megbuktatása idején a State Department ugyan javasolta, hogy a magyar ügyet vigyék az ENSZ közgyűlése elé, de a javaslatot Acheson

¹³ Uo. 267-268. oldal.

¹⁴ Lásd például „Review of political events in Hungary covering the period from the inauguration of the Republic to the Paris Peace Conference, January-October 1946”, report by the U.S. Legation in Hungary transmitted on December 16, 1946, 10. és 18. oldal. National Archives, Washington, D.C. 864.00/12-1646. Vagy Schoenfeld to the Secretary of State, March 29, 1946: 864.00/3-2946.

¹⁵ „Review of events in Hungary during the first phase of armistice, February-June, 1945”, report by the U.S. Mission in Hungary transmitted on July 30, 1945. National Archives 864.00/7-3045.

külgyminiszterhelyettes elvetette.¹⁶ Néhány hónappal később, 1948 februárjában, Csehszlovákia is a kommunista államok sorába lépett.

Felmerül a kérdés, hogy nyugati támogatás hiányában segíthettek volna-e magukon a kelet-közép-európai államok. Elvben igen, de valójában az együttműködéshez még a szándék is hiányzott. Talán sohasem volt olyan rossz a viszony a kelet-közép-európai államok között, mint éppen a második világháború után. A magyarok és a románok utálták egymást a Maniu-gárda erdélyi magyarüldözése és a Nagy Ferenc-Rákosi Mátyás-kormány határkiigazítást célzó lépései miatt. A kommunista jugoszlávok nem szimpatizáltak Magyarországgal, amely hivatalosan még 1947-ben is burzsoá állammak számított. Lengyelország, Bulgária és Románia 1944-1945 óta kommunista uralom alatt éltek; a másik demokratikus ország, Csehszlovákia pedig Magyarország legádázabb ellensége volt. Nem a csehszlovák kommunisták, hanem a demokrata Beneš és Jan Masaryk utasították ki Csehszlovákiából a magyarok tízezreit és üldözték a nemzeti kisebbségeket. Így nem csoda, hogy ugyanúgy, mint a második világháború első éveiben, a kelet-közép-európai államok ismét külön-külön, egymás ellen acsarkodva veszítették el politikai, társadalmi és kulturális önállóságukat.

Kelet-Közép-Európa teljes politikai átrendezése 1939 augusztusában kezdődött, amikor Hitler és Sztálin két érdekszférára osztotta ezt a hatalmas területet. Az átrendezés folytatódott 1943-ban és 1944-ben Moszkvában és gyakorlatilag befejeződött 1946-ban, Párizsban, amikor a békekötések alkalmával nemcsak az új határokat húzták meg hivatalosan (kivéve a német-lengyel határt), hanem az új földesúr, a Szovjetunió, háborítás nélkül gyakorolhatta hatalmát. A kelet-közép-európai kisállamok között a kicsinek számító Magyarország aránylag korán veszítette el a függetlenségét, 1944. október 15-én, amikor megszűnt az önálló magyar kormány és az önálló magyar hadsereg. Azon a napon a magyar kérdés is eltűnt a nemzetközi politika színteréről. Csak egyszer, 1956 őszén nyílt alkalom arra, hogy az ország visszanyerje politikai és katonai önrendelkezését és hogy ügye nemzetközi fórum elé kerüljön. Akkor azonban Nagy Imre miniszterelnök távirata elveszett az ENSz bürokrácia útvesztőiben.

Katolikus Szemle

1987.

XXXIX. évfolyam 3. szám

HAAS, György : HOGYAN KÖTÖTTEK BÉKÉT PÁRIZSBAN?

A magyar békekötés előzményei és háttere

A szemtanú Illyés Gyula így emlékezik a *Szíves kalauz* címen megjelent utijegyzeteiben, a negyven esztendővel ezelőtt, 1947 február 10-én lejátszódott tragikus történelmi eseményekről:

« A hónapokig húzódott béketárgyalásoknak utolsó jelenetét, – így szólt a határozat – a lehető legkisebb nyilvánosság előtt, a lehető leggyorsabban játszhatják le: elég volt az izgalmakból, csapódjék össze minél hamarabb a függöny. Tapsot senki sem várt senkitől; a szöveg dolgozótársai, a csehek, a jugoszlávok a társszerzők is elégedetlenek voltak. A külügyi hivatal szertartásrendezői a huszonhat nemzet képviselőinek mindössze százötven percet szabtak az öt volt csatlós állammal – sorrendben Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal – kötendő békeszerződés aláírására. Színhelyétül az Orsay rakparton fekvő külügyi palota egyik belső termét, mintegy szentélyét, az Óra Szalont – a *Salon de l'Horloge*-t jelölték ki. Belépőjegyet érdeklődőknek egyáltalán nem adtak, a hírlapíróknak is alig. Magyarországnak, a magyar sajtónak összesen három belépőjegyet engedélyeztek. »

A hazai történetírásban a béketárgyalásokról és az ezt követő szerződésről a mai napig is csak addig szabad elmenni a tények feltárásában, ameddig ez nem sérti a megszálló Szovjetunió érdekeit. Balogh Sándor írja *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-47* című könyvében:

¹⁶ Lásd például John D. Hickerson to the Secretary, March 1, 1947: 864.00/3-147; „Copy of a letter to Mr. Molotov, dated March 5, 1947. Aláíró W.B. Smith: 864.00/3-547; Acting Director, Office of European Affairs to the Secretary, June 3, 1947: 864.00/6-347 stb. Az 1947-es eseményeket kitűnően vázolja „Political Review of Hungary – 1947”, report by the U.S. Legation in Hungary transmitted on February 28, 1948. 864.00/2-2848.

« A népi demokratikus Magyarország megszületését követő esztendőök történetének aligha vannak olyan tényei és vonatkozásai, amelyeket annyi homály fedné, s amelyhez annyi félreértés és tévedés fűződne az eseményeket átélő idősebb és az őket követő, sőt részben felváltó fiatalabb nemzedékek tudatában, mint éppen az ország korabeli tényleges nemzetközi helyzete és a népi demokratikus kormányzat külpolitikája. Történelem-könyveink a második világháború utáni korszak ábrázolásakor egyenlőre inkább vázlatosan érintik, töredékesen említik a magyar külpolitika azon kérdéseinek többségét, amelyek hol erőteljesebben, hol kevésbé erőteljesen, de mindenesetre befolyásolták a népi demokratikus átalakulás menetét Magyarországon. Így némi túlzással azt is állíthatnánk róluk, hogy nem annyira a történelmi valóság jobb és teljesebb megismerését szolgálják, s ezzel együtt nem a tisztánlátást segítik elő ezen a téren, hanem a megválaszolatlan kérdéseket és azok következményeit konzerválják. A történelmi publicisztika pedig, ha netán foglalkozott, illetőleg foglalkozik is a felszabadulás utáni magyar külpolitika kérdéseivel, akkor többnyire a történetiség elvét mellőzve, szinte kizárólag csak az általánosítást vagy az időszertűnek véltet hangsúlyozza. A lényeges sajtóanyag viszont egyszerűen mellékesnek tekinti, esetleg az általános megértését ée befogadását zavaró jelenségként kezeli. »¹

A Kállay-kormány előkészületei

A második világháború utáni béketárgyalások előkészítése nem a harcok elültével kezdődött meg, hanem már 1943 tavaszán, a Kállay-kormány külügyminisztériumának politikai osztályán. A magyar külügyek vezetői az angol-amerikai győzelem feltételezése jegyében folytatták a felkészülést, amelyben helyet kapott az ország demokratikus átszervezésének terve is. Ezzel egyidőben tárgyalások folytak az angol és amerikai kormányok megbízottaival, főleg Törökországban, Svájcban, Svédországban és Portugáliában abban a hitben, hogy a nyugati hatalmak csapatai a Balkánon is partra fognak szállni.

Ezzel egyidőben a Teleki Pál Tudományos Intézetben és a Statisztikai Hivatalban elkezdődött a szakemberek kiválogatása, akik azután különféle kérdések feldolgozására kaptak megbízást. A két intézmény munkatársain kívül 30 szakembert vontak be, akik csakis saját memorandumuk anyagát ismerték. A munkálatok foglalkoztak a trianoni békeszerződés által tervezett helyzet politikai és gazdasági következményeivel, a nemzetiségi és kisebbségi kérdéssel, a magyar külpolitika általános problémáival 1919 óta, különösképpen Magyarország és a szomszédos államok viszonyával, majd a Magyarországra nehezedő német nyomással és a náciizmussal szemben tanúsított ellenállással, valamint a magyar demokrácia és a parlamentarizmus problémáival, a szükséges belpolitikai reformokkal és a Dunamedence újjászervezésének kérdésével.

A memorandumok nagy része 1943 végén készült el, és ezekből egy példány a svájci magyar nagykövetségen került letétbe. Egy másik, nem teljes sorozatot Budán ástak el Magyarország német megszállása után.

1945-ben a békekötéssel kapcsolatban a szovjet álláspont igen egyszerű volt. Sztálin már 1945 áprilisában a következőket mondotta Djilasnak: « Ez a háború különbözik a múlt háborúitól. Aki elfoglal egy területet, saját szociális rendszerét fogja érvényesíteni a katonai uralma alá eső területeken. Ez nem is lehet másként. »² Ennek a kijelentésnek megfelelően az oroszok a fegyverszüneti szerződéseket akarták átalakítani békeszerződéssé és ebből nem is csináltak titkot. A második világháború utáni években a szovjet megszállás alatti területek békerendezésébe a nyugati hatalmak akarata csak néhány különleges alkalommal érvényesült.

A háború után a békeelőkészítő munkálatok 1945 júniusában indultak meg. Gyöngyösi János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiscsapatártyi külügyminisztere magához kérte május végén Kertész Istvánt, aki a második világháború alatt a magyar királyi külügyminisztérium azon nem kevés tagból álló csoportjához tartozott, amelynek náciellenessége, nyugatbarátsága közismert volt. Megbízta a magyar békeelőkészítő bizottság vezetésével egy olyan időpontban, amikor a demokratikus pártok vezetői abban reménykedtek, hogy az új béke előkészítői – okulva Trianonból – most etnikai alapon fogják meghúzni az ország határait. Ez annyit jelentett volna, hogy a Magyar Köztársaság egy bizonyos területet megtarthatott volna azokból az országrészekből, amelyeket 1938 és 1941 között Magyarország békés úton szerzett vissza. A magyar demokrácia vezetői főleg Észak-Erdély egy részének megtartásában bíztak, hiszen köztudott, hogy Antonescu marsall Romániája Hitler igazi kegyeltje volt.

A békeelőkészítő munka 3 üres szobában indult meg a külügyminisztérium céljaira a Szabadság téren lefoglalt bérházban. Technikai felszerelés, mint írógép, íróasztal, anyagi okokból alig állt a munkatársak rendelkezésére. Az 1943-ban elkészített anyagok, a Budán elásottak kivételével, veszendőben mentek. Ugyanis a svájci anyag hazahozatalára Puskin követ nem adott engedélyt, azzal az indokkal, hogy semmi szükség nincsen béketárgyalásokra felkészülni.

Mivel magyar szuverenitás alig létezett, hiszen Magyarország jogállását egy fegyverszünettel enyhített hadiállapot határozta meg, a magyar külügyminisztérium a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) hozzájárulása nélkül egyetlen önálló lépést sem tehetett. A diplomáciai viszony felvétele bármely állammal, sőt a Magyarországról való kiutazás engedélyezése is a SZEB-től függött. Annak angol és amerikai tagjai is csak szovjet engedéllyel jöhettek Magyarországra és mozgási szabadságuk korlátozott volt. A potsdami konferencia hozott ugyan határozatot a SZEB keretein belül az együttműködés előmozdítására, de ennek alig volt gyakorlati következménye.

¹ Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-47.* Kossuth Könyvkiadó, 1982. 5-6. o.

² Milovan Gyilas: *Beszélgések Sztálinnal.* Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet. Brüsszel, 1963.

Kertész István igyekezett bevonni a békeelőkészítési munkába a tudományos intézeteket, a minisztériumokat, a Nemzeti Bankot, a Statisztikai Hivatalt, a Gazdasági Kutatóintézetet és jelentős számú szakembert. A minisztériumok átfogó utasítást kaptak az általuk feldolgozandó kérdésekről és kiküldötteikkel heti konferenciákon tárgyaltak. Egy szűk körű bizottság heti üléseken mérlegelte egy dunai vagy kelet-európai federáció különféle változásainak kihatását a magyar gazdasági életre és az ilyen unió politikai következményeire.

Vita a béke céljairól és lehetőségeiről

A munkálatok megkezdésekor Kertész István felvetette a kérdést Gyöngyösi János külügyminiszternek, hogy melyek a kormány békecéljai, mit terjesztenek a győztes hatalmak elé? Kertész az általa felvetett kérdésre sokáig nem kapott választ. A Kisgazdapártnak és Parasztpártnak voltak ugyan konstruktív elképzelései a békecélok tekintetében, de ezek nem váltak kormányprogrammá. A kommunista párt a békecélokat ködösítő jelszavakkal próbálta befolyásolni az eseményeket Moszkva érdekeinek megfelelően.

Kertész István igyekezett bevonni a békeelőkészítési – a Nemzeti Parasztpárt nevében – a koalíciós pártok békeelőkészítő bizottságának megalakítását és a békecélok közös kimunkálását. Dessewffy Gyula a Kisgazdapárt lapjának, a Kis Újságnak a hasábjain « A béke előkészítése » című cikkében reményét juttatta kifejezésre, hogy az etnikai határok megvalósítása a reális lehetőségek közé tartozik. Veres Péter a Szabad Szóban így adott hangot reményeinek:

« Hallgassák meg a legkisebb népet is és nézzék meg, mi a helyzet a vitás területeken a népességben, kultúrában, közlekedés és gazdaság terén, és úgy húzzák meg az országhatárokat, hogy az Atlanti Chartában és a lenini-sztalini nemzetik elvekben lefektették. Mert szép volt a Wilson első számú pontja, de mi lett belőle? »

Kovács Imre ezt írta a kommunista oldalról érkező sovinizista vádakra:

« Sovinizmus az ezeréves határok követelése és aki ezt követeli az néppellenes és antidemokrata és mint kártékony elemet ki kell irtani a politikából. Nem sovinizmus arról beszélni, hogy a magyarság szeretné a maga nemzeti államát kialakítani, mégpedig úgy, hogy a magyar etnikum területét fedje a nemzeti állam. »

Révai József visszautasította Kovács Imre « békeprogramját » és a párt központi lapjában a Szabad Népből így támadta: « A magyarkodók ellen » című teljes oldalt betöltő vezércikkében.

« Azok a pártok tehát, melyek figyelmeztetik a magyarságot tényleges helyzetére, melyek óvják attól, hogy fejjel menjen a falnak, melyek emlékeztetése idéznek hogy a demokráciáért való harcával még korántsem tette jóvá elkövetett vétkeit a szabad népek ellen: nemzetlen pártok. Jól van, tudomásul vesszük – írta Révai – hogy Kovács Imre, ha elkésve is csatlakozik ehhez a rágalom-hadjáratához, amelyet a reakció folytat a kommunista párt, a munkáspárt ellen. »³

Kertész István 1945 nyara óta békeelőkészítő jegyzékeket készített és javaslatot tett Gyöngyösi János külügyminiszternek, hogy ezeket egyidejűleg küldjék el a három Szövetséges Főhatalom képviselőinek és utólag a koalíciós pártok vezetőinek. Gyöngyösi vállalta a felelősséget ezért az eljárásért, ami ellentétben állt a SZEB rendelkezéseivel. Annak értelmében ugyanis csak Vorosilovon keresztül lehetett volna jegyzéket küldeni az angol és amerikai megbízottaknak. A magyar elképzeléseket a béketárgyalásokra ezek a jegyzékek fejtették ki.

Az első jegyzék 1945 augusztus 14-i keltezéssel utalt a St. Germain-i és trianoni békeszerződések politikai és gazdasági következményeire, majd a következő 5 pontban foglalta össze a magyar békecélokat:

1. Szoros gazdasági együttműködés intézményes létesítése a dunai államok között.
2. A Duna-vidék gazdasági megszervezése során Magyarország fokozott iparosításának lehetővé tétele.
3. Kulturális bizottságok létesítése a dunai államok között, a szellemi együttműködés biztosítása és a nacionalista túlkapások kiküszöbölése céljából.
4. A területi problémákat illetően a jegyzék leszögezte, hogy az volna ideális megoldás, hogyha a politikai határok elveszíténék jelentőségüket. Ameddig ez az állapot nem következik be, a békés nemzetközi együttműködés céljából az volna kívánatos, hogy az összefüggő területeken élő, azonos nemzetiségű egyének egy államban éljenek az önrendelkezési jog alapján.
- Ennél a pontnál a jegyzék utalt arra, hogy a magyar közvélemény sohasem tudta megérteni, hogy a demokrácia és nemzetiségi elv nevében történt trianoni rendezésnél miért kellett a magyar népnek egyharmadát idegen államokhoz csatolni.
5. Végül is a jegyzék javasolta a megmaradó nemzeti kisebbségek védelmét az Egyesült Nemzetek szervezete keretében.

A jegyzéket, melyet Gyöngyösi János külügyminiszter írt alá, a következőképpen fejeződött be:

³ Szabad Népből, 1946. jan. 13.

« A fentiek elkészítésekor a Magyar Kormány lekötelezettnek érzi magát, hogy a Nagyhatalmaknak a Potsdami Konferencián megnyilvánult jóindulatát viszonozza azáltal, hogy aktívan csatlakozik a demokratikus nemzetek közösségéhez, és hogy lelkesen részt vesz építő munkájukban. A Magyar Kormány meg van győződve arról, hogy az eljövendő nemzetközi szerződéskötések idején javaslatainak erélyessége igazolni fogja, hogy nem karol fel egyetlen olyan ügyet sem, amely ne állna az összes valóban demokratikus ország érdekében. Ennélfogva a jogos és törvényszerű álláspont elfogadása nemcsak Magyarországot, de az összes európai nemzet őszinte béketörekvésének ügyét és ennélfogva a világbéke érdekét szolgálja. A magyar nemzet őszinte kívánsága, hogy végre olyan béke szülessen, amely vágyaikkal összhangban figyelembe venné a Duna mentén élő minden nép jogos követelését. Egy az igazságon és a tiszta erkölcsön nyugvó békemegállapodás, mely számításba veszi a népek jogos érdekeit és alapvető jogait, békét és nyugalmat hoz az új világnak és megelőz egy újabb világméretű katasztrófát. »⁴

A jegyzékben felsorakoztatott érveket Puskin követ és Rákosi Mátyás azzal utasította el, hogy hangneme a Horthy-rendszerben is megszülethetett volna.

A magyar külügyminisztérium ezen kívül számos jegyzéket intézett a győztes főhatalmakhoz, amelyek tartamuknál fogva kevésbé voltak politikai természetűek. Ilyen volt például a Kárpátmedence vizierőinek kihasználására és a Dunára vonatkozó jegyzék. Ez javasolta a teljes hajózási szabadságot a Dunán egy Európai Nemzetközi Bizottság felügyelete alatt, Ulmtól a Fekete tengerig. Erre a jegyzékre hivatkozott és abból elismeréssel idézett Cavendish W. Cannon amerikai nagykövet az 1948 augusztusában Belgrádban tartott konferencián, amikor a Duna nemzetközi jellegének fenntartása mellett érvelt.

A kártérítési fizetések és egyéb gazdasági nehézségek mellett a legkényesebb téma volt területi és nemzetiségi kérdések rendezésének felvetése a szomszéd államokkal. Számos terv készült a területi újrendezésre, azaz magyarlakta területeknek az anyaországhoz való visszacsatolására. A tervek kidolgozásánál a legnagyobb problémát az jelentette, hogy milyen mértékben lehet a győztes nagyhatalmak támogatását megnyerni.

Az 1945 augusztus 14-i tervezetben a koalíciós kormány a következő igényeket terjesztette elő melyeket a békekonferencia elé akart vinni:

A Duna völgyében élő kis államok jólétének elsőrendű követelménye, hogy megvalósuljon szoros gazdasági együttműködésük. Jól ismert tény, hogy ezekben az országokban, a mezőgazdasági termelés költségei – olyan okokból, melyeket itt nem sorolhatunk fel, de amiket a Magyar Kormány behatóan vizsgált – jóval magasabbak, mint a nagy búza-termelő országokban, melyek a világpiaci árakat meghatározzák. Hasonlóképpen a Dél-Kelet-Európában gyártott áruk költsége is magasabb a világpiaci árukénál. E terület nemzeti gazdasági szempontból olyannyira függenek egymástól, hogy csak ellenségek vagy barátok lehetnek. Ilyen körülmények között a délkelet-európai népek haladása csak akkor helyezhető szilárd alapokra, ha szoros gazdasági együttműködésük és kölcsönös kereskedelmük intézményesen biztosított. Az Osztrák-Magyar Monarchia politikai vonatkozásban kétségtelenül elavult volt, de Passautól Poláig és Predealig terjedő határai révén jobb lehetőségei voltak lakói jólétének biztosítására, mint a kis utódállamoknak, melyeket testéből kivágtak. Az utóbbiak, túlzott sovinizmustól hajtva, megpróbálták megvalósítani egy téves autarkiót, amihez az egymás kölcsönös kizárásának gazdaságpolitikáját adoptálták, mely népeik jólétére nézve rendkívül károsnak bizonyult. Ez a téves ésszerűtlen gazdaságpolitika nyitotta meg az utat a német gazdasági befolyás érvényesülése előtt, melynek – különösen az újjáéledő gazdasági válságok idején – egyik állam sem volt képes ellenállni. Ezért a békeszerződésnek arra kell törekednie, hogy intézményesen biztosítsa, hogy a dunamenti kis államok, melyek természeti erőforrások tekintetében egymás kiegészítői és gazdaságilag egymásra utaltak, a legszorosabb gazdasági együttműködés politikáját kövessék a gazdasági elszigeteltség helyett. Ez a politikai ellentéteket és viszályokat a gyakorlatban a minimumra csökkentené, és ugyanakkor jótékonyan járulna hozzá a világgazdasághoz. A dunamenti államok gazdasági előrelépése jelentőségüket felvevő piaci szerepükben növelné... »⁵

A Felvidék sorsa

Miközben Budapesten folytak az előkészületek a párizsi béketárgyalásokra, Csehszlovákiában megkezdődött a felvidéki magyarság üldözése. Sztálin csapatai még el sem foglalták Csehszlovákia egész területét, amikor már « a csehek és szlovákok nemzeti arcvonalának » ideiglenes kormánya 1945 április 4-5-én megtartotta első minisztertanácsát és azon a kisebbségekkel szemben olyan jogfosztó határozatokat hozott, amelyek csak Tito 1944 november 21-i törvényeivel hasonlíthatók össze. A kassai határozat 2. és 3. bekezdésében a következők olvashatók:

« ...Csehszlovákia összes többi német és magyar nemzetiségű állampolgárai elvesztik állampolgárságukat. Ezek a polgárok újból folyamodhatnak csehszlovák állampolgárságért, mely esetben a köztársaság hatóságai minden egyes kérelemnél fenntartják maguknak az egyéni elbírálás és döntés jogát. »

Az ideiglenes prágai kormány tehát általános elvként kimondta, hogy az összes csehszlovákiai magyarok és németek – még akkor is, ha semmit sem tettek az állam érdekei ellen – pusztán egy másik néphez való tartozásuk miatt elvesztik állampolgárságukat. A később hivatalba lépő csehszlovák kormány érvényben tartotta ezt a rendelkezést, és ennek alapján

⁴ *The European Peace Conference: Paris 1946. Conflict of Values.* 86.o. University of America, Inc. Lanham, N.Y. London, 1985.

⁵ uo. 148. o.

1945-47-ben 100.000 magyar gyermek nem tanulhatott, mert a szlováknyelvű iskolákba sem engedték be őket. Ezalatt a csehszlovák csendőrökkel megakadályozták még azt is, hogy az iskoláiktól megfosztott magyar gyermekek magánházakban tanuljanak. A csendőrök elfogták azokat az állásukat veszített magyar papokat, tanítókat, akik gyerekeket otthon akartak tanítani. 1945 július 20-án kiadták a 28. számú törvényt, mely elrendelte, hogy « a németek, magyarok és az állam egyéb ellenségeinek » mezőgazdasági ingatlanaira cseh, szlovák vagy egyéb szláv gazdákat kell telepíteni. Megkezdődött a magyarok koncentrációs táborokba való terelése és kiutasítása. A magyar kormány 1945 áprilisa és 1946 júliusa között 184 tiltakozó jegyzéket küldött a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a csehszlovákiai magyarok sorsával kapcsolatban.

1945 őszén érkezett Budapestre az első hír, hogy Prága hajlandó a magyarok üldözését és kiutasítását megszüntetni, hogyha a magyar kormány beleegyezik egy szerény lakosságcsere végrehajtásába. 1945 decemberében és 1946 januárjában tárgyalások folytak Prágában a két kormány között, amelyek egy lakosságcsere-egyezmény aláírására vezettek 1946 februárjában. Az 1946 február 27-i tárgyaláson Clementis külügyi államtitkár azzal az ajánlattal állott elő, hogy függetlenül a már előzőleg létrejött lakosságcsere-egyezménytől, az egész csehszlovákiai magyarság áttelepíttessék Magyarországra. Majd kijelentette, hogy ha Budapest nem teljesíti kormányának kívánságát, akkor széttelepítik a szlovákiai magyarságot, amelynek nem biztosítanak kisebbségi védelmet. Az első felszólaló Auer Pál, nemzetgyűlés külügyi bizottságának elnöke volt, aki visszautasította ezt az újabb követelést és tiltakozott a magyarok széttelepítése és a kisebbségi jogok eltiprása ellen. Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke, Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára csatlakozott az Auer Pál által elmondottakhoz. Sőt, Rákosi Mátyás is elutasította a prágai kormány javaslatát és kijelentette, hogy « ha az államtitkár úr javaslata elfogadtnék, ez a magyar demokrácia bukását és a reakció megerősödését jelentené. » Clementis államtitkár sajnálkozását fejezte ki a magyar küldöttség állásfoglalása miatt, mire Auer Pál a következőket mondta:

« Felteszem a kérdést, nem volna-e lehetséges, hogy a két nemzet végre egymásra találjon és önként, a nagyhatalmak közbejötté nélkül, közös megegyezéssel oldja meg a legkényesebb kérdést, a határkérdést is. Minthogy mi magyarok tudjuk, hogy százszázalékos megoldásról ez idő szerint sajnos nem lehet szó, az össze körülmények mérlegelésével méltányos, Csehszlovákia által elfogadható, és mégis oly megoldást tartunk szem előtt, amely tárgyalanná tenné a magyarok kitelepítését és lehetőségessé tenné, hogy földjeiket megtarthassák és lakóhelyükön maradhassanak. Nem volna-e elképzelhető, hogy a határt közös megegyezéssel állapítsuk meg, amely esetben intézményesen biztosítanánk a tartós béke előfeltételeit, és szoros együttműködést készítenénk elő, ami különben el sem volna képzelhető. Benes Ede elnök úr egy alkalommal elismerte előttem, hogy nem sokkal a trianoni szerződés megkötése után ajánlatot tett az akkor magyar kormánynak és hajlandónak nyilatkozott területi engedményekre. Az ajánlatot az akkor magyar kormány elutasította. Ami lehetséges volt akkor, nem volna-e lehetséges most is? Ha Benes elnök úr ismét oly békülékeny magatartást mutatna, mint akkor, megértő partnerekre találna és létrejöhetne egy olyan megállapodás, amely soha nem remélt perspektívát nyújtana mindkét nemzet számára. Mi magyarok biztosíthatjuk a csehszlovák nemzet képviselőit, hogy ebben az esetben minden tőlünk telhetően elkövetnénk, hogy őszi barátság fejlődjék ki népeink között. Történelmi órákat élünk, amelyekben nagyvonalúságra van szükség. Tudom, hogy ezúttal nem kérhetek érdemleges választ, csak azt kérem, hogy a csehszlovák urak vegyék fontolóra szavaimat. »⁶

Az értekezletet követő fogadáson Auer Pál kötetlen beszélgetést folytatott Slavik miniszterrel, aki közölte vele, nem tartja lehetetlennek, hogy területi kérdésekben is megegyezésre juthatnak, de tudni szeretne volna, hogy melyik, illetve mekkora az a terület, amelyre a magyar kormány gondol.

« Azt mondtam – írja Auer Pál emlékirataiban – hogy az én elképzelésem szerint a minimum, melyet vissza akarnak kapni: Csallóköz és – így fejeztem ki magam – az a terület, amelyen a lakosság többsége magyar... ő azt felelte, hogy talán elképzelhető volna Csallóköz visszabocsátása, ha viszont Csehszlovákia is kapna tőlünk némi szlováklakta területet, esetleg pl. Balassagyarmattól északra, és megkérdezte, hogy mi az álláspontom. Azt feleltem, hogy ha mi a Csallóközön kívül jelentékeny területeket kapnánk vissza, el tudom képzelni, hogy egy-két szlovák többségű falu átengedésével – ha ilyen van – lehetővé tennék a csehszlovák kormánynak, hogy a forma kedvéért arra hivatkozhassék, hogy mintegy kölcsönös határkiigazításról van szó. »

A magyar kormány közölte a három főhatalommal, hogy elvileg helyteleníti a lakosságcserét, de arra az esetre, ha mégis kénytelen lenne ilyen egyezményt kötni, kérte a csere lebonyolításának ellenőrzését a nagyhatalmak által. A nyugati kormányok azt tanácsolták Budapestnek, hogy fogadja el a lakosságcsere-egyezményt, de nem voltak hajlandók annak ellenőrzésében részt venni.

A magyar kormány a nagyhatalmak nyomásán kívül azért fogadta el a lakosságcsere-egyezmény megkötését, mert csak így látszott biztosítottnak a magyarság megtűrése Szlovákiában a béketárgyalásokig. Gyöngyösi János külügyminiszter, aki Békéscsabáról való volt és így a szlovák kisebbség helyzetét is jól ismerte, azért is az egyezmény mielőbbi aláírása mellett foglalt állást, mert meg volt arról győződve, hogy a csehszlovák kormány által hangoztatott százezres szlovák tömegek, akik készek Magyarországról áttelepülni, csak a fantázia világában élnek. Az egyezmény értelmében a Magyarországról Szlovákiába önként áttelepülni hajlandó szlovákok kicserélendők ugyanannyi szlovákiai magyar ellenében, kiket a csehszlovák kormány választ ki. Az egyezmény aláírásával egyidejűleg a csehszlovák kormány egy levélben leszögezte, hogy a szlovák

⁶ Auer Pál: *Fél évszázad*. Occidental Press, Washington, 1971. 259. o.

eredetű magyarokat el fogja szlovákosítani és a megmaradó lakosságot, amit a levél 150-200.000-re becsült, Magyarországra szándékozik áttelepíteni. A magyar kormány hajlandó lett volna a szlovákiai magyarokat befogadni, de csak azzal a földdel együtt, amin éltek.

A párizsi konferencián a csehszlovák törekvés az volt, hogy a konferencia javasolja egy olyan rendelkezés beiktatását a békeszerződésbe, amely kötelezte volna Magyarországot 200.000 szlovákiai magyar befogadására. Emellett kérték a pozsonyi hídfőnél 5 magyar község Csehszlovákiához való csatolását. Minthogy a csehszlovák javaslatokat nemcsak a szovjet blokk tagjai támogatták, a magyar külügyminisztérium egyik főtörekvése volt a konferencián a csehszlovák elgondolásokkal rokonszenvező nyugati delegációkat a magyar ügynek megnyerni. Ez nagyrészt sikerült is. Végeredményben a konferencia közvetlen tárgyalást ajánlott a kérdés megoldására Prága és Budapest között, ami lényegében a csehszlovák javaslat elutasítását jelentette. A területi kérdésekben a konferencia kompromisszumot fogadott el és javasolta 3 községnek Csehszlovákiához való csatolását.

Mi történt Kárpátaljával?

Kárpátalja sorsáról a magyar kormány nem a csehszlovák vezetőkkel, hanem Moszkvával próbált tárgyalni. Molotov külügyminiszter valamint Fierlinger csehszlovák helyettes miniszterelnök és Clementis csehszlovák külügyminiszter ugyanis 1945 június 29-én egyezményt írt alá Moszkvában, melynek értelmében Csehszlovákia Kárpátalját átengedi a Szovjetunióknak. A nyugati hatalmak megkérdésére és a békekonferencia bevárása nélkül intézték el a kérdést, mint a szlovákok belügyét. A csehszlovák nemzetgyűlés az egyezményt egyhangúlag ratifikálta. Jellemző a korszakra, hogy csak a keresztény világ lelkiismerete, a Vatikán vette észre és tette szóvá a nemzetközi közvélemény háta mögött létrejött színjátékot. A tiltakozásra azonban nem jött visszhang és a New York Times 1945 július 1-i számában is csak egy rövid tájékoztatás jelent meg a « Londonban elterjedt hírekről », hogy Csehszlovákia a Ruténföldet átadta a Szovjetunióknak. Ezen a területen 121.000 magyar élt az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint. A trianoni szerződés azért csatolta ezt a vidéket Csehszlovákiához, hogy az észak-déli irányban elterülő hegyek lábánál a keletnyugat irányú közlekedés Szlovákia és Románia között biztosítható legyen. Miután Kárpátalját Ukrajnához csatolták, a hegyek között elterülő völgyek kitűnően biztosítják az összeköttetést a Szovjetunióval.

A magyar kormány kiszolgáltatott helyzete miatt nem gondolhatott arra, hogy a békekonferencián Moszkvával szemben igényekkel lépjen fel. Ezért választották azt az utat, hogy Gyöngyösi külügyminiszter Kárpátalja visszacsatolási tervét személyesen vitte el Puskin szovjet követhoz. A magyar külügyek vezetője rámutatott arra, hogy egy csekély területi engedmény is milyen nagy lélektani hatást gyakorolna a magyar népre, és mennyire megkönnyítené az együttműködést Magyarország és Szovjetunió között. Puskin azt válaszolta, hogy ő nem ajánlja Kárpátalja ügyének a bolygatását, és célzatosan megkérdte, vajon nem elég-e a kormánynak, hogy Csehszlovákiából kitelepítik a magyarokat? Amennyiben a magyar kormány felveti a kárpátaljai magyar területek visszacsatolásának kérdését, az ugyanezt vonná maga után. A Gyöngyösi-Puskin beszélgetés után közvetlenül a kárpátaljai szovjet hadsereg megszállta a kárpátaljai határ és a Tiszakanyar között fekvő ugyancsak színmagyar falvakat.

A lakosságot ezekben a falvakban ugyanolyan erőszakos módszerekkel akarták a Szovjetunióhoz való csatolást kérő ív aláírására kényszeríteni, mint ahogy ezt a Kárpátalján tették. Ebben az akcióban több falu férfi lakosságát tizedelték meg, de nem sikerült az aláírást kikényszeríteni, már csak azért sem, mert időközben titkos futároknak sikerült a vérengzésről pontos adatokat eljuttatni a magyar miniszterelnökségre, ahonnan az értesítéseket továbbították a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyugati képviselőinek is. Ezt követően a Tiszahátról visszavonták a szovjet egységeket anélkül, hogy az egész akcióról valaha is magyarázatot adtak volna.

Ezekben az esztendőkből a kárpátaljai magyarság megpróbáltatásait tovább növelte az 1946 évi nagydobronyi tömeggyilkosság. 1946 július 17-én a beregmegyei Nagydobrony mintegy négyezer főnyi színmagyar lakosából valaki felgyújtotta a szovjet parancsra egy helyre összehordott azévi gabonatermést. Valószínűleg kolhozba akarták kényszeríteni a parasztokat és a gabona egy helyre hordása már ezt a célt szolgálta. A tűz fellobbanása után az ungvári repülőtérről szovjet gépek szálltak fel és bombaszőnyeggel fedték be a falut. Sokan meghaltak, házsorok omlottak össze. A tűz fénye ellátszott Nyíregyházáig. Később orosz katonák mentek a faluba, összeszedték és ismeretlen helyre vitték az életben maradottakat. Az elvadult háziállatok egy része messze a trianoni határon át Magyarországra is átköboroltak. A csapi szovjet határőrpáncsnokság kilenc menekült elfogását és kiadását követelte a záhonyi magyar őrségtől, azt állítva, hogy átszöktek a határon.

Rémuralom Erdélyben – döntés a jövőről

A magyar kormánynak Erdély esetében sem kínálkozott sok lehetősége. Románia 1944 augusztus 23-i átállásával mindazok, akik önként és messzemenően kollaboráltak Hitlerrel, az újabb frontváltás után azzal vélték feledtetni múltjukat, hogy bűnbakot kerestek a maguk bőrének mentésére. Bűneiket az erdélyi magyarságon toroltatták meg. A megtorlás méreteiről Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök 1946 január 28-án Groza akkor román miniszterelnökhöz írt levele nyújt

reális képet. Kiderül belőle többek között, hogy a bukaresti kormány elrendelte a magyarság vezetőinek internálását. E rendelet végrehajtásaképpen a hatósági közegek több ezer magyart fogtak össze és hurcoltak el különböző lágerekbe, azokat lakásukon, vagy lakhelyükön helyezték őrizet alá. Ugyanakkor elrendelték, hogy a magyarok különleges belügyminisztériumi engedély nélkül sem gyalog, sem közlekedési eszközökkel nem mehetnek egyik helyiségből a másikba. A 16-20 éves ifjakat munkaszolgálatra kezdték szállítani az ország keleti felébe anélkül, hogy megfelelő szállító eszközökről és élelmezésről gondoskodtak volna.

A háborús szűkséghelyzetre való hivatkozással a kormány súlyos állapot- és terménybeszolgáltatásra kötelezte a lakosságot és a végrehajtó közegek a titkos rendeletre való hivatkozással a kivetett kvótát a kisebbségeken hajtották be kíméletlenül. A helységeken átvonuló vagy odavezényelt katonai alakulatokat a helyi hatóságok elsősorban a kisebbségi lakossághoz szállásolták el. A katonai kórházakhoz és más katonai munkákra kisebbségeket osztottak be: asszonyokat tekintet nélkül családi állapotukra, férfiakat korukra. Nem egy esetben a csendőrség éjjel verte fel a falu magyar lakosságát, hogy reggelre a munkahelyre, a városba szállítsa. A megrémült és védelem nélkül álló lakosságot azzal bíztatták, hogy mentesítik a rekvirálástól, fiaikat a behívásoktól, stb., ha áttérnek valamelyik román vallásra. Ha ezek az ígérek nem vezettek a kívánt eredményre, a további zaklatástól, munkatáborokba való hurcolástól sem riadtak vissza.

A rendőrterror mellett külön csapásként jelentkeztek az ún. Maniu-gárdák. Fegyveres bandák portyáztak magyar falvakban, a magyar lakosságot verték, fosztogatták. Ezek a bandák a visszavonuló magyar hadsereg nyomában bevonultak Észak-Erdély magyar lakta területeire s ott már nemcsak fosztogattak, hanem gyilkoltak is. A hajmeresztő kegyetlenségek sorozatát követték el, terror alatt tartva egész vidékek lakosságát. Ezekről a kegyetlenségekről az újságok is megemlékeztek. A magyar ellenes román támadás tetőpontján a hatóságok a városból és falvakból Észak-Erdélyben a békés magyar földművesek munkások, értelmiségiek ezreit vitették mint « partizánokat » az örómániai és oroszországi táborokba. Pedig az így elhurcoltak között sokan voltak olyanok is, akik megszöktek a harcoló csapatoktól és résztvettek a megszálló németek ellen szervezett ellentámadásban. A szintén kiszolgáltatottság állapotában lévő erdélyi magyarságnak heteken át kellett látnia magyar foglyok elszenvedett sorsát.

Észak-Erdély sorsáról már döntöttek, még mielőtt a magyar kormány megtehetné volna előkészületeit a békekonferenciára. Miután Moszkva nyomására Bukarestben menesztették a Sanatacu, majd Radescu kormányt és helyébe Groza Péter került, a Kreml Észak-Erdélyt Romániának adta át. Ez derül ki a távirat-váltásból is Groza Péter és J.V. Sztálin között. 1945 március 9-én az új miniszterelnök táviratot küldött a szovjet kormány fejének, J.V. Sztálinnak. A távirat szövege:

« Az 1944 augusztus 23-i megegyezés után, mely szerint Románia a közös ellenség ellen való hadviselés érdekében az Egyesült Nemzetek oldalára állt, a román népben élt a vágy, hogy ismét Erdély határai között érezhesse magát, melynek egy részéről igazságtalanul megfosztották. Ez a tartomány a Vörös Hadsereg hősiessége folytán a román hadsereg szoros együttműködésével szabadult fel és Észak-Erdély román népe lázasan várja a Románia határain belül való egyesülést. »

J.V. Sztálin 1945 március 9-én így válaszolt:

« Tekintetbe véve, hogy az új román kormány, amely csak most vette át az ország kormányzását, Erdély területén a kívánatos rendért és csendért, a nemzeti ség jogainak biztosításáért, minden, a front ellátását szolgáló helyi intézménynek zavartalan működéséért felelősséget vállal, a szovjet kormány elhatározta a román kormány kérésének teljesítését és az 1944 szeptember 12-i fegyverszüneti megállapodás érdekében a román közigazgatásnak Erdélybe való bevezetését megengedi. »⁷

Moszkvának Észak-Erdély kérdésében tanúsított taktikázására jellemző az a magatartás, amely kifejezésre jutott egy magyar kormányküldöttségnek a szovjet fővárosban 1946 áprilisában tett látogatása kapcsán is. Ez alkalommal Molotov Sztálinnal együtt elismerte, hogy Magyarország területi módosítást kérjen. A Romániával kötött fegyverszüneti szerződés 19. cikke ugyanis úgy rendelkezett, hogy Erdély, vagy annak nagyobbik része adassék vissza Romániának. Molotov azonban nyomatékosan ajánlotta, hogy Magyarország, bármi egyéb lépés előtt, közvetlen tárgyalások útján igyekezzen megállapodni a területi kérdés tekintetében Romániával.

Gyöngyösi János külügyminiszter feljegyzést készített az 1946 április 9-i tárgyalásról. Molotov délután 6,30-kor fogadta a magyar küldöttséget. Jelen voltak: Dekazonov külügyminiszter-helyettes valamint titkárával Puskin követ, magyar részről: Gyöngyösi külügyminiszter, Szekfü Gyula moszkvai magyar követ és Nizkács titkár mint tolmács. A tárgyalás erdélyi vonatkozásáról a következőket jegyezte fel:

« Ekkor előterjesztettem az erdélyi kérdést és két, általunk kidolgozott javaslatot 11.800 km² terület és 967.000 lakos Magyarországhoz csatolását tartalmazza, akik közül 442.000 magyar, 421.000 román, míg a fennmaradó 104.000 más nemzetiségű (német, szlovák). Ez a határok etnikai újrendezése volna, ami azzal a hátránnyal jár, hogy így a magyarok nagyobb része Romániában marad, míg sok román viszont magyar területen. Az egészséges közvéleményt nem annyira a területi kérdések, mint inkább a román

⁷ Szittyakürt 1975 aug.-szept. 5-6.o.

területeken hagyott magyarok sorsa izgatja... A második terv, amelynek az a célja, hogy annyi román éljen magyar területen, amennyi magyar román területen, 22.000 km²-nyi területért folyamodik. Ez nem több Erdély egyötödénél. Ezen a területen 900.000 román él és így még mindig bőven 1.080.000 magyar lenne román területen. Ennek eredménye megközelítő egyensúly helyzetet teremtene, ami a legjobb garancia arra nézve, hogy mindkét ország emberséges módon bánják kisebbségeivel. Amennyiben ezt a bánásmódot mégsem lehetne biztosítani, a második terv azzal az előnnyel járna, hogy lehetővé tenné a lakosság cseréjét és, hogy az összes magyar vagy román ezen a 22.000 km²-es területen megtelepedhetne. »⁸

A béketárgyalások nemzetközi háttere

A szorosabb értelemben vett békekötés munkája azért is haladt nagy nehézségekkel előre, mert a nyugati hatalmak és a Szovjetunió a háború alatt nem tudtak megegyezni a békecélokban.

Az ügy 1945 decemberében, a külügyminiszterek moszkvai találkozásán mozdult el a holtpontról. Ez alkalommal elhatározták, hogy Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió békeszerződéseket készítenek elő Németország kisebb európai szövetségesei, közöttük Magyarország számára, azokat a 21 győztes állam elé terjesztik véleményezés céljából és erre a célra 1946 július végére konferenciát hívnak össze Párizsban.

A nyugati hatalmak – főleg a franciák – azt szerették volna, hogy ez a konferencia a demokratikus elveknek megfelelően, szabadon vitassa meg a békeszerződések rendelkezéseit, s a legyőzött államoknak is legyen felszólalási joguk a tanácskozásokon. Ezzel azt érnék el, hogy az új szerződéseket ne lehessen ismét diktátumoknak nevezni. A Szovjetunió erőszakos fellépése következtében azonban ezek az elvek nem érvényesültek, olyannyira, hogy még a kisebb győzőknek sem volt befolyásuk a végső döntésekre. Véleményt kinyilváníthattak ugyan, sőt ajánlatokat is benyújthattak, de a békeszerződések végleges szövegét a nagyhatalmak külügyminiszterei állapították meg New Yorkban. A párizsi konferencián az is kiderült, hogy a békeszerződések alakulására még Angliának, sőt az Egyesült Államoknak sem volt nagyobb befolyása, a leglényegesebb kérdésekben a Szovjetunió mondta ki a döntő szót.

A két nyugat nagyhatalom tehetetlensége következtében a békeszerződések tulajdonképpen véglegesítették a fegyverszüneti megegyezések rendelkezéseit, amelyeket minden egyes kelet-közép-európai ország esetében Moszkva diktált. A legyőzött államok képviselői pedig úgy vettek részt a konferencián, mint a büntetőperekben a vádlottak. A magyar delegáció tagjai szabadon járhattak ugyan a francia fővárosban, nem voltak felügyelet alá helyezve és egyetlen palotába bezárva, mint Trianonban történt. A legyőzött államok azonban mégsem voltak a konferencia résztvevői; képviselőiket csak az egyes ülésekre hívták meg, ahol ismertethették álláspontjukat. Felszólalásukra, vagy írásbeli beadványokra is engedélyt kellett kérniük, amelyekre a választ rendszerint az utolsó percekben közölték. A konferencia, amely összesen 10 hétig tartott, hat hete procedurális vitákkal töltött el, a hátramaradó négy hét legnagyobb részét a két blokk közötti szócsatákkal fecsérelték el.

A magyar békeelőkészítés technikai részében, valamint a Párizsban tárgyaló magyar delegációban kommunista párttagok nem vettek részt, mert a párt nem akart a készülöben lévő « orosz békéért » járó felelősségben osztozni. A béke-előkészítő osztály munkáját nagy mértékben akadályozta, hogy a koalíciós kormány nem tudott a békecélokban megegyezni. A legnagyobb nehézséget a kommunisták támasztották, akik arra az álláspontra helyezkedtek, hogy « minél jobban előmozdítják az ország 'demokratizálását', mint ezt Romániában teszik, annál kedvezőbb békét kapunk, mást nem is kell tennünk. »

Az 1947 február 10-én aláírt magyar békeszerződés 22. szakasza kimondta, hogy a Szovjetunió a békeszerződés ratifikálásától számított három hónap után ki kell vonnia csapatait Magyarország területéről, illetve csak annyi orosz katona maradhat magyar földön, amennyi az Ausztria egy részét megszálló orosz csapatok között az összeköttetés fenntartása és az utánpótlás céljából szükséges.

Gyöngyösi János külügyminiszter a békeszerződés aláírása előtt a következőket mondta a sajtó képviselőinek:

« A legnagyobb fájdalmunk az, hogy a békeszerződés nem rendezte a Magyarországon kívül élő magyar kisebbség helyzetét. Nem sikerült a kisebbségi magyarok sorsát igazságosan és a demokratikus követelményeknek megfelelően elrendezni Szlovákiában. Sőt azt kell tapasztalnunk, hogy még alá sem írtuk azt a békeszerződést, amely a kérdés megoldására közvetlen tárgyalásra hívja fel Csehszlovákiát és Magyarországot, csehszlovák részről máris figyelmen kívül látszanak hagyni a békekonferenciának ezt a rendelkezését. Talán felesleges is hangoztatni, de mégis kisebbségi magyar testvéreink irányában kifejezésre kell juttatni, hogy a demokratikus magyar kormány sohasem fog lemondani arról a jogáról, hogy a kisebbségi sorban élő magyarok emberi jogaiért és polgári jogegyenlőségük elismeréséért minden lehető eszközzel a nemzetközi fórumok és a világ közvéleménye előtt tovább harcoljon. »⁹

Ilyen körülmények közt kötötték békét negyven évvel ezelőtt Párizsban.

⁸ *The European Peace Conference: Paris 1946.* 115.o.

⁹ *Képes Figyelő* 1947. febr. 8.

Katolikus Szemle

1962.

XIV. évfolyam 3. szám

RÉVAY, István : ÁRULÁS NÉPÜNK ELLEN**Öt magyar kisebbség sorsa a vasfüggöny mögött**

Ma már nem négy, hanem öt magyar kisebbségről beszélhetünk, mivel a kommunisták, akik a magyar nemzetet öt országra szakítva közigazgatják, az önrendelkezési jogot egyformán vonják meg mind az öt nemzetrésztől. Az anyaországban meghagyott magyarság valójában ugyanolyan kisebbségi sorban él szovjetszférában, mint a magyar kisebbségek kommunista államaikban.

A kommunisták árulása a magyar nemzettel szemben különösen szembeszökő. Internacionáléjuk 1924. évi 5-ik világkongresszusa a trianoni békét « imperialista békének » bélyegezte, az etnikai szempontokat figyelembe nem vevő területi rendelkezései miatt. Ez a világkongresszus a jelenlegi magyar határhoz tapadó csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyarlakta területeknek Magyarországhoz való visszacsatolása – szóval a magyar etnikai integráció mellett foglalt állást.¹ Mikor viszont a második világháború alatt a teheráni és yaltai egyezmények a Szovjet érdekszférájába utalták a dunavölgyi területeket és a Szovjetunió mondhatni teljhatalmat kapott az itteni új rend kialakítására, teljesen figyelmen kívül hagyta ezt a határozatot. Talán az lett volna logikus, hogy – amint azt a kommunisták mondják – a « proletárforradalmi közelmúlttal rendelkező » Magyarország igényeinek figyelembevételével alapozzák meg dunavölgyi rendjüket, azonban nem ez történt. Nem ez történt, még pedig azért, mert a Szovjet – miként ezt a csehszlovákiai származású Kolarz a már idézett helyen megállapítja – elsősorban a szláv államokra kívánta építeni délkelet-európai uralmi szerkezetét.

A magyarok elejtése és a szláv államok favorizálása annak következménye volt, hogy Lenin halála után megváltozott a kommunisták világorradalmi taktikája. Lenin halála után, az európai kommunista forradalmak elmaradása láttára, Sztalin « a kommunizmust először egy országban » taktikájára tért át. Ebben a taktikai elgondolásban a cári Oroszország hatalomkiterjesztési módszerei léptek ismét előtérbe, köztük a szomszédos vagy közeli államok befolyásolásának ügye is. Az erre vonatkozó agitáció lehetőségei között a kelet-európai szláv népek körében több mint 100 esztendőre visszatekintő szláv szolidaritási érzelem – a pánszlávizmusnak nevezett kultúrpolitikai mozgalom – egyik alkalmas eszközként kínálkozott. Ébrentartása érdekében felújították kommunista vezetés alatt a nagyszláv kongresszusokat, a kapcsolatok és szervezés nyomán megújult a szláv népek egymás iránti bizalma. A magyarok szerepe és fontossága így másodlagossá vált a szovjet tervekben. Sőt mi több, a magyarságnak az északi és déli szlávokat kettéválasztó területi elhelyezkedése akadályként jelentkezett a szláv világ egyesülését és egyöntetű kommunista megmunkálását célzó tervek végrehajtásában.

« A magyarok betörése és megtelepedése Magyarországon egyike azoknak az eseményeknek, amelyeknek a legsúlyosabb következményei voltak Európa történelmében, a legnagyobb szerencsétlenség, amely a szlávorságot valaha is érte » – mondotta Palacky, a csehek nagy történetírója, a pánszláv mozgalom bölcsőjénél.² Ez a tétel azóta is él a szláv népeknek a magyarsággal szembeni koncepciójában. Amikor a kommunisták átvették, kitaposott ösvényeken haladtak tovább.

Nemzeti kisebbségeink sorsa

Az első történelmi lehetőség a szétfeszítő magyar ék jelentőségének gyengítésére és földrajzi szélességének leszűkítésére az első világháború után adódott a szlávorság részére. A magyarság nyelvterületéről északra megteremtett Csehszlovákiához és a tőle délre életre hívott Jugoszláviához jelentékeny szélességű magyarlakta területeket csatoltak, lehetőséget teremtve a két új állam számára, hogy ezen levágott magyar részeket nemzetiségileg, felszívják. A két állam kísérletet tett a magyarság teljes bekerítésére is, amennyiben Nyugat-Magyarországon egy őket összekötő korridort igényeltek, de a nyugati nagyhatalmak ezt nem hagyták jóvá. Ezzel szemben keleten a szlávorsághoz vallásilag és kultúra szempontjából közelebb álló románokat vették szövetségesükül. A románok a nagyszámú belső-erdélyi magyarságon felül, csehszlovákiai és jugoszláviai analógiára, szintén egy jelentékeny szélességű magyarlakta területsávot kaptak, kelet felől szűkítve le a saját szuverenitás alatt maradó magyarlakta tömböt. A mindhárom államban végrehajtott földreform keretében hamarosan megindult a levágott magyarlakta területrészek cseh, szlovák, szerb és román telepességekkel történő megtűzdelése. Szlovákiában színmagyar területen megjelentek a *Benesov*, *Svehlovo*, *Hodzsovo*, *Srobárovo*, *Slávikovo* és más cseh és szlovák politikusok nevét viselő új cseh és

¹ Walter Kolarz: *Russia and her Colonies*, London 1952, 305. old.

² Frantisek Palacky: *Dejiny národu Ceského v Cechách a na Morave*, 1848. évi kiadás.

szlovák nemzetiségű telepesfalvak, tovább keletre Kárpátalja déli magyarlakta részén *cseh* telepek (pl. *Svoboda*); ismét tovább, tőlük délre az új Románia magyarlakta peremi területén *Regele Ferdinand I, Regina Maria* nevű és más román nemzetiségű telepek. Végül Jugoszlávia északi magyarlakta határvidékén dobrovoljac és montenegrói szerb telepesfalvak. Ezeket a telepítéseket a zárt egységben élő magyarokat disszimiláló iskolahálózat és kulturális intézmények (pl. a *Slovenska Liga* nevű szervezet Csehszlovákiában, az úgynevezett román kultúrzónák intézménye Romániában, stb.) egészítették ki. A disszimilálódásra nem hajlamos magyarokat gazdasági intézkedések és megfelelően hangszerelt magyarellenes magyarnyelvű sajtó voltak hivatva elidegeníteni az anyaországban meghagyott magyaroktól és az egységes magyar nemzetgondolattól. Mindezen intézkedéseket a három körülfogó ország kisantantnak nevezett szövetsége biztosította, mely geográfiai fekvésével és túlsúlyával mint súlyos zárókő nehezedett rá erre az egységesen működő szervezetre. Az 1924. évi kommunista világtalálkozó méltán nevezhette ezt imperializmusnak, amennyiben önmagához őszinte kívánt lenni.

Az itt felsorolt tények köztudomású dolgok, amelyeket csupán azért ismeltünk most el, hogy érzékeltethessük milyen egyenlőtlen és diszkrimináló nemzetiségi helyzet állt volna módjában a Szovjetunióknak a nemzetek egyenjogúságát hirdető kommunizmus nevében megváltoztatni. Csakhogy ez nem volt szándékában. 1924 óta megváltozott a taktika, az orosz kommunizmus hatalmi érdekeit egy szláv hegemoniájú Délkelet-Európa megteremtésével vélte legjobban szolgálni. Ehhez a kisantant-sztruktúra elfogadása, sőt továbbfejlesztése kínálkozott a legjobb eszközül.

A második világháború utáni, vasfüggönnyel elzárt kommunista világban a magyarság nemzetiségi sorsa még rosszabbra fordult, mint a kisantant idejében volt. Ma a szétszakított nemzet egyeteme s az anyaország népe egyformán a nemzetiségi diszkrimináció állapotába van szorítva.

Előző tanulmányainkból láthattuk, hogy az elszakított magyar kisebbségek népi állományának erőszakos csökkentésére irányuló törekvés 1945 óta szakadatlanul működik. Akár a csehszlovákiai népcserét, széttelepítési kísérleteket, reszlovákizációt, akár a kárpátaljai magyar férfi korosztályok deportálását, akár a jugoszláviai retorziós öldökléseket, vagy a balkáni szláv partizántelepítéseket tekintjük – ezek mind a kisantant által kezdeményezett, magyarságot fogyasztó akciók radikális továbbfolytatását szolgálták. A szomszédállamokhoz szakított magyar etnikai területre szláv kommunista elemeket hoznak, újabban pedig a közigazgatási beosztásokat is úgy módosítják, hogy a magyarság az államnyelvűekkel legyen kénytelen élni az egyes járásokban és kerületekben, s ez is elősegítse a szlávosságra nehezebben hajló magyar rétegek elnemzetlenedését. Mindez a Szovjet irányítása mellett történt és történik.

Ha a polgári többségű magyar béke delegációknak 1946-ban Párizsban nem sikerül a nyugati hatalmak támogatását megnyerni, még nagyobb veszteségek érték volna északon és délen a magyar etnikumot. A csehek további 200.000 szlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését akarták elérni, Gerő Ernő moszkovita közlekedésügyi miniszter pedig egy vízügyi egyezménybe egy délvidéki népcseré-egyezményt akart becsempészni, mely a vajdasági magyarság csökkentését lett volna hivatva szolgálni. (E sorok írója személyesen volt jelen, amikor Gerő Ernő Párizsban a magyar béke delegáció ülésén bejelentette, Edvard Kardelj-jel való ezirányú külön tárgyalásának eredményét.) Utóbbi népcseré elmaradása csakis azon múltott, hogy az orosz és jugoszláv kommunisták hamarosan szakítottak egymással. Az északi egyoldalú kitelepítéshez a nyugati hatalmak nem járultak hozzá. A Szovjetunió ezzel szemben mindkét tervet nyíltan támogatta a szláv csapatlósok asszisztenciájával. Kassai Géza, a nemrég elhunyt budapesti moszkovita egyetemi tanár és szovjet nemzetiségi szakértő meg is írja, hogy a békekonferencián a Szovjetunió csak a szláv államok támogatását élvezte.³

Szláv törekvések és a magyarság

A második világháború utáni szovjetvilágban a szlovákosítás nem áll meg többé a trianoni határokon. A szláv irányzatú befolyásolás az északi és déli szlávok közé ékelődő magyar hazában is megindult. Az ezirányú tevékenység kettős ágazatú. Először alacsonyabbrendűségi érzést akart a szlávossággal szemben a magyarság lelkében felkelteni, másodsor – amennyire ez lehetséges – a szlávizálás bázisait próbálja megteremteni Magyarországon.

Az első ágazat tekintetében a szlávok felsőbbrendűségének tudatát kívánja elültetni a magyar közvéleményben. Az ezirányú propaganda szerint az oroszok az emberi tudás és haladás nagy bajnokai. A nagy feltalálók, gondolkodók mind az orosz nép soraiból kerültek ki. Kultúrájukat megismerni és nyelvüket elsajátítani kulturális előny és privilégium. De ezen propaganda szerint a többi szláv nép is rendkívüli sajátságokkal rendelkezik. A « csehszlovákok » a demokrácia nagy úttörői, akik előljárnak a demokratizálódás útján. A délszláv népek az emberi bátorság hősei, akik a világháborúkban a legvitézebb magatartást tanúsították. Ezzel szemben a magyarság javíthatatlanul reakciós és sovíniszta nemzet – mondja ez az orosz-szláv propaganda. Nemzetiségeit századokon át elnyomta, a háborúkban a demokrácia-ellenes táborban küzdött. Ezzel az újból és újból felhozott propagandával a magyarság nemzeti önbizalmát és büszkeségét kívánják tervszerűen megtörni, ha éppen nem valami hamis bűntudatot igyekeznek lelkébe belécsempészni. A megtört magyar önbizalom gyöngítheti legjobban a magyarság

³ Kassai Géza: *Trianon és Párizs*, Budapest 1959, 7. old.

ellenálló erejét és egyben elveszi kisugárzó hatását is az elszakított magyarok felé, akik így könnyebben válnak beolvashatóvá.⁴

A magyarság szellemi letörésére irányuló propagandát a moszkovita Révai József intonálta egy a budapesti Zeneakadémián még 1946 április 26-án megtartott nevezetes előadásában. Révai ezen előadása végig mintegy vezérfonala is maradt ennek a befolyásoló propagandának. A hazafias magyar gondolkodást « káros és veszélyes illúzióknak » nevezte, melyet mindenáron le kell küzdeni. Nem lehet – mondotta továbbá – meg nem történtté tenni a háborúban játszott szerepünket, azt, hogy Hitler területi « ajándékait » elfogadtuk és utolsó csatlósai maradtunk. Nincs más hátra a magyarság számára, minthogy « saját érdekében » maradéktalanul beilleszkedjék a Szovjet elgondolásaiba és terveibe.⁵ Révai követői egyetlen alkalmat sem mulasztottak el azóta, hogy a nemzet öntudatát megtörni igyekezzenek.

Lássunk néhány példát, miként próbálják a magyarságot, különösen az ifjúságot megmételtyezni. « A nacionalista, sovinszta fertőzésnek mély gyökerei vannak még abból az időből, amikor a magyart úgynevezett uralkodó, felsőbbrendű fajnak hirdették ». ⁶ A nacionalista propaganda azt a meggyőződést sugallmazta – írja a *Köznevelés* 1955 októberi számában – « hogy a magyarságnak valami különleges, másoknak nem létező adottságai vannak ». – A szépen csengő nacionalista jelszavak « harsogása valami olyan illúzióba volt hivatva ringatni a tömegeket, hogy magyarnak születni magában véve utalvány a szomszédnépek (értsd szlávok) feletti uralomra » – mondja Baktai Ferenc az ezirányú propaganda vezető publicistája.⁷ A szomszédnépeknek (vagyis a szlávoknak) sok évszázadért van törleszteni valójuk – írja ugyanő egy évre rá.⁸ « A magyar nacionalizmus egyértelműen népellenes, reakciós nacionalizmus és mindig jellemezte a kisebbségek (ti. a szlávok) elnyomása – állapítja meg a *Társadalmi Szemle* (1959, 8-9. szám). A « háborús bűnösséget » különösen az ifjúság felé hangsúlyozzák: « a háborús felelősség következményeit természetesen viselni kell » – jelenti ki a *Felsőoktatási Szemle* (1955 november 8.) Ismét Baktai Ferencsel iratják meg a nemzeti önbizalom másasztása céljából: « lakosságunk óriási része nem magyar eredetű », majd kifejti, hogy szláv (szlovák, cseh, szerb, horvát) származású.⁹ A kisantant idejében talán még a kisebbségek felé sem mertek volna a szomszédállamok ilyen hangnemben írni, most pedig az ország szívében a nemzet jövőjét jelentő ifjúsághoz írnak így.

Szláv kisebbségek a mai Magyarországon

A második ágazata a Szovjet magyarországi nemzetiségi tervének, hogy az országban felfedezhető szláv vonatkozásokat és szláv szórványok életét felerősítse. Ez utóbbi érdekében a szlovák-magyar népcsera melletti propaganda ürügyén már 1945 tavaszán megjelentek csehszlovák kommunista ügynökök és bizottságok, sőt jugoszláv kommunista megbízottak is, az országban. Megkezdtek a szlovák és délszláv szórványfalvak, szláv származású helységek látogatását. Ugyanakkor Rákosiék megalakították a Magyarországi Szlovák és Magyarországi Délszláv Demokratikus (értsd kommunista) Szövetségeket, ezek mindjárt helyi csoportokat állítottak fel a szóbanforgó falvakban. Tudni kell, hogy hazánk trianoni területén visszamaradt szlovák és délszláv szórványfalvak a törökök kiűzése után lettek odatelepítve, kisebb nemzetiségi szigetekként éltek azóta a magyar etnikai tengerben és érthetően nagyobbára elmagyarosodtak. E nemzetiségi folyamat természetességét Alexei Petrov általános elismert orosz nemzetiségkutató a prágai akadémia által 1928-ban kiadott egyik nagyobb munkája is elismerte.¹⁰ Ezen természetes folyamat visszafordítása volna ennek az apparátusnak a feladata. Az agitáció megerősítésére 1948 nyarán a magyar kultuszminisztérium nemzetiségi ügyosztályának megbízottaiból, valamint Csehszlovákiából érkező pedagógusokból és etnográfusokból álló bizottságok szálltak ki az erősebben kevert lakosságú falvakba és igyekeztek a népet nemzetiségi iskola kérvényezésére rábírn. Délszláv vonatkozásban ez nem történhetett már meg, mert bekövetkezett a szakadás. A budapesti kommunista központi helyek minden támogatást megadtak ezeknek a kiszálló bizottságoknak. E sorok írójának, mint a Teleki Pál Tudományos Intézet igazgatójának alkalmá volt bepillantani a bizottságok egyébként szigorúan bizalmas jelentéseibe, melyek arról tanúskodtak, hogy kevés eredményt tudtak elérni. A legtöbb helyen kompromisszummal voltak kénytelenek beérni a bizottságok: arra tudták csak rávenni a lakosságot, hogy kérjék a szláv nyelv tantárgyként való felvételét iskolák tanrendjébe. A szlovákot is tanító iskolák az agitáció következtében mégis 200 %-al emelkedtek és ma 149 helységben van szlovák nyelvet tanító iskola. A délszláv iskolahálózat fejlesztése – a Jugoszláviával történt szakítás miatt – lassúbb, számukat

⁴ Ezen szellemi támadás alapját pontos körülményekkel a párizsi békeszerződésbe is beépítették, a 4. cikkelybe, amely megtilt minden « revizionista » szervezkedést az elszakított magyarok visszacsatolása érdekében.

⁵ *Szabad Nép* 1946 április 28.

⁶ *Szabad Ifjúság*, 1956 január 7.

⁷ *Népakarat*, 1957 május 24.

⁸ U.o. 1958 március 30.

⁹ *Népakarat* 1957 június 14.

¹⁰ *Prispevky K historické demografi Slovenska*, Prága 1928, 61. old.

a kommunista agitáció csak 11 %-al tudta növelni.¹¹ Hogy mennyire belső bizalmiakkal intéztették a szláv nemzetiségi ügyet Magyarországon a kommunisták, mutatja, hogy a délszláv szervezést Rob Antal, Rákosi Mátyás közeli rokona, a szlovák szervezést pedig Boldock János békéscsabai kisiparos intézte. Utóbbi később prágai követ lett, majd külügyminiszter és moszkvai követ.

A szláv kisebbségi iskolák gyors erőszakolása egyben az 1949. évi országos népszámlálás nemzetiségi előkészítését is szolgálta. A kommunisták azt remélték, hogy ezen iskolák létesítése elősegíti majd a szláv kisebbségek számerejének emelését. Rákosi maga nyilatkozott a népszámlálás előestéjén az egész sajtóban és kijelentette, hogy ez lesz Magyarországon az első szabad népszámlálás, amelyen minden nemzetiségi egyén félelem nélkül vallhatja meg kisebbségi nemzetiségét. Ez is bátorítás kívánt lenni arra, hogy minél többen vallják magukat szlávoknak. Rákosiék azonban elszámították magukat és ez a népszámlálás is csak azt bizonyította be, mint valamennyi előbbi, hogy a trianoni területen szlávok csak apró töredékben élnek. Hivatásából kifolyóan e sorok írója ismét ezúttal is be tudott pillantani a népszámlálás bizalmas jelentéseibe. A nemzetiségiek száma nemhogy növekedett volna, hanem példanélkülien alacsony volt, mert az emberek a szlovák népcseré és a német kitelepítés miatt, attól való félelmükben, hogy őrájuk is sor kerül, magyaroknak vallották magukat. Ezért a népszámlálás nemzetiségi eredményeit sohasem tették közzé. Ez a körülmény – valamint az – hogy az 1960. évi népszámlálás nemzetiségi adatait sem publikálták eddig, arra vall, hogy a kommunistáknak vannak még terveik a magyarországi szlávok létszámának kérdésében. Az agitáció ugyanis jelenleg tovább folyik. Ez év januárjában nyilatkozott a budapesti csehszlovák kultúriroda vezetője a magyar sajtóban és elmondta, hogy 1962-ben csaknem minden megyében tartanak csehszlovák kulturális rendezéseket.¹² A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége pedig szoros együttműködést fejt ki például a kelet-németországi szerb népi szervezettel. Ez azért van, mert a két szervezetnek azonos a feladata: nem-szláv államban szláv bázist teremteni és a szórvány-szlávok öntudatát erősíteni.¹³

Van a szlávizálás mellett egy másik szerepe is ezeknek a magyarországi nemzetiségeknek. Nevezetesen az, hogy ellensúlyai legyenek a szomszédállamok magyar kisebbségeinek a világ előtt. Felnövelni számukat és lefaragni a határonkívüli magyarok számát, ez papíron egy olyan egyensúlyi helyzetet mutathat, amely a magyar sérelmet eltüntetheti.

A múlt szláv-magyar kapcsolatainak mértéken felüli kiemelése, különféle szláv régészeti leletek és néprajzi emlékek feltűnő szaporítása s más hasonló tervszerűen irányított propagandamódszerek egészítik ki a szláv világ befolyásának erősítését hazánk mai területén.

Népünk szaporodásának mesterséges csökkentése

1956 óta egy újabb és nagy veszélyt jelentő tényező játszik bele jelentékeny mértékben a magyarság súlyát és jelentőségét csökkenteni kívánó szláv tervekbe. A magyar kommunista kormány 1956 júniusában meghozott születésszabályozásra vonatkozó határozata (1947-1956 sz. minisztertanácsi határozat) és a vele kapcsolatos (2-1956 sz.) egészségügyi minisztériumi rendelet közvetett, de a valóságban harmadik ágazata lett a szovjet-szláv expanziós elgondolásoknak. Magyarország népének természetes szaporulata a rendelet megjelenése óta állandóan esik. Az úgynevezett művi vetélések száma 1955-ben, a kormányrendelet kiadása előtt 35.398 volt – a rendelet megjelenése után 1957-ben 123.275, 1959-ben már 152.404.¹⁴ A legújabb jelentések szerint a vetélések száma 1961-ben már meghaladta az élve születések számát az országban.¹⁵

Feltűnő, hogy a kommunista kormányzat szociális és közgazdasági nehézségekkel indokolta a rendelet kibocsátásának szükségét, holott a kommunisták közismert álláspontja az, hogy a szocializmus nem ismeri a túlnépesedés veszélyét és a legnagyobb mérvű népszaporodással is szembe tud nézni.¹⁶ A rendelet-okozta demográfiai veszélyt úgy mérhetjük le, ha hazánk népmozgalmi adatait a szomszédos országokéval hasonlítjuk össze. Vegyük például az 1957-es esztendőt. Magyarország 6.4 ezrelékes természetes szaporulatával szemben ebben az évben Szlovákiáé 16.0, Jugoszláviáé 14.1, Romániáé pedig 12.7 ezrelék volt a hivatalosan kiadott adatok tanúsága szerint.

***

¹¹ *Magyarországi Események*, Free Europe Committee, New York, 1953 szeptemberi szám.

¹² *Népszabadság*, január 10.

¹³ *Népszabadság*, 1961 szeptember 15 és 1962 február 13.

¹⁴ *Statisztikai Szemle*, 1960 október, 961 old.

¹⁵ *The New York Times*, 1962 március 4, 26. old.

¹⁶ Sztáray Zoltán: *Születéskorlátozás Magyarországon*, Bruxelles 1961, 1. sz., 19-22. old.

A három ágazatot: a szellemi befolyásolást, a nemzetiségi beavatkozást és a biológiai támogatást egybevetve nem túlzás azt állítani, hogy Magyarország népének helyzete egy kisebbségi sorsban élő nép helyzetével azonos a vasfüggöny mögötti szovjet-szláv világban. Az ne tévesszen meg, hogy Kádár János kormányzata ma Kruscsov egyik kedvenc csatlósának tűnik. Ez a kommunista világ pillanatnyi belső erőviszonyainak múló természetű politikai fejleménye. A magyar nép léte és egysége elleni hadjárat viszont egy messze tekintő terjeszkedési sztratégia lényeges láncszeme. Azé a hódító sztratégiáé mely a szlávság tömör etnikumát nyugat felé a Szudéták-Neisse-Odera vonalra tolta ki, amely szívósan behatol a Balti államokba és a tőlük északra fekvő finn és lapp területekre, délnyugaton és a Balkánon Karintiára, Triesztre, Albániára és a Dél-Macedóniára vetette ki hálóját, Dél-Oroszországban pedig lassan felszívja a moldvai románokat, a kaukázusi és turkesztáni török és egyéb nem-szláv szovjetköztársaságok népeit.

Jelen rovat technikai előállításában közreműködött Gáspár Kata. Ezért itt hálás köszönetet mondunk. [Mikes International Szerk.]

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

Present column comprises three articles that focus on events during and after WWII that influenced greatly the fate of Hungary and of the Hungarian minorities in the region.

- ⇒ In the first paper, entitled 'FROM FIFTY TO HUNDRED PERCENT' and presented at the Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science] in 1980 ('OUR SELF-PORTRAIT IN THE MIRROR OF OUR DESTINY', Bleyerheide-Kerkrade, September 11-14, 1980), István Deák reveals the details of how became Hungary at the end of the war fully absorbed into the Soviet zone of influence and forcefully made a country with a communist political and economical system.
- ⇒ The second paper, entitled 'HOW WAS THE PEACE MADE IN PARIS' was published in the *Catholic Review* [Katolikus Szemle] (1987) and signed by György Haas: *"Forty years ago, on February 10, 1947, the peace treaty was signed between the so-called satellite states of Nazi Germany. György Haas describes in this issue the precedents and background of the peace negotiations from Hungary's point of view. He stresses the fact that the protection of the human rights of the Hungarian minorities in Czechoslovakia, Carpatho-Ruthenia and Rumania were completely neglected by the treaty."*
- ⇒ The third writing, entitled 'TREASON AGAINST OUR PEOPLE' was published in the *Catholic Review* [Katolikus Szemle] (1962) and signed by István Révay: *"The Communist treason against the Hungarian people is the subject of the first study of this autumn issue of the KATOLIKUS SZEMLE., written by István Révay, an expert of Hungarian national minorities. Révay shows the fact that, in spite of the condemnation of the treaty of Trianon (1921) by Lenin as an « imperialist peace », the conditions of the Hungarian minorities in the neighbouring countries after World War II under Communist domination remained the same, or became even worse. There is a systematical slavisation going on, not only among the Hungarian minorities abroad, but also in the country itself. A planned propaganda stresses the superiority of the Slavs over the Hungarians. Slavic languages are forced upon schools, commissions of « reslovakisation » are operating in the countryside and, by the lawfull guarantee of birthcontrol, the birthrate of Hungarians is fatally reduced in proportion to the neighbouring people. No doubt, the aim of the Communist is to break the vitality of the Hungarian people."*

